

Raadsman bij politieverhoor

‘Een onderzoek naar het verminderen en voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen en daaruit volgende rechterlijke dwalingen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor.’

Bijlagen

Student:	R.E. de Reus
Studentnummer:	2068255
Afstudeerorganisatie:	Advocatenkantoor Bos
Opleiding:	HBO-Rechten
Onderwijsinstelling:	Juridische Hogeschool Avans-Fontys
Eerste afstudeerdocent:	Mr. A.L. de Boer
Tweede afstudeerdocent:	D.S.C. Jansen

Oud-Beijerland, mei 2016.

Inhoudsopgave

Bijlage I	Onderzoeksplan.....	p. 5
Bijlage II	Arrest Shabelnik/Oekraïne.....	p. 15
Bijlage III	Arrest Plonka/Polen.....	p. 23
Bijlage IV	Arrest Sebalj/Kroatië.....	p. 29
Bijlage V	Arrest Navone e.a./Monaco.....	p. 62
Bijlage VI	Interview mr. W.B.M. Bos.....	p. 77
Bijlage VII	Interview mr. J.M.A. Loevendie.....	p. 79
Bijlage VIII	Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff.....	p. 82
Bijlage IX	Interview mr. L. van den Oever.....	p. 85
Bijlage X	Observatie ZSM-bureaudienst.....	p. 89

Bijlage I: Onderzoeksplan

In dit onderzoeksplan zullen allereerst de organisatie, de probleembeschrijving, het juridisch kader, de centrale vraag en deelvragen en de doelstelling besproken worden. Vervolgens zal er worden ingegaan op de randvoorwaarden en de verantwoording van de methoden en bronnen.

§1.1 Afstudeerorganisatie

Deze scriptie wordt geschreven in opdracht van Advocatenkantoor Bos. Advocatenkantoor Bos is een advocatenkantoor in Oud-Beijerland dat gespecialiseerd is in het rechtsgebied strafrecht. Mr. W.B.M. Bos is de eigenaar en tevens enige advocaat binnen Advocatenkantoor Bos. Het advocatenkantoor verleent rechtsbijstand aan een ieder die een juridisch probleem heeft binnen dit rechtsgebied. Daarnaast worden in sommige gevallen ook bestuursrechtelijke of civiele geschillen in behandeling genomen, mits er samenhang is met het strafrecht. Ook Pro Deo zaken zijn mogelijk bij Advocatenkantoor Bos.¹

§1.2 Probleembeschrijving

Het huidige Wetboek van Strafvordering is in 1926 ingevoerd. Verschillende onderdelen van het wetboek zijn de afgelopen decennia al meerdere malen gewijzigd of geschrapt. Als gevolg van al deze wijzigingen zijn de overzichtelijkheid en toegankelijkheid behoorlijk aangetast. Daarnaast sluit het huidige Wetboek van Strafvordering niet goed aan op alle nieuwe technische mogelijkheden die zijn ontstaan door de digitalisering. Het Wetboek van Strafvordering is dus duidelijk aan vernieuwing toe om het strafproces sneller, efficiënter en meer digitaal te laten verlopen. Daarom zal er een nieuw Wetboek van Strafvordering komen, dat in 2018 in werking moet treden.² De nieuwe wet houdt ingrijpende veranderingen in voor alle organisaties in de strafrechtketen, dus ook voor advocatenkantoren.

Eén van de vele onderdelen waarbinnen aanpassingen worden doorgevoerd, is het recht op toegang tot een raadsman tijdens het politieverhoor, oftewel de consultatie- en verhoorbijstand.³ Op grond van het Salduz-arrest⁴ had een verdachte al recht op bijstand van een raadsman voorafgaand aan een politieverhoor. Op dit moment zijn er echter ook twee wetsvoorstellen in omloop aangaande het recht van de verdachte om tevens tijdens het verhoor door opsporingsambtenaren door een raadsman te worden bijgestaan.⁵ De aanwezigheid van de raadsman tijdens het politieverhoor is overigens geen nieuw fenomeen. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM) heeft naar aanleiding van het Salduz-arrest regelmatig uitspraken gedaan die impact hebben gehad op de consultatie- en verhoorbijstand. Dit heeft in 2013 geleid tot de Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad betreffende het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel, waarin werd bepaald dat een verdachte in alle lidstaten het recht heeft op bijstand door een raadsman vanaf de aanhouding, gedurende de gehele procedure.⁶ In Nederland is het recht op consultatie- en verhoorbijstand echter nog niet wettelijk vastgelegd. Gekeken naar de vele uitspraken en de Richtlijn 2013/48/EU kan er

¹ 'Rechtsgebieden', *Advocatenkantoor Bos* 20 april 2016, www.advocatenkantoorbos.nl/rechtsgebieden.

² 'Zorgen om tijdspad bij vernieuwing Wetboek van Strafvordering', *de Rechtspraak* 10 februari 2016, www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Raad-voor-de-rechtspraak/Nieuws/Paginas/Grote-zorgen-om-tijdspad-bij-vernieuwing-Wetboek-van-Strafvordering.aspx.

³ Contourennota Modernisering Wetboek van Strafvordering, *Stcrt.* 2015, 40588.

⁴ EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402. (*Salduz/Turkije*).

⁵ 'Recht op bijstand van raadsman tijdens politieverhoor', *Rijksoverheid* 13 februari 2014, www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2014/02/13/recht-op-bijstand-van-raadsman-tijdens-politieverhoor.

⁶ Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (PbEU 2013, L 294/1)

geconcludeerd worden dat de Nederlandse wet- en regelgeving aangescherpt dient te worden op het gebied van consultatie- en verhoorbijstand. Als gevolg hiervan wordt met de twee wetsvoorstellen beoogd om Richtlijn 2013/48/EU te implementeren in de Nederlandse wet- en regelgeving, zodat de verdachten in Nederland ook recht op toegang tot een raadsman tijdens het politieverhoor krijgen. Volgens vaste rechtspraak van het EHRM bevindt een verdachte zich namelijk in een kwetsbare positie gedurende de politieverhoor. Er ontstaat hierdoor een reëel gevaar voor onder druk afgelegde verklaringen en als gevolg hiervan rechterlijke dwalingen. Enkele bekende zaken waarin dit in Nederland is voorgekomen, zijn de Schiedammer Parkmoord, de Puttense moordzaak en de zaak van Lucia de B.. In deze zaken hebben de verdachten onder druk van de verhoormethoden een bekentenis afgelegd en vervolgens hebben ze voor lange tijd onterecht vastgezeten. Door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor moet de positie van de verdachte versterkt worden en daalt de kans op onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen.⁷

Het is echter lastig te voorspellen of de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor daadwerkelijk leidt tot minder onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen. De raadsman wordt namelijk behoorlijk beperkt in zijn rol als raadsman bij het verhoor. Zo mag hij alleen voorafgaand en na afloop van het verhoor vragen stellen en mag de raadsman zich tijdens het verhoor nergens mee bemoeien. Het is dus maar de vraag of de aanwezigheid van de raadsman op deze wijze ook echt de rechtspositie van de verdachte versterkt. Daarom is het van belang om te onderzoeken in hoeverre de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen kan voorkomen.

Dit afstudeeronderzoek zal gericht zijn op de rol van de raadsman bij het politieverhoor. Er wordt onderzocht of hij door zijn aanwezigheid daadwerkelijk invloed kan uitoefenen op het voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen in het verlengde hiervan. De resultaten van het onderzoek worden uitgewerkt in een onderzoeksrapport, waarin concrete juridische en praktische aanbevelingen worden gedaan aan het advocatenkantoor.

§1.3 Juridisch kader

Om dit onderzoek correct en volledig uit te kunnen voeren, moet er rekening worden gehouden met het juridische kader. De huidige wet- en regelgeving omtrent de bijstand van de raadsman bij het politieverhoor blijkt onder andere uit het Wetboek van Strafvordering (vooral boek 1 titel II, III en IV en boek 4 titel II), het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (vooral art. 6 EVRM) en de Salduz-rechtspraak. Het toonaangevende Salduz-arrest heeft geleid tot een groot aantal uitspraken van het EHRM inzake de consultatie- en verhoorbijstand. Sinds 2013 is ook de Europese Richtlijn 2013/48/EU relevant voor de wet- en regelgeving omtrent het recht op toegang tot een raadsman in strafprocedures. Voor de herziening van de wet- en regelgeving met betrekking tot dit onderwerp zijn met name het wetsvoorstel 'Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman',⁸ het wetsvoorstel 'Aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen'⁹ en het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015¹⁰ van belang. Bovenstaande bronnen zijn slechts een aantal voorbeelden van de vele bronnen die relevant zijn voor deze scriptie. In paragraaf 1.7 zal er uitgebreid worden behandeld welke bronnen van belang zijn om de deelvragen en de hoofdvraag te beantwoorden.

⁷ 'Hoe zit het nu precies met de aanwezigheid van een advocaat bij het politieverhoor?', *Judex* 27 december 2012, www.judex.nl/rechtsgebied/strafrecht/columns/356/hoe-zit-het-nu-precies-met-de-aanwezigheid-van-een-advocaat-bij-het-politieverhoor_.html.

⁸ Wetsvoorstel implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 2.

⁹ Wetsvoorstel aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 2.

¹⁰ HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608.

§1.4 Centrale vraag

De centrale vraag in dit onderzoek luidt als volgt: In hoeverre kunnen onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen worden voorkomen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor?

Door onderstaande deelvragen te beantwoorden, zal er een antwoord worden verkregen op de centrale vraag.

Deelvragen

1. Welke Europese en nationale wet- en regelgeving zijn van belang voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman?
2. Welke lijn is er te herkennen in de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens wat betreft de toegang tot de raadsman bij een politieverhoor?
3. Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?
4. Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de veranderde wet- en regelgeving omtrent de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?

§1.5 Doelstelling

Op 30 mei 2016 wordt aan Advocatenkantoor Bos een onderzoeksrapport overhandigd, waarin zowel juridische als praktische aanbevelingen worden gedaan met betrekking tot de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor, zodat onder druk afgelegde verklaringen en de daaruit volgende rechterlijke dwalingen zoveel mogelijk voorkomen kunnen worden.

§1.6 Randvoorwaarden

Voor de uitvoering van het onderzoek zijn er een aantal randvoorwaarden opgesteld. Aangezien er, wat betreft de herziening van het Wetboek van Strafvordering, sprake is van een zeer omvangrijk project, is het niet mogelijk om het onderzoek te betrekken op alle onderdelen van de wetgevingsoperatie. Daarom is er voor gekozen om het onderzoek af te bakenen en te richten op één onderdeel binnen deze wetgevingsoperatie dat relevant is voor de advocatuur. Het afstudeeronderzoek vindt plaats binnen een advocatenkantoor, dus is het het meest logisch om een onderwerp te kiezen dat ook van belang is voor de opdrachtgever. Daarom is er voor gekozen het onderzoek te richten op het voorkomen van rechterlijke dwalingen als gevolg van onder druk afgelegde bekentenissen door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor. In aanmerking genomen dat het afstudeeronderzoek moet worden verricht binnen een tijdsbestek van maximaal twintig weken, worden de overige onderdelen van de wetgevingsoperatie buiten beschouwing gelaten.

§1.7 Verantwoording

Voor de uitvoering van een praktijkgericht juridisch onderzoek kunnen verschillende onderzoeksstrategieën worden toegepast. Er kan worden gekozen voor een onderzoek van het recht of voor een onderzoek van de praktijk. Bij een onderzoek van het recht wordt er een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek uitgevoerd, waarin rechtsbronnen, literatuur en documenten geanalyseerd kunnen worden. Wat betreft het onderzoek van de praktijk kan er onderscheid worden gemaakt in een kwantitatief en een kwalitatief onderzoek. Binnen het kwalitatieve onderzoek is er weer een keuze uit een casestudy, survey of een veldonderzoek. Voor de verantwoording van de onderzoeksstrategieën, de bronnen en de methoden is gebruik gemaakt van het boek 'Praktijkgericht juridisch onderzoek'.¹¹

¹¹ G.A.F.M. van Schaaijk, *Praktijkgericht juridisch onderzoek*, Den Haag: Boom Juridische Uitgever 2011.

Deelvraag 1: Welke Europese en nationale wet- en regelgeving zijn van belang voor het recht van een verdachte op toegang tot een raadsman?

Onderzoeksstrategie: Onderzoek van het recht → *rechtsbronnen- en literatuuronderzoek*
In deze deelvraag wordt het juridisch kader besproken. Om antwoord te kunnen geven op de deelvraag is het noodzakelijk om rechtsbronnen (wetten en verdragen) en literatuur te raadplegen. Hierdoor is het mogelijk het juridisch kader weer te geven en in beeld te brengen hoe het recht op rechtsbijstand bij politieverhoren is geregeld. Hoewel jurisprudentie ook een grote rol speelt voor het juridisch kader, wordt dit niet in deze deelvraag behandeld. Deelvraag twee is specifiek gericht op de jurisprudentie betreffende het recht op een raadsman bij een politieverhoor.

Bronnen:

Rechtsbronnen

- Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, met name artikel 8.
- HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608.
- Rb. Den Haag (vzr.) 31 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:3367.
- Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (PbEU 2013, L 294/1).
- Wetboek van Strafvordering, met name boek 1 titel II, titel III en titel IV en boek 4 titel II.

Literatuur

- F.A.M. Bakker, *Vaardig met strafrecht. De meervoudige strafkamer, de politierechter en de kinderrechter*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009.
- Commissie Innovatie Strafrechtadvocatuur, *Herbezinning van de rol van de raadsman in de voorfase van het strafproces* (adviesrapport), 2012.
- P.A.M. Mevis, *Capita Strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2013.

Documenten

- *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 3 (MvT). (Memorie van toelichting op wetsvoorstel 'Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman').
- *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 3 (MvT). (Memorie van toelichting op wetsvoorstel 'Aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen').
- Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.
- Protocol Raadsman bij Politieverhoor.
- *Stcrt.* 2010, 4003. (Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor).
- *Stcrt.* 2015, 40588. (Contourennota Modernisering Wetboek van Strafvordering).
- *Stcrt.* 2016, 8884 (Beleidsbrief OM).
- Strafpiketregeling.
- Wetsvoorstel aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 2.
- Wetsvoorstel implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 2.

Methode: Inhoudsanalyse.

Het is belangrijk dat er goed in kaart wordt gebracht hoe het recht op rechtsbijstand bij een politieverhoor is geregeld in Nederland. Daarvoor is het essentieel om wettelijke bepalingen, verdragen, wetsvoorstellen en andere relevante documenten te raadplegen en te analyseren, zodat dit helder kan worden uitgelegd.

Verantwoording:

Bij deelvraag één is er gekozen voor de onderzoeksstrategie 'onderzoek van het recht', aangezien er juridische aspecten onderzocht dienen te worden. Met behulp van een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek worden de Europese en de nationale wet- en regelgeving omtrent de toegang tot een raadsman bij een politieverhoor geanalyseerd. Aangezien er de laatste tijd veel is veranderd wat betreft het recht op rechtsbijstand bij en voorafgaand aan een politieverhoor, is er voor gekozen om deze deelvraag op te splitsen in twee hoofdstukken.

In het eerste hoofdstuk wordt de wet- en regelgeving omtrent de oude situatie behandeld, waarin een raadsman alleen voorafgaand aan het verhoor was toegestaan. In dit hoofdstuk wordt er onder andere gekeken naar het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en boek één en boek vier van het Wetboek van Strafvordering. Daarnaast zal er gebruik worden gemaakt van literatuur als aanvulling op de informatie die is verkregen door het analyseren van de wet. Ook de 'Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor'¹² wordt besproken. In deze aanwijzing zijn regels gegeven voor het verwezenlijken van het recht van de aangehouden verdachte om vóór het politieverhoor een raadsman te raadplegen.

Het tweede hoofdstuk gaat in op de nieuwe situatie, waarin verdachten in Nederland naast rechtsbijstand voorafgaand aan het verhoor ook recht hebben op rechtsbijstand tijdens het verhoor. Allereerst is de Richtlijn 2013/48/EU¹³ van belang, aangezien hierin is bepaald dat een verdachte in alle lidstaten recht heeft op rechtsbijstand van een raadsman gedurende de gehele procedure. Er kan dan ook worden gesteld dat deze richtlijn, naast de vele uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de mens, aanleiding heeft gegeven om de Nederlandse wet- en regelgeving aan te scherpen ten aanzien van de consultatie- en verhoorbijstand, zodat de verdachten in Nederland ook recht krijgen op een raadsman tijdens het politieverhoor.

Het arrest van de Hoge Raad d.d. 22 december 2015¹⁴ is hier ook relevant, omdat hierin is vastgelegd dat een aangehouden verdachte vanaf 1 maart 2016 recht heeft op een raadsman tijdens het politieverhoor. Ook de Beleidsbrief OM¹⁵, het wetsvoorstel 'Implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman'¹⁶, het wetsvoorstel 'Aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen'¹⁷ en de bijbehorende memories van toelichting zijn in dit hoofdstuk aan de orde. Door middel van deze wetsvoorstellen wordt namelijk beoogd de Richtlijn 2013/48/EU te implementeren in de Nederlandse wet- en regelgeving. Tevens worden het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor¹⁸ en het protocol 'Raadsman bij politieverhoor'¹⁹ bestudeerd, waarin de rol van de raadsman tijdens een politieverhoor concreet wordt ingevuld.

Er is gekozen voor de methode 'inhoudsanalyse', omdat er gebruik wordt gemaakt van bestaand materiaal, zoals de wet, literatuur en documenten van de overheid. De gebruikte documenten en literatuur zullen afkomstig zijn van betrouwbare organisaties en zijn geschreven door vakdeskundigen. Ook wordt er op gelet dat steeds de nieuwste druk en meest recente documenten worden gebruikt.

Planning: Deze deelvraag wordt in week 6 afgerond.

¹² *Stcrt.* 2010, 4003.

¹³ Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (PbEU 2013, L 294/1)

¹⁴ HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608.

¹⁵ Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884.

¹⁶ *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 2.

¹⁷ *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 2.

¹⁸ Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.

¹⁹ 'Protocol raadsman bij politieverhoor', *Nederlandse Orde van Advocaten* 21 maart 2016, te raadplegen via www.advocatenorde.nl.

Deelvraag 2: Welke lijn is er te herkennen in de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens wat betreft de toegang tot de raadsman bij een politieverhoor?

Onderzoeksstrategie: Onderzoek van het recht → *rechtsbronnenonderzoek*

Net als bij de eerste deelvraag, is er bij deelvraag twee sprake van een onderzoek van het recht. Deelvraag twee is echter gericht op de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens ten aanzien van de toegang tot de raadsman bij een politieverhoor. Er kan dus gesteld worden dat er een jurisprudentieonderzoek wordt gedaan om na te gaan of er een lijn te herkennen is in de uitspraken die het EHRM gedaan heeft. Hierbij wordt voornamelijk gelet op een lijn betreffende het onder druk afleggen van verklaringen en de eventueel hieruit volgende rechterlijke dwalingen.

Aangezien jurisprudentie, naast de wet, verdragen en de gewoonte, onder 'rechtsbronnen' valt, is er officieel sprake van een rechtsbronnenonderzoek.

Bronnen:

Jurisprudentieonderzoek

- EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402. (*Salduz/Turkije*).
- EHRM 11 december 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0404. (*Panovits/Cyprus*).
- EHRM 19 februari 2009, nr. 16404/03. (*Shabelnik/Oekraïne*).
- EHRM 31 maart 2009, nr. 20310/02. (*Plonka/Polen*).
- EHRM 24 september 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5780. (*Pishchalnikov/Rusland*).
- EHRM 13 oktober 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5781. (*Dayanan/Turkije*).
- EHRM 14 oktober 2010, ECLI:NL:XX:2010:BO3656. (*Brusco/Frankrijk*).
- EHRM 28 juni 2011, nr. 4429/09. (*Sebalj/Kroatië*).
- EHRM 24 oktober 2013, nr. 62880/11, nr. 62892/11, nr. 62899/11. (*Navone e.a./Monaco*).

Methoden: Inhoudsanalyse

Bij deze deelvraag wordt gebruik gemaakt van de methode inhoudsanalyse. De inhoud van de verschillende arresten van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens dient namelijk grondig geanalyseerd te worden om na te gaan of er een lijn te ontdekken valt wat betreft het onder druk afleggen van verklaringen door de afwezigheid van een raadsman bij een politieverhoor. Bij elk arrest dat wordt behandeld, zullen eerst de feiten worden besproken. Vervolgens wordt er gekeken naar de rechtsregels die voortkomen uit de arresten. Ten slotte zal in de tussenconclusie beoordeeld worden of er een lijn valt te ontdekken in de arresten van het EHRM.

Verantwoording:

Bij deelvraag twee is er ook gekozen voor de onderzoeksstrategie 'onderzoek van het recht'. Net als bij de eerste deelvraag is er sprake van een rechtsbronnenonderzoek, omdat er gebruik wordt gemaakt van bestaand materiaal, namelijk jurisprudentie. De methode inhoudsanalyse is van toepassing, omdat het noodzakelijk is om deze jurisprudentie grondig te analyseren om antwoord te kunnen geven op de deelvraag. Aangezien het Salduz-arrest het meest invloedrijke arrest is inzake de consultatie- en verhoorbijstand, is er voor gekozen om dit arrest uitvoerig te behandelen. Naar aanleiding van dit arrest heeft het EHRM een aantal arresten gewezen die nadere invulling geven aan het Salduz-arrest. Het gaat om de volgende arresten: Panovits/Cyprus, Shabelnik/Oekraïne, Plonka/Polen, Pishchalnikov/Rusland, Dayanan/Turkije, Brusco/Frankrijk, Sebalj/Kroatië en Navone e.a./Monaco. Deze arresten worden ook uitgebreid behandeld in deze deelvraag. Er wordt dus jurisprudentieonderzoek verricht om in kaart te brengen welke arresten een aanvulling hebben gegeven op het toonaangevende Salduz-arrest en wat de impact hiervan is geweest op de consultatie- en verhoorbijstand.

Planning: Deze deelvraag wordt in week 8 afgerond.

Deelvraag 3: Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?

Onderzoeksstrategie: Onderzoek van de praktijk → *veldonderzoek*

Bij deze deelvraag dient er onderzocht te worden op welke wijze een raadsman invloed kan uitoefenen tijdens een politieverhoor. Dit zal worden onderzocht door middel van het houden van interviews met meerdere strafrechtadvocaten en een officier van justitie. Hieruit zal blijken of de strafrechtadvocaten daadwerkelijk enige invloed kunnen uitoefenen tijdens de politieverhoren, of dat hun aanwezigheid vrijwel geen effect heeft.

Bronnen:

Documenten

- Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.
- *Stcrt.* 2016, 8884 (Beleidsbrief OM).

Personen

- Informanten
 - Interviews met strafrechtadvocaten.
 - Interview met een officier van justitie.

Methoden: Inhoudsanalyse en een half gestructureerd interview

Om antwoord te kunnen geven op deze deelvraag, wordt er gebruik gemaakt van meerdere methoden. Ten eerste zullen er interviews met meerdere strafrechtadvocaten gehouden worden om te onderzoeken wat hun visie is ten aanzien van de invloed die ze kunnen uitoefenen door aanwezig te zijn bij een politieverhoor. Hier is dus sprake van de methode interview. Er zal een half gestructureerd interview worden afgenomen, zodat er naast de van te voren opgestelde vragen ook ruimte is voor inbreng van de advocaat zelf. Daarnaast wordt er een interview afgenomen met een officier van justitie, om de visie van het Openbaar Ministerie ook mee te kunnen nemen in dit onderzoek. De informatie die voortkomt uit de interviews dient grondig geanalyseerd te worden om te bepalen welke informatie relevant is voor de beantwoording van de deelvraag. Behalve de informatie uit de interviews, zullen er ook actuele berichten geraadpleegd worden die betrekking hebben op de invloed van de raadsman tijdens een politieverhoor.

Verantwoording:

Voor de beantwoording van deelvraag drie wordt er gebruik gemaakt van de onderzoeksstrategie 'onderzoek van de praktijk', omdat er bij deze deelvraag nuttigere informatie kan worden verkregen door het doen van een veldonderzoek, dan door een rechtsbronnen- of literatuuronderzoek. Strafrechtadvocaten zijn namelijk degene die in de praktijk aanwezig (kunnen) zijn bij politieverhoren en zijn daardoor ook de juiste persoon om betrouwbare uitspraken hierover te doen.

Er worden interviews afgenomen met drie strafrechtadvocaten, om de betrouwbaarheid te waarborgen. Wanneer er maar één of twee interviews worden gehouden, kan het voorkomen dat er maar vanuit één oogpunt naar het onderwerp wordt gekeken. Indien meerdere strafrechtadvocaten worden geïnterviewd, leidt dit tot verschillende visies op één onderwerp en kunnen de uitkomsten vergeleken worden. Daarnaast wordt er een officier van justitie geïnterviewd, om ook de visie van het OM bij het onderzoek te betrekken.

Planning: Deze deelvraag wordt in week 10 afgerond.

Deelvraag 4: Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de veranderde wet- en regelgeving omtrent de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?

Onderzoeksstrategie: Onderzoek van het recht & onderzoek van de praktijk → *rechtsbronnen- en literatuuronderzoek & fieldresearch*

Om te achterhalen wat de grootste complicaties zijn die optreden als gevolg van de

veranderde wet- en regelgeving omtrent de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor wordt er gebruik gemaakt van zowel een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek als van een veldonderzoek. De informatie die is verkregen door het houden van interviews zal ook gebruikt worden bij het beantwoorden van deelvraag vier. Dit valt dus onder de onderzoeksstrategie veldonderzoek. Ook wordt er een observatie verricht tijdens een ZSM-dienst en worden er meerdere consultatiegesprekken bijgewoond gedurende een piketdienst om te onderzoeken welke knelpunten ontstaan als gevolg van de veranderde wet- en regelgeving. Daarnaast worden er rechtsbronnen en documenten geraadpleegd en geanalyseerd om te onderzoeken welke knelpunten er ontstaan door de raadsman aanwezig te laten zijn bij het politieverhoor. Dit betreft een rechtsbronnen- en literatuuronderzoek.

Bronnen:

Documenten

- Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003.
- Adviescommissie Strafrecht, *Preadvies van de Adviescommissie Strafrecht* (adviesrapport), 2014.
- E. Algra e.a., *De betrokkenheid van de raadsman tijdens het politieverhoor. Europese best practices* (rapport van 10 september 2012).
- Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884.
- Commissie Innovatie Strafrechtadvocatuur, *Herbezinning van de rol van de raadsman in de voorfase van het strafproces* (adviesrapport), 2012.
- Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.
- Richtlijn 2013/48/EU van het Europees Parlement en de Raad van 22 oktober 2013 betreffende het recht op toegang tot een advocaat in strafprocedures en in procedures ter uitvoering van een Europees aanhoudingsbevel en het recht om een derde op de hoogte te laten brengen vanaf de vrijheidsbeneming en om met derden en consulaire autoriteiten te communiceren tijdens de vrijheidsbeneming (*PbEU* 2013, L 294/1)
- Wetsvoorstel implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 3 (MvT).

Personen

- Informanten
 - Interviews met strafrechtadvocaten.
 - Interview met een officier van justitie.
- Observaties tijdens ZSM-dienst en piketdienst.

Methoden: Inhoudsanalyse, observatie en een half gestructureerd interview

Bij deze deelvraag zijn drie methoden van toepassing; de inhoudsanalyse, de observatie en een interview. Om te onderzoeken wat de grootste knelpunten zijn die optreden door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor, wordt er voornamelijk gebruik gemaakt van het Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor en de Beleidsbrief OM. Daarnaast wordt de informatie gebruikt die is verkregen door het houden van interviews met strafrechtadvocaten en het verrichten van observaties.

Verantwoording:

In deelvraag vier wordt gebruik gemaakt van de onderzoeksstrategieën 'onderzoek van het recht' en 'onderzoek van de praktijk'. Er is gekozen om twee onderzoeksstrategieën toe te passen, omdat hierdoor informatie uit verschillende bronnen kan worden verkregen. Het is nuttig om documenten te raadplegen en te onderzoeken welke knelpunten er zullen optreden, maar het is ook van belang om open te staan voor de visie van strafrechtadvocaten die in de praktijk aanwezig zijn bij de politieverhoren. Zij kunnen objectief oordelen over de knelpunten en hun ervaringen delen.

Planning: Deze deelvraag wordt in week 12 afgerond.

§1.8 Literatuurlijst

Literatuur

- F.A.M. Bakker, *Vaardig met strafrecht. De meervoudige strafkamer, de politierechter en de kinderrechtter*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2009.
- P.A.M. Mevis, *Capita Strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2013.
- G.A.F.M. van Schaaijk, *Praktijkgericht juridisch onderzoek*, Den Haag: Boom Juridische Uitgever 2011.

Documenten

- Aanwijzing rechtsbijstand politieverhoor, *Stcrt.* 2010, 4003.
- E. Algra e.a., *De betrokkenheid van de raadsman tijdens het politieverhoor. Europese best practices* (rapport van 10 september 2012).
- Beleidsbrief OM, *Stcrt.* 2016, 8884.
- Contourennota Modernisering Wetboek van Strafvordering, *Stcrt.* 2015, 40588.
- *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 3 (MvT).
- *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 3 (MvT).
- Nederlandse Orde van Advocaten, 'Protocol raadsman bij politieverhoor', *Nederlandse Orde van Advocaten* 21 april 2016, www.advocatenorde.nl (zoek op *best practice raadsman bij politieverhoor*).
- Ontwerpbesluit inrichting en orde politieverhoor.
- Wetsvoorstel aanvulling van bepalingen over verdachte, raadsman en enkele dwangmiddelen, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 159, 2.
- Wetsvoorstel implementatie richtlijn Recht op toegang raadsman, *Kamerstukken II* 2014/15, 34 157, 2.

§1.9 Jurisprudentielijst

- EHRM 27 november 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0402. (*Salduz/Turkije*).
- EHRM 11 december 2008, ECLI:NL:XX:2008:BH0404. (*Panovits/Cyprus*).
- EHRM 19 februari 2009, nr. 16404/03. (*Shabelnik/Oekraïne*).
- EHRM 31 maart 2009, nr. 20310/02. (*Plonka/Polen*).
- EHRM 24 september 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5780. (*Pishchalnikov/Rusland*).
- EHRM 13 oktober 2009, ECLI:NL:XX:2009:BK5781. (*Dayanan/Turkije*).
- EHRM 14 oktober 2010, ECLI:NL:XX:2010:BO3656. (*Brusco/Frankrijk*).
- EHRM 28 juni 2011, nr. 4429/09. (*Sebalj/Kroatië*).
- EHRM 24 oktober 2013, nr. 62880/11, nr. 62892/11, nr. 62899/11. (*Navone e.a./Monaco*).
- HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608.
- Rb. Den Haag (vzr.) 31 maart 2016, ECLI:NL:RBDHA:2016:3367.

§1.10 Algemene planning

1	08/02 – 14/02/2016	Begin afstudeerperiode bij de afstudeerorganisatie Maken onderzoeksplan
2	15/02 – 21/02/2016	Maken onderzoeksplan Onderzoeksplan inleveren voor feedback
3	22/02 – 28/02/2016	Onderzoeksplan aanpassen na feedback Vrijdag 26/02: inleveren onderzoeksplan
4	29/02 – 06/03/2016	Beoordeling onderzoeksplan Verzamelen/analyseren informatie deelvraag 1 & 2
5	07/03 – 13/03/2016	Verzamelen/analyseren informatie deelvraag 1 & 2 Maken deelvraag 1
6	14/03 – 20/03/2016	Afronden deelvraag 1 Dinsdag 15/03: eerste terugkomdag en definitieve beoordeling onderzoeksplan
7	21/03 – 27/03/2016	Maken deelvraag 2
8	28/03– 03/04/2016	Afronden deelvraag 2 Verzamelen/analyseren informatie deelvraag 3 & 4
9	04/04 – 10/04/2016	Verzamelen/analyseren informatie deelvraag 3 & 4 Maken deelvraag 3 Vrijdag 08/04: inleveren representatief hoofdstuk
10	11/04 – 17/04/2016	Afronden deelvraag 3
11	18/04 – 24/04/2016	Maken deelvraag 4 Dinsdag 19/04: tweede terugkomdag
12	25/04 – 01/05/2016	Afronden deelvraag 4 Conclusies en aanbevelingen
13	02/05 – 08/05/2016	Conclusies en aanbevelingen Samenvatting en literatuurlijst
14	09/05 – 15/05/2016	Voorwoord, nawoord, inhoudsopgave Vrijdag: einde afstudeerperiode bij afstudeerorganisatie Vrijdag 13/05: inleveren conclusies en aanbevelingen
15	16/05 – 22/05/2016	Spelling controleren, opmaak en onderzoeksrapport afronden Vrijdag 20/05: beoordelingsformulier naar mentor sturen
16	23/05 – 29/05/2016	Verbeteren feedback conclusies en aanbevelingen Onderzoeksrapport controleren Zondag 29/05: inleveren scriptie via Urkund
17	30/05 – 05/06/2016	Maandag 30/05: inleveren scriptie (persoonlijk) Zaterdag 04/06: beoordelingsformulier mentor terugsturen Beoordelen afstudeerscripties
18	06/06 – 12/06/2016	Beoordelen afstudeerscripties
19	13/06 – 19/06/2016	Afstudeerzittingen
20	20/06 – 26/06/2016	Afstudeerzittingen
21	27/06 – 29/06/2016	Afstudeerzittingen

Bijlage II: Arrest Shabelnik/Oekraïne

CASE OF SHABELNIK v. UKRAINE (Application no. 16404/03)

JUDGMENT
STRASBOURG
19 February 2009

FINAL

19/05/2009
This judgment may be subject to editorial revision.

In the case of Shabelnik v. Ukraine,
The European Court of Human Rights (Fifth Section), sitting as a Chamber composed of:
Peer Lorenzen, President,
Rait Maruste,
Karel Jungwiert,
Renate Jaeger,
Mark Villiger,
Zdravka Kalaydjieva, judges,
Stanislav Shevchuk, ad hoc judge,
and Claudia Westerdiek, Section Registrar,
Having deliberated in private on 27 January 2009,
Delivers the following judgment, which was adopted on that date:

PROCEDURE

1. The case originated in an application (no. 16404/03) against Ukraine lodged with the Court under Article 34 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms ("the Convention") by a Ukrainian national, Mr Dmitriy Grigoryevich Shabelnik ("the applicant"), on 2 April 2003.
2. The applicant, who had been granted legal aid, was represented by Mr A. Bushchenko, a lawyer practising in Kharkiv. The Ukrainian Government ("the Government") were represented by their Agent, Mr Y. Zaytsev, from the Ministry of Justice.
3. The applicant alleged, in particular, that his conviction for the murder of Mrs K. was based on incriminating evidence obtained in violation of his right to remain silent and the privilege against self-incrimination and that he had been hindered in the effective exercise of his right to defence when questioned at the pre-trial stage of the proceedings concerning the murder of Mrs K.
4. On 15 January 2008 the Court declared the application partly inadmissible and decided to communicate the above complaints under Article 6 §§1 and 3 of the Convention to the Government. It also decided to examine the merits of the application at the same time as its admissibility (Article 29 § 3).

THE FACTS

I. THE CIRCUMSTANCES OF THE CASE

5. The applicant was born in 1979 and is currently in prison in the city of Zhytomyr, Ukraine.
6. On 10 December 2001 the applicant was arrested on suspicion of kidnapping and murdering a minor, S. During the arrest the applicant sustained light bodily injuries, which were recorded by a forensic medical expert.
7. On 13 December 2001 the Bogunsky District Court of Zhytomyr ordered the applicant's detention.
8. On 17 December 2001 the applicant was provided with a lawyer.

9. On 19 December 2001 the applicant was charged with the above-mentioned crime, following an investigation during which the applicant had shown the police the places in which S.'s corpse and some of her belongings had been hidden.

10. On 15 February 2002 the applicant, allegedly under pressure by the investigator, wrote a letter requesting that he be questioned "about events that took place at the end of October 2001 at the address 5, maidan Rad, in Zhytomyr". In his letter he mentioned that he did not require the assistance of a lawyer during the interview. According to the stamp on the letter it was received by the Zhytomyr Prosecutor's Office on 18 February 2002.

11. On 15 February 2002, allegedly upon the above request, he was questioned by the investigating prosecutor, Sh., as a witness about the circumstances of the death of Mrs K. During this questioning, without a lawyer, the applicant confessed to the murder of Mrs K. (The criminal investigation into the murder of Mrs K. had been initiated on 29 October 2001. On 25 December 2001 Mr K., son of the late Mrs K., was questioned by the investigating prosecutor, Sh., as a witness and confessed to the murder of his mother. The next day he retracted his confession. On 27 December 2001 the criminal case against Mr K. was closed for lack of corpus delicti.) In his testimony the applicant submitted that he had needed money and having read in a newspaper about the intention of Mrs K. to buy an apartment had decided to rob her. Having gone to her home and having found that she had no money, he killed her. The applicant gave numerous details about the apartment, the victim and the way he killed her. The minutes of the applicant's questioning stated that he had been told about his duty to state everything he knew about the case and the criminal liability for refusal to give testimony and for giving false testimony under Articles 385 and 386 of the Criminal Code. It was also indicated in the minutes that the provisions of Article 63 of the Constitution had been explained to the applicant.

12. On 16 February 2002 the applicant, still as a witness, participated without a lawyer in an on-site reconstruction of the events of the murder of Mrs K.

13. On the same day the applicant was examined by a forensic expert who did not report any signs of ill-treatment on his body. According to the applicant this report was falsified, given that a previous medical examination conducted on 22 January 2002 had revealed several injuries on his body, the traces of which could not have disappeared in less than a month.

14. On 18 February 2002 the applicant was additionally questioned, without a lawyer, by the prosecutor concerning the circumstances of purchasing the knife which the applicant had used to kill Mrs K.

15. On 22 February 2002 the applicant was repeatedly questioned without a lawyer about the knife because it had been established that the shop in which he had allegedly bought it did not sell knives. The applicant changed his testimony and said that he had killed Mrs K. with another knife taken from his father.

16. On 25 February 2002 the investigating prosecutor Sh. instituted criminal proceedings against the applicant for the murder of Mrs K. and joined them with the criminal case concerning the kidnapping and murder of S.

17. On 3 April 2002 the applicant was charged with both the kidnapping and murder of S. and the murder of K.

18. On 22 May 2002 the criminal case was referred to the Zhytomyr Regional Court of Appeal, acting as a first-instance court. According to the applicant, at this stage he requested the court to allow his mother to act as his non-legal representative but this request was refused.

19. During the court hearings the applicant claimed his innocence with respect to the murder of Mrs K. He maintained that he was forced to confess. At the same time, he admitted his guilt in kidnapping S., but claimed that she was killed by some other person whom he knew only by name.

20. On 11 July 2002 the Zhytomyr Regional Court of Appeal found the applicant guilty of the kidnapping and two murders and sentenced him to life imprisonment. The applicant's conviction for murdering Mrs K. was based on his confessions, which corresponded to the information available to the investigating authorities.

21. The applicant's lawyer, D., appealed against that decision. In his cassation appeal, he complained, inter alia, of a violation of the applicant's right to defence and of the use of unlawfully obtained evidence by the court. He submitted that the accusation that the applicant had murdered Mrs K. had been based exclusively on the statements he had made as a witness and had not been supported by any corroborating evidence. Furthermore, he complained that some contradictions in the body of evidence had been ignored by the court, namely that the forensic examination established that Mrs K. died not earlier than 24 October 2001 while the applicant had allegedly killed her on 23 October 2001; that the newspaper from which the applicant had allegedly learned about the intention of Mrs K. to buy an apartment was published only on 25 October 2001, after the death of Mrs K.; that, according to testimonies of witnesses, Mrs K. was not the kind of person who would let a stranger into her apartment and talk to him frankly about her personal relationships.

22. The applicant raised similar issues in his cassation appeal. He further complained that the investigation had failed to locate M., who had been his accomplice in the kidnapping case and the murderer of S.

23. On 10 October 2002 the Supreme Court of Ukraine upheld the decision of the appellate court. In reply to the complaints of the applicant and his lawyer of a violation of the right to defence, the court stated:

"The arguments of the appeals as to the violation of the right to defence of D. Shabelnik during his questioning as a witness of a crime against K. are groundless.

Having been arrested on suspicion of committing another crime, on 15 February 2002 Shabelnik D. wrote a letter stating his wish to give testimony voluntarily about the events that took place at the end of October 2001 at the address Zhytomyr, 5, maidan Rad. Since in his letter he did not indicate what information he wanted to provide, the investigating authorities rightly questioned him as a witness. The provisions of Article 63 of the Constitution were explained to him."

24. The court further repeated the reasoning of the Zhytomyr Court of Appeal and concluded that the applicant could only have known about the circumstances of the murder of Mrs K. if he had been the offender himself.

II. RELEVANT DOMESTIC LAW AND PRACTICE

25. 1. Constitution of Ukraine

Article 59

Everyone has the right to legal assistance. Such assistance is provided free of charge in cases envisaged by law. Everyone is free to choose the defender of his or her rights. In Ukraine, the advocacy acts to ensure the right to a defence against accusation and to provide legal assistance in deciding cases in courts and other state bodies.

Article 63

A person shall not bear responsibility for refusing to testify or to explain anything about himself or herself, members of his or her family or close relatives in the degree determined by law.

A suspect, an accused, or a defendant has the right to a defence...

2. Code of Criminal Procedure ("the CCP")

26. Article 45 of the CCP stipulates that the legal representation of a suspect, accused or defendant is obligatory, inter alia, if the possible penalty is a life sentence.

27. Article 69 of the CCP provides that a person is entitled to refuse to give testimony as a witness about himself or herself.

28. Article 70 of the CCP provides that a person who has been called as a witness shall give truthful information about the circumstances of the case, to the best of his or her knowledge.

29. Article 71 of the CCP provides that a witness shall bear criminal responsibility for giving knowingly false testimony.

30. Article 4004 of the CCP provides for the extraordinary review of final judgments, in particular, in the event of serious violations of the procedural law.

3. Criminal Code of Ukraine, 2001

31. Under paragraph 2 of Article 115 of the Code, murder committed by a person who has previously committed a murder shall be punishable by imprisonment for a term of ten to fifteen years, or life imprisonment.

32. Under paragraph 1 of Article 384 of the Code any knowingly false testimony by a witness during the inquiry or pre-trial investigation shall be punishable by correctional labour for a term of up to two years, or detention for a term of up to six months, or restriction of liberty for a term of up to two years.

33. Under Article 385 of the Code a groundless refusal by a witness to testify in court or during a pre-trial investigation shall be punishable by a fine or detention for a term of up to six months. At the same time it provides that refusal to testify against himself or herself during an inquiry, pre-trial investigation or in court shall not be criminally liable.

4. Law on execution of judgments and application of case-law of the European Court of Human Rights, 2006

34. Article 10 of the Law provides for additional individual measures with a view to execution of judgments of the Court, including review of the case by a court and reopening of the judicial proceedings.

THE LAW

I. ALLEGED VIOLATION OF ARTICLE 6 §§ 1 AND 3 OF THE CONVENTION

35 The applicant complained that his right to a fair trial was violated because his conviction for the murder of Mrs K. was based on confessions obtained from him under coercion in the absence of lawyer. He further complained that the domestic courts refused to allow his mother to act as his representative in the proceedings against him. He referred to Article 6 §§ 1 and 3 (c) of the Convention, which reads in its relevant parts:

“1. In the determination ... of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law ...

...

3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:
(c) to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require; ...”

A. Admissibility

36. The Government maintained that the applicant's complaints about a violation of his right to defence and privilege against self-incrimination during the investigative procedures on 15 and 16 February 2002 were incompatible *ratione materiae* with the provisions of Article 6 §§ 1 and 3 (c) of the Convention. They considered that the criminal proceedings against the applicant with respect to the murder of Mrs K. only started on 25 February 2002.

37. The applicant agreed that he had only been formally charged on 25 February 2002, but maintained that the investigative procedures conducted prior to that date were aimed at obtaining evidence of his involvement in the murder of Mrs K.

38. The Court finds that the Government's contentions concerning the applicability of Article 6 § 1 and 3 (c) are so closely linked to the merits that they should be joined to them and considered together.

39. As to the applicant's complaint about the domestic courts' refusal to allow his mother to act as his additional (non-legal) representative during the judicial proceedings, the Court recalls that the right to legal representation of one's own choosing ensured by this provision is not of an absolute nature. The legal requirement for the defence counsel to hold a law degree is not in violation of the above provision. The Court further notes that the applicant was represented by a lawyer at the time when the impugned request was made and the lawyer continued to represent him throughout the trial. There is nothing in the case file to suggest that the applicant could not have freely chosen any other counsel with the appropriate qualifications. The possibility to be represented by relatives provided by the criminal procedural law is complementary to the right to defence and cannot attract the protection of Article 6 § 3 (c) of the Convention.

40. The Court therefore rejects the applicant's complaint about the refusal to allow his mother to act as his representative and joins to the merits the Government's contentions about the applicability of Article 6 to the investigative procedures conducted with the applicant between 15 and 25 February 2002. The Court also notes that the remainder of the applicant's complaints under Article 6 are not manifestly ill-founded within the meaning of Article 35 § 3 of the Convention. It further notes that they are not inadmissible on any other grounds. They must therefore be declared admissible.

B. Merits

1. Parties' submissions, (a) The Government

41. The Government considered that Article 6 of the Convention was only applicable in the present case from the moment when the applicant had been formally charged with the murder of Mrs K. on 25 February 2002. In their opinion, the investigative procedures that had been conducted with the participation of the applicant prior to that day did not fall within the ambit of Article 6, as the applicant participated in them voluntarily as a witness and therefore did not have a right to be represented by a lawyer.

42. They further contended that, having received the applicant's testimonies about his involvement in the murder of Mrs K., the domestic authorities had to verify the credibility of those testimonies in order to avoid the unfounded institution of criminal proceedings against the applicant. They noted that prior to the applicant's confession, Mr K. had made a similar confession to murder of Mrs K., but having checked that confession the investigator found that there was no *corpus delicti* in respect of Mr K.

43. The Government compared the circumstances of the instant case with those in the cases of *Funke v. France* (25 February 1993, Series A no. 256-A) and *Saunders v. the United Kingdom* (17 December 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-VI), in which the Court found violations of the applicants' rights not to incriminate themselves. The Government noted that in the above-mentioned cases the authorities had had reasonable suspicion of the applicants' involvement in crimes, while in the present case the domestic authorities had had no information about the involvement of the applicant in the murder of Mrs K. until they received his letter of 15 February 2002.

44. The Government maintained that the investigator had informed the applicant about his right not to testify against himself guaranteed by the Ukrainian Constitution. Furthermore, they noted that the applicant's arguments about coercion to confess were unsubstantiated and the Court had declared inadmissible the applicant's complaint under Article 3 of the Convention.

45. As to the use of that evidence, the Government contended that the applicant's confessions were supported by the fact that he had described Mrs K., her clothes, her apartment, her relations with relatives and neighbours and the manner in which she had been killed and stated that he had learned from a newspaper that Mrs K. wanted to sell an apartment; all this information matched with the information obtained by the police from other sources. According to the Government, the finding that Mrs K. had been killed by an object with a cutting edge and the fact that the knife the applicant gave to the police fitted that description was further proof of his guilt.

(b) The applicant

46. The applicant noted that since he was already detained in the framework of other criminal proceedings, the investigator had not had to bring new charges against him formally within a certain time-limit to secure his arrest. Therefore, the formal charge against the applicant was only brought after the prosecution had received from him all the statements that could secure his conviction by the court.

47. The applicant maintained that despite the fact that he was represented by a lawyer in other proceedings pending against him, he was denied legal advice in the proceedings concerning murder of Mrs K. The applicant noted that he had never waived his right to a lawyer and would not be allowed to do so under the law, when formally charged, given the possibility that he could receive a life sentence (see paragraph 26 above).

48. The applicant maintained that, being unrepresented, he had been confused about the consequences of a refusal to testify. Furthermore, the minutes of his interviews contained clear reference to criminal liability for refusal to testify, while the right to silence was

mentioned by simple reference to the relevant provision of the Constitution, which could not serve as proof that this right had been properly explained to him.

49. The applicant noted that the denial of legal assistance at that stage affected the fairness of the proceedings in their totality, given that his confessions served as the principle ground for his conviction. On the latter point, he contended that his confessions contained no details that were not already known to the police. Furthermore, there were no signs at the scene of crime which could confirm his presence there. The applicant noted that the forensic examination established that the injuries of the late Mrs K. could have been inflicted with any object with a cutting edge, while there was no evidence that the particular knife obtained by the police from the applicant had been used to kill Mrs K.

50. The applicant finally maintained that in addition to the above arguments, his confessions contradicted some other important pieces of evidence in the case (see paragraph 21 above).

2. Court's assessment

(a) General principles

51. As the requirements of Article 6 § 3 are to be seen as particular aspects of the right to a fair trial guaranteed by Article 6 § 1, the Court will examine the complaints under those two provisions taken together (see, among many other authorities, *Van Mechelen and Others v. the Netherlands*, judgment of 23 April 1997, Reports 1997-III, p. 711, § 49).

52. According to the Court's case-law, even if the primary purpose of Article 6, as far as criminal matters are concerned, is to ensure a fair trial by a "tribunal" competent to determine "any criminal charge", it does not follow that the Article has no application to pre-trial proceedings. Thus, Article 6 – especially paragraph 3 – may be relevant before a case is sent for trial if and so far as the fairness of the trial is likely to be seriously prejudiced by an initial failure to comply with its provisions (see *Imbrioscia v. Switzerland*, judgment of 24 November 1993, Series A no. 275, p. 13, § 36). The manner in which Article 6 §§ 1 and 3 (c) is to be applied during the preliminary investigation depends on the special features of the proceedings involved and on the circumstances of the case. The moment from which Article 6 applies in "criminal" matters also depends on the circumstances of the case, as the prominent place held in a democratic society by the right to a fair trial prompts the Court to prefer a "substantive", rather than a "formal", conception of the "charge" contemplated by Article 6 § 1. The Court is compelled to look behind the appearances and investigate the realities of the procedure in question (see *Deweert v. Belgium*, 27 February 1980, § 44, Series A no. 35).

53. The Court also reiterates that, although not absolute, the right of everyone charged with a criminal offence to be effectively defended by a lawyer, assigned officially if need be, is one of the fundamental features of a fair trial (see *Krombach v. France*, no. 29731/96, § 89, ECHR 2001-II). Furthermore, Article 6 may also be relevant before a case is sent for trial and in so far as the fairness of the trial is likely to be seriously prejudiced by an initial failure to comply with it (see *Imbrioscia*, cited above, § 36; and *Öcalan v. Turkey* [GC], no. 46221/99, § 131, ECHR 2005-...). The manner in which Article 6 §§ 1 and 3 (c) are applied during the investigation depends on the special features of the proceedings and the facts of the case. Article 6 will normally require that the accused already be allowed to benefit from the assistance of a lawyer at the initial stages of police interrogation. The rights of the defence will in principle be irretrievably prejudiced when incriminating statements made during police interrogation without access to a lawyer are used for a conviction (*Salduz v. Turkey* [GC], no. 36391/02, § 55, 27 November 2008).

54. The Court reiterates that its duty, according to Article 19 of the Convention, is to ensure the observance of the engagements undertaken by the Contracting States to the Convention. In particular, it is not its function to deal with errors of fact or of law allegedly committed by a national court unless and in so far as they may have infringed rights and freedoms protected by the Convention. While Article 6 guarantees the right to a fair hearing, it does not lay down any rules on the admissibility of evidence as such, which is primarily a matter for regulation under national law (see *Schenk v. Switzerland*, judgment of 12 July 1988, Series A no. 140, p. 29, §§ 45-46, and *Teixeira de Castro v. Portugal*, judgment of 9 June 1998, Reports 1998-IV, p. 1462, § 34).

55. As regards the use of evidence obtained in breach of the right to silence and the privilege against self-incrimination, the Court recalls that these are generally recognised international standards which lie at the heart of the notion of a fair trial under Article 6. Their rationale lies, *inter alia*, in the protection of the accused against improper compulsion by the authorities, thereby contributing to the avoidance of miscarriages of justice and to the fulfilment of the aims of Article 6. The right not to incriminate oneself, in particular, presupposes that the prosecution in a criminal case seek to prove their case against the accused without resort to evidence obtained through methods of coercion or oppression in defiance of the will of the accused (see, *inter alia*, *Saunders v. the United Kingdom*, cited above § 68; *Heaney and McGuinness*, cited above, § 40; *J.B. v. Switzerland*, no. 31827/96, § 64, ECHR 2001-III; and *Allan*, cited above, § 44).

(b) Application of the above principles to the present case

56. The Court will first assess the applicability of Article 6 to the period of investigation between 15 February 2002, when the applicant confessed to the murder of Mrs K., and 25 February 2002, when he was formally charged with this crime.

57. The Court notes that from the first interview of the applicant it became clear that he was not simply testifying about witnessing a crime but was actually confessing to committing one. From the moment the applicant first made his confession, it could not be said that the investigator did not suspect the applicant's involvement in the murder. The existence of such a suspicion is confirmed by the fact that the investigator took further steps to check the credibility of the applicant's self-incriminating statements and conducted investigative procedures, such as an on-site reconstruction of the crime, which are usually conducted with suspects. In the Court's opinion, the applicant's position was significantly affected as soon as the suspicion against him was seriously investigated and the prosecution case compiled (see *X v. the United Kingdom*, no. 728/74, Commission decision of 11 May 1978, Decisions and Reports (DR) 14, p. 27). The Court therefore concludes that in the circumstances of the present case, Article 6 was applicable from 15 February 2002 when he confessed to the murder of Mrs K. and rejects the Government's preliminary objection.

58. The Court reiterates that in particular where a deprivation of liberty is at stake, the interests of justice in principle call for legal representation (see *Benham v. the United Kingdom*, no. 19380/92, § 61, 10 June 1996). Furthermore, the Court notes that Ukrainian legislation provides for obligatory legal representation of persons who could expect life imprisonment if convicted. This was the applicant's situation, in that he was already charged with a murder and being accused of the second murder made a sentence of life imprisonment a possibility (see paragraph 26 above). The Court considers that the legal representation of the applicant during the period in question was required in the interests of justice.

59. Furthermore, notwithstanding the Government's arguments that the applicant's right to silence was protected in domestic law and that there was no evidence that he was ill-treated in order to confess, the circumstances of the case suggest that his testimonies were obtained in defiance of his will. Although the applicant failed to substantiate any physical coercion by the investigators, the fact that another person within the same proceedings also confessed to the murder of Mrs K. and retracted his statement, alleging coercion by the same investigator, could raise reasonable doubts as to the practices of the investigator in the present case. In addition, the applicant, having been warned about criminal liability for refusal to testify and at the same time having been informed about his right not to testify against himself, could have been confused, as he alleged, about his liability for refusal to testify, especially in the absence of legal advice during that interview. It should be further noted that although the applicant had retracted his testimonies during the court hearings the domestic authorities based his conviction for the murder of Mrs K. to a decisive extent, if not solely, on these self-incriminating statements. The statements did not in fact contain any information which was not already known to the investigators (in contrast to the case of the kidnapping and murder of S., in which the applicant showed the police where the corpse had been hidden) and had been received in unclear circumstances and in clear violation of the applicant's right to defence.

60. The foregoing considerations are sufficient to enable the Court to conclude that the applicant was denied a fair trial. Accordingly, there has been a violation of Article 6 §§ 1 and 3 (c) of the Convention.

II. APPLICATION OF ARTICLE 41 OF THE CONVENTION

61. Article 41 of the Convention provides:

“If the Court finds that there has been a violation of the Convention or the Protocols thereto, and if the internal law of the High Contracting Party concerned allows only partial reparation to be made, the Court shall, if necessary, afford just satisfaction to the injured party.”

A. Damage

62. The applicant claimed 150,000 euros (EUR) in respect of non-pecuniary damage.

63. The Government maintained that there was no causal link between the non-pecuniary damage claimed and the violations alleged. Therefore, they considered that this claim should be rejected.

64. The Court notes that where an individual, as in the instant case, has been convicted by a court in proceedings which did not meet the Convention requirement of fairness, a retrial, a reopening or a review of the case, if requested, represents in principle an appropriate way of redressing the violation (see, *Nadtochiy v. Ukraine*, no. 7460/03, § 55, 15 May 2008). Therefore, it considers that the finding of a violation constitutes in itself sufficient just satisfaction.

B. Costs and expenses

65. The applicant claimed EUR 2,500 for the costs and expenses incurred before the Court.

66. The Government contended that this claim was not supported by any documents and that the applicant received legal aid from the Council of Europe. Therefore, in their opinion, this claim should be rejected.

67. According to the Court's case-law, an applicant is entitled to the reimbursement of costs and expenses only in so far as it has been shown that these have been actually and necessarily incurred and were reasonable as to quantum. In the present case, regard being had to the information in its possession and the above criteria, the Court rejects the applicant's claim under this head.

C. Default interest

68. The Court considers it appropriate that the default interest should be based on the marginal lending rate of the European Central Bank, to which should be added three percentage points.

FOR THESE REASONS, THE COURT UNANIMOUSLY

1. Joins to the merits the Government's contention concerning the applicability of Article 6 to the questioning of the applicant as a witness between 15 and 25 February 2002;

2. Declares the complaints under Article 6 §§ 1 and 3 of the Convention that his conviction for the murder of Mrs K. was based on incriminating evidence obtained in violation of his right to remain silent and the privilege against self-incrimination and that he had been hindered in the effective exercise of his right to defence when questioned at the pre-trial stage of the proceedings concerning the murder of Mrs K. admissible and the remainder of the application inadmissible;

3. Holds that Article 6 of the Convention is applicable in the instant case and, consequently, dismisses the respondent Government's preliminary objection;

4. Holds that there has been a violation of Article 6 §§ 1 and 3 of the Convention;

5. Holds that the finding of a violation constitutes in itself sufficient just satisfaction for the non-pecuniary damage sustained by the applicant;

6. Dismisses the remainder of the applicant's claim for just satisfaction.

Done in English, and notified in writing on 19 February 2009, pursuant to Rule 77 §§ 2 and 3 of the Rules of Court.

Claudia Westerdiek Peer Lorenzen
RegistrarPresident

Bijlage III: Arrest Plonka/Polen

CASE OF PŁONKA v. POLAND (Application no. 20310/02)

JUDGMENT
STRASBOURG
31 March 2009

FINAL

30/06/2009

This judgment may be subject to editorial revision.

In the case of Płonka v. Poland,
The European Court of Human Rights (Fourth Section), sitting as a Chamber composed of:

Nicolas Bratza, President,

Lech Garlicki,

Ljiljana Mijović,

David Thór Björgvinsson,

Ján Šikuta,

Päivi Hirvelä,

Mihai Poalelungi, judges,

and Lawrence Early, Section Registrar,

Having deliberated in private on 10 March 2009,

Delivers the following judgment, which was adopted on that date:

PROCEDURE

1. The case originated in an application (no. 20310/02) against the Republic of Poland lodged with the Court under Article 34 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms ("the Convention") by a Polish national, Ms Urszula Płonka ("the applicant"), on 6 June 2001.
2. The applicant was represented by Mr A. Ryszka, a lawyer practising in Sosnowiec. The Polish Government ("the Government") were represented by their Agent, Mr J. Wołosiewicz of the Ministry of Foreign Affairs.
3. The applicant complained under Article 6 § 1 read in conjunction with Article 6 § 3 (c) of a violation of her right to defend herself.
4. On 17 October 2006 the President of the Fourth section decided to give notice of the application to the Government. It was also decided to examine the merits of the application at the same time as its admissibility (Article 29 § 3).

THE FACTS

I. THE CIRCUMSTANCES OF THE CASE

5. The applicant was born in 1949 and lives in Sosnowiec, Poland.

6. On 8 April 1999 the applicant was arrested on suspicion of homicide. She was first interviewed by a police officer. On 9 April 1999 she was charged with murdering E.L. on 8 April 1999. On 9 and 10 April 1999 she was questioned by the Sosnowiec District Prosecutor. During the questioning she stated that she had been having alcohol problems for the last 20 years. She and E.L., a former work colleague, used to drink together. On 7 April 1999 they had drunk more than half a litre of vodka and some wine. She also stated that she did not remember much of what had happened. She further confessed to killing E.L. Nevertheless, she stressed that she had not meant to kill the victim, but he had made her very angry and she had stabbed him with scissors.

7. During the arrest and subsequent questioning by the police and the prosecution authorities the applicant was not assisted by a lawyer. On 9 April 1999 the applicant

signed the relevant form acknowledging that she had been informed of her rights, including the right to be assisted by a lawyer and the right to refuse to testify.

8. On 19 April 1999 the prosecutor ordered an expert report on the applicant's mental health at the time when the crime of which she was suspected was committed. The report was submitted on 26 April 1999. The applicant was considered to be criminally responsible.

9. On 21 April 1999 the applicant asked to be released from detention. The District Prosecutor refused her motion on 11 May 1999. This decision was upheld by the Regional Prosecutor on 7 June 1999.

10. On 23 April 1999 the Regional Court appointed a legal-aid-lawyer for the applicant. On 5 May 1999 the applicant appointed a lawyer of her own choice.

11. On 28 June 1999 the Sosnowiec District Prosecutor filed a bill of indictment with the Katowice Regional Court (Sąd Okręgowy). The applicant was indicted on charges of murder.

12. Throughout the trial the applicant maintained that she suffered from alcoholism. She retracted her confession made during police custody, alleging that she had been questioned under duress and forced by the police officers to make self-incriminating statements.

13. On 30 June 1999 the Katowice Regional Court, having regard to the fact that the applicant was represented by a lawyer of her own choice, decided to withdraw the services of the legal-aid lawyer.

14. The trial ended on 24 February 2000. The applicant was convicted as charged and sentenced to 11 years' imprisonment. The court considered that the applicant's testimony during the trial had not been credible and had merely been her line of defence. The conviction was based on the applicant's statements made during the initial phase of the investigation and on evidence given by several witnesses.

15. On 11 April 2000 the applicant's lawyer filed an appeal against the judgment. He stressed, in particular, that there had been a violation of the applicant's right to defend herself in view of the deficiencies in the preliminary investigation.

16. On 25 May 2000 the Katowice Court of Appeal (Sąd Apelacyjny) upheld the first-instance judgment. The court held that the applicant's right to defend herself had not been infringed. It pointed out that as of 23 April 1999 she had been assisted by a lawyer – first an officially appointed lawyer, then a lawyer of her own choice.

17. On 19 July 2000 the applicant's lawyer filed a cassation appeal with the Supreme Court (Sąd Najwyższy). He maintained that there had been a violation of Article 6 § 3 (c) of the Convention in that the applicant had not been assisted by a lawyer at the preliminary stage of the investigation. He relied on the case-law of the European Court of Human Rights.

18. On 26 January 2001 the Supreme Court dismissed the applicant's cassation appeal. That decision did not contain any reasons.

II. RELEVANT DOMESTIC LAW

19. Pursuant to Article 78 § 1 of the 1998 Code of Criminal Procedure, an accused who had proved that he or she could not afford legal assistance (i.e. that the costs of such assistance "would entail a substantial reduction in his and his family's standard of living") could ask the trial court to appoint him a defence counsel.

20. Article 80 of the Code lays down the principle known as "compulsory assistance of an advocate" (przymus adwokacki). That Article provides, in so far as relevant:

"An accused must have an officially appointed lawyer when a Regional Court is competent to deal with his case as a court of first instance, a crime is involved within the meaning of the Criminal Code, or the individual is remanded in custody. The counsel must take part in the main hearing; he must also take part in any appellate hearing if the president of the court or the court itself has found this necessary."

This provision does not apply to the investigative stage of the proceedings but only after the case is sent for trial, as was expressly confirmed by the Supreme Court in its resolution of 20 January 2004 (III KK 226/03).

THE LAW

I. ALLEGED VIOLATION OF ARTICLE 6 §§ 1 AND 3 (c) OF THE CONVENTION

21. The applicant complained that her right to a fair trial had been breached as she had not had legal aid at the initial stage of the criminal proceedings against her. Article 6 in its relevant part reads as follows:

“1. In the determination (...) of any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair and public hearing...

3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:

(...)

(c) to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require

(...)”

22. The Government contested that argument.

A. Admissibility

23. The Government raised a preliminary objection that the applicant had failed to exhaust the required domestic remedies. She had not availed herself of the possibility to request legal assistance during her interview with the police. The applicant had been informed of her rights and despite that she had neither refused to testify nor asked for a lawyer to be appointed.

24. The applicant disagreed. She claimed that she had not been properly informed about the possibility to obtain a lawyer's assistance during questioning.

25. The Court considers that the Government's plea of non-exhaustion raises issues as to the conduct of the preliminary investigation and the conditions in which the applicant was questioned. They are thus closely linked to the merits of the complaint under examination. Therefore the Court joins the preliminary objection to the merits of the applicant's complaint.

26. In view of the above, the Court notes that this complaint is not manifestly ill-founded within the meaning of Article 35 § 3 of the Convention. It further notes that it is not inadmissible on any other grounds. It must therefore be declared admissible.

B. Merits

1. The parties' submissions

27. The applicant stated that it was true that she had been informed of her right to be assisted by a lawyer. However, she was not offered any help in appointing one, nor was she asked whether she could afford the cost of legal counsel.

28. The Government submitted that the applicant had been informed of her rights and could have requested to be assisted by a lawyer. They stressed that according to Polish law the trial court could decide a case only on the basis of the facts and circumstances that were established during the trial.

29. The Government maintained that the applicant had not been questioned by the police but had merely had “a conversation” with a police officer, and that the conversation had been recorded in a note of 9 April 1999.

30. In the Government's opinion, unlike in the case of *Brennan v. the United Kingdom* (no. 39846/98, ECHR 2001-X), in the present case the applicant had not been deprived of access to a lawyer and she could have requested his presence. In addition, the applicant had been represented throughout the trial by a lawyer of her choice and her case had been heard at three levels of jurisdiction. The trial court had been free to assess the evidence before it. As it happened, in the present case the explanations given by the accused at the initial stage of the proceedings had merely prevailed over the evidence gathered during the course of the trial.

31. The Government concluded that there was no violation of Article 6 § 1 in conjunction with Article 6 § 3 (c) of the Convention.

2. The Court's assessment.

(a) The general principles

32. The Court reiterates that Article 6 § 3 (c) may be relevant at the stage of the preliminary investigation in so far as the fairness of the trial is likely to be seriously

prejudiced by an initial failure to comply with its provisions. The manner in which Article 6 § 3 (c) is to be applied during the preliminary investigation depends on the special features of the proceedings involved and on the circumstances of the case (see *Imbrioscia v. Switzerland*, judgment of 24 November 1993, and *John Murray v. the United Kingdom*, judgment of 8 February 1996, Reports of Judgments and Decisions 1996-I, § 62).

33. The Court further reiterates that although not absolute, the right of everyone charged with a criminal offence to be effectively defended by a lawyer, assigned officially if need be, is one of the fundamental features of fair trial (*Poitrimol v. France*, 23 November 1993, § 34, Series A no. 277-A, and *Demebukov v. Bulgaria*, no. 68020/01, § 50, 28 February 2008). Nevertheless, Article 6 § 3 (c) does not specify the manner of exercising this right. It thus leaves to the Contracting States the choice of the means of ensuring that it is secured in their judicial systems, the Court's task being only to ascertain whether the method they have chosen is consistent with the requirements of a fair trial. In this respect, it must be remembered that the Convention is designed to "guarantee not rights that are theoretical or illusory but rights that are practical and effective" and that assigning counsel does not in itself ensure the effectiveness of the assistance he may afford an accused (*Imbrioscia*, cited above, § 38).

34. National laws may attach consequences to the attitude of an accused at the initial stages of police interrogation which are decisive for the prospects of the defence in any subsequent criminal proceedings. In such circumstances, Article 6 will normally require that the accused be allowed to benefit from the assistance of a lawyer already at the initial stages of police interrogation.

35. The Grand Chamber has recently stressed that in order for the right to a fair trial to remain sufficiently "practical and effective" Article 6 § 1 requires that, as a rule, access to a lawyer should be provided as from the first interrogation of a suspect by the police, unless it is demonstrated in the light of the particular circumstances of each case that there are compelling reasons to restrict this right. Even where compelling reasons may exceptionally justify denial of access to a lawyer, such restriction - whatever its justification - must not unduly prejudice the rights of the accused under Article 6. The rights of the defence will in principle be irretrievably prejudiced when incriminating statements made during police interrogation without access to a lawyer are used for a conviction (see *Salduz v. Turkey* [GC], no. 36291/02, § 55, 27 November 2008).

(b) Application of the principles to the above case

36. The Court firstly observes that according to the record of the questioning and the relevant form that was signed by the applicant, she was informed of her rights and in particular the right to remain silent or to be assisted by a lawyer throughout the proceedings and during her questioning by the police (see paragraph 7 above). It would further appear that the applicant, a suspect in the present case, did not request to be assisted by a lawyer. However, there is no indication that the applicant expressly waived her right to be represented by a lawyer during her questioning on 8, 9 and 10 April 1999 (see paragraph 7 above).

37. In this respect the Court reiterates that neither the letter nor the spirit of Article 6 of the Convention prevents a person from waiving of his or her own free will, either expressly or tacitly, the entitlement to the guarantees of a fair trial (see *Kwiatkowska v. Italy* (dec.), no. 52868/99, 30 November 2000). However, if it is to be effective for Convention purposes, a waiver of the right to take part in the trial must be established in an unequivocal manner and be attended by minimum safeguards commensurate to its importance (see *Salduz* cited above § 59). In the circumstances of the present case, the assertion in the form stating her rights that the applicant had been reminded of her right to remain silent or to be assisted by a lawyer (see paragraph 7 above) cannot be considered reliable. The Court does not find, accordingly, that there was a clear and unequivocal waiver of the applicant's right to the guarantees of a fair trial.

38. The Court stresses in this connection that one of the specific features of the instant case was the applicant's alcoholism. During the first police interview the applicant admitted that she had been suffering from an alcohol problem for many years. She further

confessed to having drunk a substantial amount of alcohol the day before her arrest (see paragraphs 6 and 12 above). These circumstances clearly suggest that the applicant was in a vulnerable position at the time of interview, and that the authorities should have taken this into account during questioning and in particular when apprising her of her right to be assisted by a lawyer.

39. It is true that the applicant was represented by a lawyer as from 23 April 1999 and throughout the proceedings before the Katowice Regional Court and the Katowice Court of Appeal (see paragraphs 10 and 16 above). During the criminal proceedings she was also able to call witnesses on her behalf and had the possibility of challenging the prosecution's arguments. The applicant subsequently denied the content of her statement to the police. However, her initial confession made in the absence of a lawyer had a bearing on her conviction. While the statements made by the applicant during police custody and her confession were not the sole basis for her conviction, the Katowice Regional Court nevertheless based its final decision on them, observing that her testimony during the hearings was not credible.

40. In view of the circumstances the guarantee of fairness enshrined in Article 6 required that the applicant had the benefit of the assistance of a lawyer from the very first stage of police questioning. In this regard, it is not for the Court to speculate on what the applicant's reaction or her lawyer's advice would have been had she had access to a lawyer at the initial stage of the proceedings (see *Salduz*, cited above, § 58).

41. The Court considers that in the present case the applicant was undoubtedly directly affected by the lack of access to a lawyer during her questioning by the police. Neither the assistance provided subsequently by a lawyer or the adversarial nature of the ensuing proceedings could cure the defects which had occurred during the police custody.

42. The foregoing considerations are sufficient to enable the Court to conclude that there has been a breach of Article 6 § 1 of the Convention in conjunction with Article 6 § 3 (c). Having regard to this finding, the Government's preliminary objection must be rejected.

II. APPLICATION OF ARTICLE 41 OF THE CONVENTION

43. Article 41 of the Convention provides:

"If the Court finds that there has been a violation of the Convention or the Protocols thereto, and if the internal law of the High Contracting Party concerned allows only partial reparation to be made, the Court shall, if necessary, afford just satisfaction to the injured party."

A. Damage

44. The applicant claimed 200,000 euros (EUR) in respect of non-pecuniary damage.

45. The Government contested this claim.

46. The Court considers that the applicant must have suffered frustration and a feeling of injustice. It awards the applicant EUR 2,000 in this respect.

B. Costs and expenses

47. The applicant did not ask to be reimbursed for any costs and expenses.

C. Default interest

48. The Court considers it appropriate that the default interest should be based on the marginal lending rate of the European Central Bank, to which should be added three percentage points.

FOR THESE REASONS, THE COURT UNANIMOUSLY

1. Joins to the merits the Government's preliminary objection and declares the application admissible;

2. Holds that there has been a violation of Article 6 § 1 of the Convention in conjunction with Article 6 § 3 (c) and dismisses the above mentioned preliminary objection;

3. Holds

(a) that the respondent State is to pay the applicant, within three months from the date on which the judgment becomes final in accordance with Article 44 § 2 of the Convention, EUR 2,000 (two thousand euros) in respect of non-pecuniary damage, to be converted

into Polish zlotys at the rate applicable at the date of the settlement, plus any tax that may be chargeable;

(b) that from the expiry of the above-mentioned three months until settlement simple interest shall be payable on the above amount at a rate equal to the marginal lending rate of the European Central Bank during the default period plus three percentage points;

4. Dismisses the remainder of the applicant's claim for just satisfaction.

Done in English, and notified in writing on 31 March 2009, pursuant to Rule 77 §§ 2 and 3 of the Rules of Court.

Lawrence Early Nicolas Bratza
RegistrarPresident

Bijlage IV: Arrest Sebalj/Kroatië

CASE OF ŠEBALJ v. CROATIA **(Application no. 4429/09)**

JUDGMENT
STRASBOURG
28 June 2011

FINAL

28/09/2011

This judgment has become final under Article 44 § 2 of the Convention. It may be subject to editorial revision.

In the case of Šebalj v. Croatia,
The European Court of Human Rights (First Section), sitting as a Chamber composed of:
Anatoly Kovler, President,
Nina Vajić,
Peer Lorenzen,
Khanlar Hajiyev,
George Nicolaou,
Julia Laffranque,
Linos-Alexandre Sicilianos, judges,
and Søren Nielsen, Section Registrar,
Having deliberated in private on 7 June 2011,
Delivers the following judgment, which was adopted on that date:

PROCEDURE

1. The case originated in an application (no. 4429/09) against the Republic of Croatia lodged with the Court under Article 34 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms ("the Convention") by a Croatian national, Mr Zoran Šebalj ("the applicant"), on 25 March 2009.
2. The applicant was represented by Ms L. Horvat and Mr S. Radobuljac, lawyers practising in Zagreb. The Croatian Government ("the Government") were represented by their Agent, Ms Š. Stažnik.
3. On 8 June 2010 the President of the First Section decided to give notice to the Government of the complaints under Article 3, Article 5 §§ 3 and 4, and Article 6 §§ 1 and 3(c) of the Convention. It was also decided to rule on the admissibility and merits of the application at the same time (Article 29 § 1). On 18 January 2011 the President of the First Section gave notice of further complaints, under Article 5 §§ 1 and 4 and Article 6 § 1 of the Convention, and the Government were invited to submit the relevant practice of the Supreme Court on the question of the lawfulness of the applicant's detention after 19 June 2008.

THE FACTS

I. THE CIRCUMSTANCES OF THE CASE

4. The applicant was born in 1971 and lives in Zagreb.
5. The documents in the case file reveal the following facts.
 - A. The three sets of proceedings joined under case file no. Ko-824/08
 1. Criminal proceedings conducted under case file no. Ko-219/06
6. On 21 September 2005 the applicant was arrested in connection with a suspicion that he had committed several acts of theft. He was released on 22 September 2005.

7. On 23 January 2006 the Zagreb Municipal State Attorney's Office preferred charges against the applicant in the Zagreb Municipal Court on two counts of aggravated theft in the period between 1 and 4 July 2005 and on 11 and 12 September 2005.
8. A hearing scheduled for 6 April 2006 was adjourned at the applicant's request because he wanted to find legal representation.
9. A hearing scheduled for 8 June 2006 was adjourned owing to the applicant's absence. In a submission of the same day the applicant informed the presiding judge that he was in pre-trial detention in connection with some other criminal proceedings against him.
10. At a hearing scheduled for 2 October 2006 the applicant was summoned through the Zagreb Prison authorities but he was not brought to the hearing because he had been released on 26 June 2006.
11. The presiding judge ordered the police to bring the applicant to a hearing scheduled for 21 November 2006, but this order was not complied with. On 28 November 2006 the police informed the presiding judge that the applicant did not live at his registered address.
12. On 1 December 2006 the presiding judge asked the Central Prison Administration whether the applicant was placed in any penal institution in Croatia. On 4 January 2007 the Central Prison Administration answered that that was not the case.
13. On 16 July 2007 the proceedings at issue were joined with the criminal proceedings nos. Ko-2965/06 and Ko-2403/07 (see below, §§ 56 and 68).
14. On 4 August 2007 the applicant submitted a letter of authority for his defence lawyer, J.N.
15. A hearing was held on 12 September 2007 in the presence of the applicant and his defence lawyer.
16. The applicant had already been placed in detention on 19 June 2007, pursuant to a detention order of 22 May 2007, issued in the proceedings conducted under the case file no. 2403/07 (see below, §§ 62 and 63). On 28 September 2007 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention on the grounds under Article 102 § 1(1) (fear of absconding) and 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure. The reasoning was essentially the same as in the decision extending the applicant's detention of 12 July 2007 (see below, § 67).
17. On 1 October 2007 the applicant lodged an appeal arguing firstly that the first-instance decision had not specified the period of detention covered by it and that his detention between 19 August and 28 September 2007 was not covered by any decision, and secondly challenging the grounds for his detention on the ground that he could live with the family D. and that he had not committed any criminal offence in the past year.
18. A hearing was held on 4 October 2007 in the presence of the applicant and a defence lawyer.
19. On 5 October 2007 the Zagreb County Court dismissed the applicant's appeal of 1 October 2007 finding that he had no address to which the courts could send him a summons, since the police had established that I.D., the owner of the flat at the address indicated by the applicant stated that the applicant was a friend of his son but had never lived with them. The appeal court accepted the grounds for detention put forward by the first-instance court. It made no comments on the applicant's argument that his detention in the period between 19 August and 28 September 2007 had not been covered by any decision.
20. A hearing was held on 30 October 2007 in the presence of the applicant and a defence lawyer.
21. On 2 November 2007 the applicant lodged a request for his release submitting a written statement by I.D. that he allowed the applicant to live in his flat.
22. On 5 November 2007 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention under Article 102§ 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, and no longer for fear of absconding. It found that the applicant had already been convicted four times for theft or aggravated theft and each time sentenced to a prison term and that two further sets of criminal proceedings, also concerning charges of theft, were pending against him. Against that background and in view of the number of

individual thefts concerned in the proceedings at issue, which all showed the applicant's resolve to commit criminal offences of theft, the Municipal Court concluded that there was a real danger of his reoffending.

23. On 8 November 2007 the applicant lodged an appeal arguing, in sum, that the first-instance court had relied on erroneous provisions when ordering his detention.

24. On 9 November 2007 the Zagreb County Court dismissed the appeal, endorsing the reasoning of the first-instance court.

25. A hearing was held on 21 November 2007 in the presence of the applicant and a defence lawyer.

26. On 7 December 2007 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure. It found that the proceedings at issue concerned six different thefts and that two other sets of criminal proceedings also concerning charges of theft were pending against him. Furthermore, he had already been convicted of theft or aggravated theft four times and each time sentenced to a prison term. Against that background the Municipal Court concluded that the applicant had shown a high degree of criminal resolve in committing thefts and that the previous convictions had not prevented him from continuing with criminal activity of the same type.

27. A hearing was held on 11 December 2007 in the presence of the applicant and a defence lawyer. The Deputy State Attorney present at the hearing withdrew charges in respect of three counts of theft. On the same day a judgment was adopted finding the applicant guilty of two counts of theft and sentencing him to one year and three months' imprisonment. In respect of the remaining charge he was acquitted. The trial panel also extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure.

28. On 17 December 2007 the applicant lodged an appeal against the decision extending his detention, challenging the grounds for his detention. The appeal was dismissed on 18 December 2007 by a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court.

29. On 20 December 2007 the applicant's defence lawyer also lodged an appeal against the decision extending his detention, challenging the grounds for his detention. The appeal was dismissed on 20 December 2007 by a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court.

30. On 1 January 2008 the applicant's defence lawyer lodged an appeal against the first-instance judgment. He argued that the facts of the case had been wrongly established, that the reasoning of the judgment was contradictory and that the sentence applied was too harsh.

31. On 10 January 2008 the applicant also lodged an appeal against the first-instance judgment, arguing that it had not been proven that he had committed the thefts in question. On the same day the Zagreb Municipal State Attorney's Office also lodged an appeal against the part of the judgment acquitting the applicant.

32. On 4 March 2008 the Zagreb County Court upheld the first instance judgment as regards the part finding the applicant guilty of one count of theft and quashed the remaining part of the judgment, both in the part finding the applicant guilty in respect of the other count of theft and the part acquitting the applicant of one count of theft. In that part the case was remitted for retrial. The County Court at the same time extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure. It endorsed the reasons previously put forward by the Zagreb Municipal Court.

33. The case was given a new number, Ko-824/08.

34. On 26 March 2008 the Zagreb Municipal Court appointed a defence lawyer for the applicant since his chosen lawyer ceased to represent him.

35. On 4 April 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court again extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, reiterating the same reasons as previously.

36. On 8 April 2008 the applicant lodged an appeal arguing that the reasons for his detention were insufficient and that the first-instance court had only repeated its previous arguments.

37. On 15 April 2008 the Zagreb County Court dismissed the appeal, endorsing the reasoning of the first-instance court.

38. On 22 April 2008 the applicant submitted a request for his release, arguing that the reasons relied on by the national courts for extending his detention were insufficient.

39. On 25 April 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court denied the applicant's request, reiterating its previous reasons justifying the applicant's detention.

40. A hearing was held on 9 May 2008 in the presence of the applicant and his defence lawyer.

41. On 15 May 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, reiterating the same reasons as previously.

42. On 20 May 2008 the applicant lodged an appeal arguing that the reasons for his detention were not relevant and sufficient. The appeal was dismissed on 21 May 2008 by the Zagreb County Court, which endorsed the reasoning of the first-instance court.

43. On 17 June 2008 the presiding judge sent a letter to the Zagreb Prison authorities informing them that on 19 June 2008 the maximum statutory detention in respect of the applicant would expire and that the applicant was to be released that day. However, the applicant was not released and stayed in detention on the basis of the detention order issued in another set of proceedings (see below, paragraph 72).

44. The written record of a hearing held on 7 July 2008 states that the applicant was no longer detained in connection with the proceedings at issue, but was still detained on the basis of a detention order issued in the criminal proceedings against him pending before the same court under the case file no. 3257/05.

45. On 9 July 2008 the presiding judge released from his duty the officially appointed defence lawyer because the applicant was no longer detained in connection with the proceedings at issue and therefore the applicant no longer had the right to be represented by an officially appointed lawyer. However, on the same day the President of the Zagreb Municipal Court appointed a new defence lawyer for the applicant.

46. Hearings were held on 19 September, 22 October and 8 December 2008 and 29 January, 27 February and 3 April 2009, in the presence of the applicant and a defence lawyer. On the last mentioned date a judgment was given finding the applicant guilty of two counts of theft and sentencing him to two years and six months' imprisonment. The time he had spent in detention in connection with the proceedings at issue between 19 June 2007 and 19 June 2008 was to be included in the sentence.

47. On 11 January 2010 the applicant lodged an appeal arguing that the facts of the case had been wrongly established and that some evidence had been unlawfully obtained. He complained about his treatment during the police questioning, maintaining that after the police search of his flat on 21 September 2005 at 12.45 p.m., the police had taken a large number of items from his flat and had then taken him to the Zagreb Police Department where he was placed in a small room and forced to sit on a chair until the next morning. During all that time he was once given a sandwich and a fruit juice. On the morning of 22 September 2005 the police forced him to sign some papers. He had not been present in the office where the police officers made a list of the items allegedly taken from his flat.

48. On 13 January 2010 the defence lawyer also lodged an appeal arguing that the facts of the case had been wrongly established.

49. The proceedings are currently pending before the Zagreb County Court.

2. Criminal proceedings conducted under the case file no. Ko-2965/06

50. On 9 September 2006 at 1.30 a.m. the applicant was arrested in connection with a suspicion that he had committed a theft. He was released on the same day at 1.15 p.m.

51. On 25 September 2006 the Zagreb Municipal State Attorney's Office preferred charges against the applicant in the Zagreb Municipal Court on one count of attempted aggravated theft, allegedly committed on 8 September 2006.

52. A hearing scheduled for 18 May 2007 was adjourned owing to the applicant's absence.

53. On 1 June 2007 the Ministry of Justice informed the Municipal Court that the applicant had already been convicted four times for aggravated theft.

54. On 4 June 2007 the presiding judge asked the police to find the applicant's whereabouts. On 26 June 2007 the police informed the judge that the applicant did not live at his registered address.

55. On 4 July 2007 the police informed the Municipal Court that the applicant was in detention in Zagreb Prison.

56. On 16 July 2007 the proceedings at issue were joined with the criminal proceedings nos. Ko-2403/07 and Ko-219/06 (see above, paragraph 13).

3. Criminal proceedings conducted under the case file no. Ko-2403/07

57. On 16 October 2006 the Zagreb Municipal State Attorney's Office asked an investigating judge of the Zagreb County Court to open an investigation in respect of the applicant in connection with a suspicion that he had committed eight acts of theft, in the period between 17 July and 4 September 2006.

58. On 13 November 2006 the investigating judge asked the Vukovar County Court to hear evidence from the applicant since his registered address was on the territory under the jurisdiction of that court.

59. At a hearing held on 1 December 2006 the investigating judge heard evidence from two witnesses.

60. On 20 December 2006 the investigating judge reiterated his request of 13 November 2006. On 8 January 2007 the Vukovar County Court informed the investigating judge that the applicant did not live at his registered address.

61. On 8 February 2007 the investigating judge ordered the police to bring the applicant to a hearing scheduled for 26 February 2007 and indicated an address in Zagreb. On 27 February 2007 the police informed the investigating judge that the applicant did not live at the address indicated in his order.

62. On 22 May 2007 the investigating judge ordered the applicant's pre-trial detention under Article 102 § 1(1) (fear of absconding) of the Code of Criminal Procedure for one month. The decision was justified by the fact that the applicant did not live at his registered address and a conclusion that he was in hiding.

63. The applicant was arrested on 19 June 2007 and placed in pre-trial detention in Zagreb Prison.

64. On 20 June 2007 the investigating judge heard evidence from the applicant in the presence of an officially appointed defence lawyer.

65. On 25 June 2007 the applicant asked the investigating judge to be represented by his defence lawyer, J.N.

66. On 9 July 2007 the Zagreb Municipal State Attorney's Office preferred charges against the applicant in the Zagreb Municipal Court on three counts of aggravated theft in the period between 30 August and 8 September 2006.

67. On 12 July 2007 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention on the grounds provided for under Article 102 § 1(1) (fear of absconding) and 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure. As regards the first ground the Municipal Court held that during the investigation the applicant had not been available since he had not been living at his registered address and the owner of a house at the other address he had indicated had refused to allow the applicant to live there. As regards the second ground, the Municipal Court held that the fear of reoffending was justified by the fact that the applicant had already been convicted of theft four times, was unemployed, had no assets, and several further sets of criminal proceedings against him also on charges of theft were pending.

68. On 16 July 2007 the proceedings at issue were joined to the criminal proceedings in cases nos. Ko-2965/06 and Ko-219/06 (see paragraph 13 above).

B. The two sets of proceedings joined under case file no. Ko-3257/05

1. Criminal proceedings conducted under case file no. Ko-3257/05

69. The written record of the applicant's questioning by the police officers in the Fifth Police Station in Zagreb states that on 2 November 2005 he was questioned by the police in connection with a suspicion that he had committed several thefts. He confessed that in 2005 he had committed seven thefts in Zagreb. The written record of his interview states that it started at 12.30 p.m. and ended at 1.40 p.m. It also states that a lawyer E.Č. was

called at 12.30 p.m. and was present during the questioning. The record is signed by police officer H.Č., typist S.V.F., the applicant and lawyer E.Č.

70. On 23 November 2005 the Zagreb Municipal State Attorney's Office preferred charges against the applicant in the Zagreb Municipal Court, on seven counts of theft committed in Zagreb in the period between 1 May and 6 October 2005.

71. A hearing scheduled for 21 April 2006 was adjourned because the applicant did not appear and the postal receipt indicated that he was unknown at his registered address. In their letters of 29 May and 6 October 2006 the Zagreb Police informed the Municipal Court that the applicant did not live at any of the addresses they had obtained.

72. On 20 November 2006 the President of the Zagreb Municipal Court appointed lawyer I.V. to represent the applicant. On the same day a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court ordered the applicant's detention under Article 102 § 1(1) (fear of absconding) of the Code of Criminal Procedure for one month, from the date when the decision became final. The decision was justified by the fact that the applicant did not live at his registered address and a conclusion that he was in hiding.

73. On 23 November 2006 the Zagreb Municipal Court issued an arrest warrant in respect of the applicant and sent it to the Zagreb Police for enforcement.

74. On 28 March 2008 lawyer I.V. lodged an appeal against the decision on detention arguing that he had received the impugned decision on 25 March 2008, whilst the panel's session had taken place in November 2006. Moreover, a decision appointing him as the applicant's defence lawyer had been served on him on 17 March 2008 although it had been adopted on 20 November 2006. Thus he had not been informed of the panel's session for a decision on the applicant's detention and had been prevented from attending it.

75. On 13 March 2008 the Zagreb Police informed the Municipal Court that the arrest warrant was not registered because the applicant had already been detained in connection with the other criminal proceedings pending against him before the same court (see below, paragraphs 62 and 63).

76. On 10 April 2008 the President of the Zagreb Municipal Court relieved lawyer I.V. of his duty.

77. At a hearing held on 14 April 2008 the applicant requested its adjournment and that a defence lawyer be officially appointed for him because he had no means to pay for his legal representation.

78. On 15 April 2008 the President of the Zagreb Municipal Court appointed lawyer D.M. to represent the applicant.

79. A hearing was held on 20 May 2008 in the presence of the applicant and his defence lawyer. The applicant denied that he had committed the thefts with which he was charged and stated that he had signed his confession to the police under duress. The relevant part of his statement reads:

"It is not true that I committed the criminal offences I am charged with. I signed the statement made at the police station under duress and after physical and mental ill-treatment. I was questioned by two police inspectors and other police officers were also coming and going during the questioning. They slapped me in the face, forced me to stand continually for two hours on my toes, not allowing me to sit down. I stayed for twenty-four hours at the Police Station in Bauerova Street and was taken to the Črnomerec Police Station only during the night. The lawyer arrived but only to sign the written record [of my questioning] and when he arrived I did not consult him. We went to another room where he asked me to pay 500 Croatian kuna, which I did, and I signed the written record of my questioning only to be let free.

To a specific question I can say that I did not see a doctor after being released because I had no visible injuries and such treatment [by the police] has become normal for me. I did not read the written record that I signed, and nor did the lawyer."

80. On 5 June 2008 the applicant asked that all criminal proceedings pending against him before the Municipal Court be joined. On 13 June 2008 the proceedings at issue were joined to the criminal proceedings in case no. Ko-2730/07, since they were at a similar stage, while the proceedings conducted under no. Ko-824/08 (see below, paragraph 140)

were not joined because the hearing in those proceedings had been concluded and the judgment was in the process of being drafted.

81. Since on 19 June 2008, the statutory maximum period for the applicant's detention in connection with the criminal proceedings pending against him in the Zagreb Municipal Court under case file no. Ko-824/08 expired (see below, paragraph 43), the decision ordering the applicant's detention in the proceedings at issue of 20 November 2006 came into force.

82. On 23 June 2008 the applicant lodged an appeal against that decision arguing that the finding that he was of unknown residence was wrong since he had been in detention for the past twelve months. Relying on Article 5 § 1 of the Convention, he also argued that the maximum statutory period for his detention had expired and that in view of the inviolability of the right of liberty of person no further detention against him could be lawful. By extending his detention beyond that time-limit the Municipal Court had misapplied the rules of criminal procedure.

83. On 23 June 2008 the Zagreb County Court dismissed the appeal against the Zagreb Municipal Court's decision of 20 November 2006, lodged by lawyer I.V., but did not decide on the applicant's personal appeal of 23 June 2008. It held that the reasons for detention put forward by the Municipal Court were sufficient but made no findings as to the lawyer's argument that he was prevented from attending the panel's meeting of 20 November 2006.

84. At a hearing on 14 July 2008, the Municipal Court heard evidence from H.Ć., the police officer who interviewed the applicant on 2 November 2005. The relevant part of his statement reads:

"It is true that on 2 November 2005 I questioned the defendant in the V Police Station and I remember that all the time during the questioning a lawyer, called by my colleague K.K. from the list of lawyers kept by the police, was present. Upon the lawyer's arrival and before the questioning commenced, the lawyer was informed about the case and was left for some time alone with the defendant ...

To a question from the judge I can say that I do not remember which lawyer it was. Both the lawyer and the defendant signed the written record of questioning without making any objections.

To a question from the defence lawyer I can say that what I have just said concerns the case at issue and that I do not remember the details concerning the victims or other matters.

To a question from the judge I can say that apart from the lawyer, the defendant and me, a typist was also present and my colleague K.K. was sometimes passing by but did not attend the interview."

85. The Municipal Court also heard evidence from typist S.V.F. The relevant part of her statement reads:

"Today when I see the defendant I can say that I do not remember him or his questioning because I do it all the time.

To a question from the judge I can say that usually during the questioning of a suspect I type what a police officer is dictating to me. ... A suspect tells me his version of events and then a police officer dictates to me the suspect's defence formulated in a comprehensible manner and I type it. A police officer asks the suspect questions. When a written record is completed it is given to a suspect to read and he signs it. The same method is used when a lawyer is present. Where a written record of questioning shows that a lawyer was present and a lawyer has signed the record it means that he was present from the beginning until the end of the questioning.

To a question from the defence lawyer I can answer that now when I see the written record of the defendant's questioning of 2 November 2005, I cannot explain why there is no mention of the time when the defence lawyer arrived.

To a question from the judge I can say that all information and the name of a defence lawyer and the time of his arrival are dictated to me by a police officer conducting the questioning and who also signs the record. Lawyers do not always promptly answer our

calls and sometimes we have to wait for them. When I am asked whether we start with the questioning before that, I can say that we do not.”

86. The applicant objected to the veracity of the witness statement to the effect that she had not been present at his questioning by the police.

87. The defence lawyer requested the applicant’s release but it was denied and a separate decision was adopted to that effect. The presiding judge held that the case file showed that the presence of the applicant in the proceedings could not be ensured because he had neither lived at his registered address nor at the address indicated as his temporary residence. The address the applicant indicated at the hearing was not the one at which he was registered. Against that background, and in view of the large number of criminal charges against him, the presiding judge concluded that there was a risk that the applicant would continue to change his place of residence and again become unavailable.

88. On 16 July 2008 the applicant also requested his release.

89. On 17 July 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court denied the request on the same ground as the presiding judge in her decision of 14 July 2008.

90. On 22 July 2008 the applicant lodged a constitutional complaint against the decisions of 20 November 2006 and 23 June 2008 arguing, inter alia, that his right to liberty of person was violated as well as his right to receive an answer to his appeal; that the prescribed procedures had not been complied with; and that the lower first-instance court had not conducted the proceedings with the required efficiency.

91. On 24 July 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant’s detention under Article 102 § 1(1) (fear of absconding) and 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, citing the same reasons as before.

92. On 28 July 2008 the applicant lodged an appeal, arguing that on 19 June 2008 the statutory maximum period for his detention had expired. He also argued that his detention between 23 and 24 July 2008 was not covered by any decision. He further claimed that two separate decisions on his detention existed at the same time, since in the proceedings at issue a decision ordering his detention had been adopted on 20 November 2006 and in the proceedings no. Ko-2403/07 he was arrested and placed in pre-trial detention on 19 June 2007 on the basis of a detention order of 22 May 2007. He considered that situation unlawful. He further argued that the reasons for extending his detention were not relevant and that the proceedings were not conducted with the required efficiency, all in breach of Article 5 of the Convention.

93. On 29 July 2008 the Zagreb County Court dismissed the applicant’s appeal, finding that the reasons put forward by the Municipal Court were relevant and sufficient. It made no comments as to the remaining arguments by the applicant.

94. On 11 August 2008 the applicant sought his release arguing that the reasons for his detention had ceased to exist and also that the proceedings had not been conducted with the required efficiency.

95. On 12 August 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court denied the request, reiterating previous reasons as regards the ground for the applicant’s detention and making no comments as to the conduct of the proceedings.

96. On 29 August 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant’s detention under Article 102 § 1(1) (fear of absconding) and 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, citing the same reasons as before.

97. On 1 September 2008 the applicant lodged an appeal reiterating the same arguments as in his appeal of 28 July 2008.

98. On 2 September 2008 a hearing was held in the presence of the applicant and without defence counsel. The applicant agreed that two witnesses had given evidence.

99. On 10 September 2008 lawyer D.M. lodged an appeal against the decision of 29 August 2008 arguing that the reasons for the applicant’s detention had ceased to exist and that no alternative measures had been considered.

100. On 11 September 2008 the Zagreb County Court dismissed both appeals, endorsing the reasons of the first-instance court.

101. The applicant lodged a constitutional complaint on 21 September 2008. He challenged the grounds for his detention and also argued that the statutory maximum

period for his detention had expired and that the first-instance court had not conducted the proceedings with the required efficiency, contrary to Article 5 of the Convention.

102. At a hearing on 22 September 2008 the applicant presented his defence. He firstly stated that he maintained his statement of 20 May 2008 and then gave his defence to the charges preferred in the proceedings previously conducted under case file no. Ko-2730/07. The relevant part of his statement reads:

“... on 19 June 2007 I was shopping when I was arrested by the police and taken to a police station and questioned about the criminal offences of thefts and burglaries committed in the territory of the Fifth Police Station. I was questioned the second day after my arrest and pressure was put on me. I was physically ill-treated by the police officers who beat me and my confession was thus forced. On that occasion lawyer S.S. was called but he did not attend my interview. I do know that he talked to the police officers and signed the written record of my questioning. I stayed in detention in connection with the other set of proceedings. I did not say any of what is stated in the written record of my questioning by the police officers in the Fifth Police Station.

To a question by the representative of an injured party I can say that I did not enter any of the premises or take any of the items listed in the indictment and I am not familiar with Ksaver [an area in Zagreb].

To a further question by the representative of an injured party I can say that the police did not find on me any items which were not mine.”

103. Lawyer E.Č. also gave his evidence:

“Owing to the passage of time I do not remember the defendant. Likewise, I do not remember the time of the questioning on 2 November 2005 on the premises of the Fifth Police Station in Zagreb. At that time I was often called by the police officers to attend interviews of suspects. Usually I would first talk in private with a suspect and explain their rights to them and their procedural position and then the suspects alone would decide whether to give their defence to the police. When they decided to give their defence I would be present during the entire questioning. After that the written record would be read out loud to the suspect and then both the suspect and I would sign it.

To a question by the defence lawyer that the defendant had said that he had paid HRK 500 to me, I can say that I do not remember it but I admit that it could be true.”

104. The applicant then objected to the evidence given by lawyer E.Č. and said that the written record of his questioning of 2 November 2005 had been signed only the next day at the request of a court.

105. At the end of the hearing the defence lawyer asked for the applicant's detention to be discontinued. The request was denied by a decision issued on the same day. The Municipal Court reiterated its previous arguments.

106. On 1 October 2008 the Constitutional Court accepted the applicant's constitutional complaint of 21 September 2008 against a decision by the Zagreb Municipal Court of 29 August 2008 and a decision by the Zagreb County Court of 11 September 2008, in the part concerning the ground for his detention under Article 102 § 1(1) of the Code of Criminal Procedure (fear of absconding), and at the same time upheld both impugned decisions in the part referring to the ground under Article 102 § 1(3) of the Code of Criminal Procedure (fear of reoffending). The Constitutional Court made no comments on the applicant's argument that the statutory maximum period for his detention had expired and the argument that the conduct of the proceedings was inefficient.

107. On 10 October 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) of the Code of Criminal Procedure (fear of reoffending) and reiterated its previous arguments as regards that ground.

108. At a hearing held on 13 October 2008 the Municipal Court heard evidence from lawyer S.S. and police officers R.Đ. and I.K.

109. The relevant part of the statement given by lawyer S.S. reads as follows:

“I remember that I participated in the questioning of the defendant on the premises of the Fifth Police Station in Zagreb on 20 June 2007 and I do remember that the questioning concerned some burglaries and I also remember that the defendant has never paid for my services. I do not remember the details of the questioning but I do remember that the

police officers called me from the list of lawyers on duty and that at the beginning I refused to represent the defendant but the police officers convinced me that the defendant would pay for my services, so then I agreed to represent him and I came to the police station. To a question from the presiding judge I can say that before the questioning I talked with the defendant and informed him of his rights, that is to say I informed him that his statement given to the police in my presence could be used at the criminal trial against him. I do not remember other details. I was present from the beginning until the end of the questioning.

To a further question whether I signed the written record of the questioning I can say that I do not remember that but when the written record is shown to me I can say that my signature is there.

To a question whether the record was read out to the defendant, I can say that I do not remember such details.

To a further question from the presiding judge I can say that before the questioning the defendant had given me his mobile telephone as a guarantee that he would pay for my services.

To a question from the defence lawyer I can say that the questioning lasted about an hour and that the Fifth Police Station is in Bauerova Street.

To a question from the defendant I can say that I do not remember how much time I spent with him. I do remember that [the questioning] concerned several criminal offences - six, seven or eight - and the written record contained three pages."

110. The relevant part of the statement of police officer R.Đ. reads:

"It is true that I was present at the questioning of the defendant at the Fifth Police Station in Zagreb on 20 June 2007 and that lawyer S.S. was called and that the lawyer was present at the previous questioning of the same defendant, as well as lawyer E.Č. I do not remember whether lawyer S.S. was called at the request of the defendant or from the list of on-duty lawyers. We allowed the defendant, as we usually do, to consult the lawyer in private before the questioning. Such consultations usually last about five to ten minutes in a room where they are left alone.

To a question from the judge I can say that I do not remember how long exactly lawyer S.S. and the defendant talked in private before the questioning commenced.

During the questioning the defendant gave his defence freely and he was also asked some questions.

After he had given his defence I dictated the written record and the record was written in the presence of the defendant and the lawyer.

At a question by the judge I can say that when completed the record was read out to the defendant and the lawyer and given to them to sign it. I remember that the lawyer took a copy of the record.

To a question from the judge whether there were any problems between the defendant and the lawyer concerning the paying [of the lawyer's services] I can say that I do not know anything about it because the defendants usually make arrangements about it alone with their lawyers.

To a question from the defence lawyer I can say that I do not remember that the police and the lawyer discussed the payment since we are not interested in what would be arranged between a defendant and a lawyer.

To a question from the defence lawyer whether we often call lawyer S.S., I can say that we call a lawyer who is available at the time.

To a question from the defendant whether I am sure that I questioned him I can say that I questioned him at least three times.

...

When the written record ... is now shown to me I can say that it contains my signature."

111. The applicant objected to the veracity of the witness statement saying that police officer R.Đ. had not questioned him.

112. The relevant part of a statement given by police officer I.K. reads;

"I do not remember whether I was present at the defendant's questioning at the Fifth Police Station on 20 June 2007 together with police officer R.Đ. I do know the defendant

from November 2006 when I was a part of the police team which arrested him. I also participated in the questioning of the defendant at the police station about twice but I do not remember the questioning at issue.

When the written record of 20 June 2007 ... is now shown to me I can say that it contains my signature. Sometimes, when there is no typist on duty it is me who types the written record.

To a question from the judge I can say that I do remember that lawyer S.S. was called but it is all hazy and I cannot remember any details."

113. On 16 October 2008 the applicant lodged an appeal against a decision of 10 October 2008 extending his detention. He challenged the grounds of his detention, argued that the statutory maximum period for his detention had expired and also argued that Article 5 of the Convention had been violated and that the courts had not conducted the proceedings with the required efficiency.

114. On 21 October 2008 the Constitutional Court declared the applicant's appeal of 22 July 2008 inadmissible on the ground that the impugned decision was no longer in effect since, in the meantime, a fresh decision further extending the applicant's detention had been adopted.

115. On 24 October 2008 the defence lawyer lodged an appeal against the decision of 10 October 2008 extending the applicant's detention. He challenged the grounds for detention put forward by the Municipal Court.

116. On 24 October 2008 the Zagreb County Court dismissed both appeals against the decision of 10 October 2008. It endorsed the Municipal Court's reasoning.

117. On 5 November 2008 the applicant lodged a constitutional complaint, reiterating his previous arguments and particularly stressing that in its previous decision the Constitutional Court had not examined his complaint about the inefficient conduct of the proceedings under Article 5 of the Convention.

118. A hearing was held on 12 November 2008 in the presence of the applicant and his defence lawyer.

119. On 24 November 2008 a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, reiterating its previous arguments.

120. On 26 November 2008 the Constitutional Court dismissed the applicant's constitutional complaint of 5 November 2008, accepting the grounds put forward by the lower courts for the applicant's detention as justified. It made no comments on the applicant's objection about the conduct of the proceedings and his argument that the statutory maximum period of his detention had expired.

121. On 26 November and 8 December 2008, respectively, the applicant and the defence lawyer each lodged an appeal against the decision of 24 November 2008, challenging the extension of the applicant's detention.

122. On 5 and 10 December 2008 respectively the Zagreb County Court dismissed the applicant's and the lawyer's appeals, endorsing the reasoning of the Zagreb Municipal Court.

123. On 15 December 2008 a hearing was held in the presence of the applicant and his defence lawyer.

124. On 17 December 2008 the applicant lodged a constitutional complaint against the decisions of 5 December 2008, reiterating the arguments from his previous constitutional complaints.

125. On 12 January 2009 a hearing was held in the presence of the applicant and his defence lawyer.

126. On the same day a three-judge panel of the Zagreb Municipal Court extended the applicant's detention under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, reiterating its previous arguments.

127. On 15 January 2009 both the applicant and his defence counsel lodged separate appeals against the above decision, challenging the grounds of the applicant's detention and arguing that each new decision extending his detention repeated the same reasoning.

128. On 20 January 2009 the Zagreb County Court dismissed the appeals.

129. A hearing scheduled for 29 January 2009 was adjourned owing to the non-attendance of the witnesses called. On the same day the proceedings against the applicant in respect of one count of theft were terminated because on 9 January 2009 the Zagreb Municipal State Attorney's Office had discontinued further prosecution.

130. On 30 January 2009 the applicant lodged a constitutional complaint against the decision of 20 January 2009, challenging the grounds for his detention and again arguing that the statutory maximum period for his detention had expired.

131. On 11 February 2009 the Constitutional Court dismissed the complaint finding that the applicant's detention was justified and made no comments as to the applicant's argument that the statutory maximum period for his detention had expired.

132. On 12 February 2009 the Fifth Police Station informed the Zagreb Municipal Court that the applicant had been taken from prison to that police station on 9 November 2005 between 9 a.m. and 4 p.m., by an order issued by a judge of the Zagreb Municipal Court. They also said that the written record of the applicant's questioning was erroneously dated 2 November 2005 instead of 9 November 2005.

133. At a hearing held on the same day the applicant gave further evidence. The relevant part of his statement reads as follows:

"... it is not true that I signed the written record of my questioning by the police on 2 November 2005 as is stated in that record. Some time in mid November 2005 I was taken from Zagreb Prison on an order by a judge of the Zagreb Municipal Court to the Fifth Police Station and they gave me the record to sign. However, I do not know what I was signing, I just signed what they gave me because they told me that I had to sign it. Once there I had to wait for lawyer E.Č. When he arrived he gave me his business card, spoke for some time with the police officers and then we went to sign the record.

To a question from the judge as to why I did not ask what I was signing I can say that I had been at the police many times and had never asked what I was signing and I did not at all ask for a lawyer to be present. To a question about why I signed a document granting authority to the lawyer, I can say that I do not know why I did so. ..."

134. A letter from the Zagreb Prison Governor to the Municipal Court on 16 February 2009 showed that on 9 November 2005 the applicant had been taken out of Zagreb Prison to the Fifth Police Station between 9.25 a.m. and 11.35 a.m.

135. On 19 February 2009 the Constitutional Court declared the applicant's constitutional complaint of 17 December 2008 inadmissible (see above, paragraph 124) on the ground that that the impugned decision was no longer in effect, since in the meantime a fresh decision further extending the applicant's detention had been adopted.

136. At a hearing on 10 March 2009 the defence lawyer requested that the written records of the applicant's questioning by the police on 9 November 2005 (erroneously dated 2 November 2005) and on 20 June 2007 be removed from the case file since these records were unlawful evidence. It was not established when lawyer E.Č. had arrived because there is no relevant evidence as to that fact. The record showed that the questioning lasted from 12.30 p.m. until 1.40 p.m. in connection with seven counts of different criminal offences. The questioning on 20 June 2007, concerning twenty-five criminal offences, supposedly lasted for about an hour, which could not be possible because the witness S.V.F. had said that the questioning was conducted in such a way that the applicant first stated his defence and then the written record was dictated to her by a police officer before further questions were put to the applicant. Such questioning in respect of twenty-five different offences could not have been completed within an hour.

137. The request was denied.

138. On the same day the applicant was found guilty of thirty-one counts of theft and sentenced to three years and six months' imprisonment. The conviction was to a significant extent based on the applicant's statements given to the police.

The relevant part of the judgment reads as follows:

"As regards the written record of the defendant's questioning on 2 November 2005 this court heard evidence from E.Č., H.Č. and S.[V.]F.

[statements given by these witnesses are then reproduced]

This court accepts the statement of witnesses H.Č. and S.[V.]F. as regards the circumstances in which the written record of the defendant's questioning in the Fifth Police Station were drawn up, because there is no reason not to believe them, since they are State officials who have a duty to act in accordance with the law and who know the relevant laws well.

[This court also accepts] the statement by E.Č. because his statement has not been called into question. It is logical in life that the witnesses [H.]Č. and S.V.F. do not remember details of the defendant's questioning, owing to the passage of time and the numerous interviews they conduct daily, as well as witness E.Č., who also said that he was often present at such interviews and it is undisputed that the questioning [of the defendant] took place three years before the time when the witnesses gave their evidence. Their statements as regards the usual method of the questioning of suspects are concordant and mutually corroborated, which leads this court to conclude that there is no reason not to believe them that at the end of the questioning a written record is read out to the parties and they sign it or that the record is given to the parties to read it if they wish to.

... information has been obtained from the Fifth Police Station that the defendant was questioned on 9 November 2005, as shown by the evidence that the defendant was [on that day] taken out of detention, and the mention of 2 November 2005 in the written record was an error. This however does not indicate that the defendant's objection that the questioning was not conducted in accordance with the law is well founded because it has not been put in doubt, and the court finds this objection unfounded and aimed at avoiding the defendant's criminal responsibility.

As regards the written record of the defendant's questioning on 20 June 2007... this court heard evidence from S.S., R.Đ. and I.K.

[statements given by these witnesses are then reproduced]

This court accepts the statement by witness [S.]S. as true because it has not been put in doubt. It also accepts the statements of witnesses R.Đ. and I.K. finding that there is no reason not to believe them because they are State officials who have a duty to act in accordance with the law and know the laws well, and it is understandable that witness [I.]K. could not remember the details of the defendant's questioning owing to the passage of time and the numerous interviews he conducts daily. Since this evidence was truthful and logical, this court finds that there is no reason not to believe them, that is to say their statement that after the written record is completed it is given to the parties to read and sign.

In view of the above, this court deems unfounded the defendant's defence given at the trial, where he said that he had not read the written record of his questioning by the Zagreb Police, and that that record had not been read out to him so that he had not known the content of the record, as well as that he had signed the record under duress and only in order to be released. ...

Therefore this court finds the defendant's defence given at the trial unconvincing. It is necessary to stress that in his defence given to the police the defendant said that he had stolen some items but denied taking money from wallets, although the latter was established as fact from the evidence given by the injured parties at the trial. Had the police officers falsified the written record of his questioning, as suggested by the defendant, then they would surely also have mentioned the taking of the money according to the complaints of the injured parties. Contrary to this, the written record states that the defendant did not take any money, which clearly shows that the police officers did not impute anything to the defendant ..."

139. In addition, his detention was extended until 19 June 2009, under Article 102 § 1(3) (fear of reoffending) of the Code of Criminal Procedure, with the same reasoning as before.

140. On 16 and 20 March 2009 respectively the applicant and his defence lawyer lodged their separate appeals against a decision extending the applicant's detention. They challenged the ground for the applicant's detention and argued that the detention between 20 February and 10 March 2009 was not covered by any decision.

141. On 24 March the Zagreb County Court dismissed the appeals, endorsing the reasoning of the first-instance court as to the ground for the applicant's detention. It made no comments on the argument that the applicant's detention between 20 February and 10 March 2009 was not covered by any decision.

142. On 26 and 27 March 2009 respectively the applicant and his defence lawyer lodged their separate appeals against the first-instance judgment of 10 March 2009. They argued that the applicant's statements given to the police on two occasions, on 2 November 2005 and 20 June 2007, were unlawful evidence because the applicant had been heard without the presence of a lawyer and the statements were fabricated by the police. Both times the lawyers had been called by the police and were not a choice of the applicant.

143. As regards the record of the applicant's questioning of 2 November 2005, it remained unclear when exactly the applicant had been questioned. The police officer who allegedly questioned the applicant, H.Č., claimed that the questioning had taken place on 2 November 2005, while a letter by the Fifth Police Station sent to the Municipal Court stated that the questioning had taken place on 9 November 2005 and that it had been erroneously dated 2 November 2005. However, a letter by the Zagreb Prison Governor sent to the Municipal Court on 16 February 2009 showed that on 9 November 2005 the applicant had been taken out of Zagreb Prison to the Fifth Police Station between 9.25 a.m. and 11.35 a.m., which means that, taking into account the time needed for travel, the questioning lasted for about five minutes. In that time, however, it was impossible for the applicant to consult a defence lawyer, to give his defence and for the police to dictate and type his defence.

144. They further argued that the only way to be sure when a defence lawyer arrived would be if the police had a record of all defence lawyers' arrivals and departures from the police stations, but this was not the case and it was thus impossible to establish with certainty when the defence lawyer called by the police arrived. It was recorded that lawyer E.Č. arrived at 12.30 p.m. and that the questioning ended on 1.30 p.m. on 2 November 2005.

145. As regards the applicant's questioning on 20 June 2007, they argued that lawyer S.S. had stated that the questioning had lasted for about an hour. However, the charges about which the applicant was questioned that day contained twenty-five separate counts of theft and it would have been impossible for the applicant to consult his defence lawyer, give his defence and for the police to dictate and type the written record, all in one hour.

146. On 17 April 2009 the applicant lodged a constitutional complaint against decisions by the Municipal Court of 10 March 2009, extending his detention, and a decision by the Zagreb County Court of 24 March 2009, repeating his previous arguments. On 8 July 2009 the Constitutional Court declared the complaint inadmissible because, in the meantime the applicant's conviction of 10 March 2009 had become final and therefore the decision of 24 March 2009, upholding the decision of 10 March 2009, was no longer in effect.

147. On 2 June 2010 the Zagreb County Court upheld the applicant's conviction. The relevant part of the judgment reads:

"... the impugned judgment contains clear and valid reasons about all decisive facts, including why the first-instance court accepted the evidence given by H.Č., S.S., S.V.F. and I.K. as true. ...The written records on the defendant's questioning by the police, as rightly concluded by the first-instance court, are lawful evidence because the defendant was questioned in the presence of his defence counsel.

...

... the first-instance court correctly and completely established the facts of the case ..., correctly and diligently assessed all evidence and correctly accepted the evidence given by all witnesses, ... including those who testified about the circumstances of the defendant's questioning by the police. All these witnesses testified only about the [facts] they remembered; some of them said that owing to a large number of such interviews they could not remember all details, but they testified how in general such interviews are conducted.

The first-instance court ... reproduced in detail the evidence given by persons who testified about the defendant's police interview ... Thus, it heard evidence from lawyers E.Č. and S.S. and police officers H.Č., S.V.F., R.Đ. and I.K. In the impugned judgment their evidence is reproduced in detail and then the evidence was diligently assessed, each separately and in their mutual connection and then the defence given by the defendant to the police and the other, given at the trial, were both assessed ... The first-instance court, in view of all evidence presented, including the information about taking the defendant from prison owing to a mistake in the date when the written record had been drawn up, correctly concluded that ...the defence given by the defendant at the trial, where he said that he had signed the written record under duress and that he had not been questioned in the presence of a defence lawyer, was unconvincing and aimed at avoiding his criminal responsibility and contrary to all other evidence, which had been rightly assessed by the first-instance court as truthful. ..."

148. On 2 July 2009 the applicant lodged a request for extraordinary review of a final judgment with the Supreme Court (Vrhovni sud Republike Hrvatske). He reiterated the arguments from his appeal of 26 March 2009.

149. On 7 October 2009 the Supreme Court dismissed the applicant's request. The relevant part of the judgment reads:

"... the first-instance and second-instance courts, after finding that the defendant ... had been questioned by the police in the presence of his defence counsel (as is stated in the impugned written records) and that the police officers had not obtained his statement under duress, rightly concluded that these records were not unlawful evidence ...".

2. Criminal proceedings conducted under case file no. Ko-2730/07

150. On 19 June 2007 at 9.30 p.m. the applicant was arrested and taken to the Fifth Zagreb Police Station in connection with a suspicion that he had committed twenty-five separate thefts. The record of his questioning drawn up on 20 June 2007 states that the questioning started at 3 p.m. and that lawyer S.S. had been called at 2 p.m. and arrived at 3 p.m. The applicant confessed to the charges. There is no mention of the time when the questioning ended and when the applicant was released.

151. On 13 July 2007 the Zagreb Municipal State Attorney's Office preferred charges against the applicant in the Zagreb Municipal Court on twenty-five counts of theft allegedly committed in the period between 18 August 2006 and 6 June 2007.

152. A hearing scheduled for 19 February 2008 was adjourned owing to the applicant's absence.

153. On 4 April 2008 the Zagreb Police informed the Municipal Court that the applicant had no permanent address or place of residence.

154. A hearing scheduled for 16 May 2008 was adjourned because the applicant stated that he wanted to be legally represented.

155. On 26 May 2008 the President of the Zagreb Municipal Court appointed lawyer D.V.T. to represent the applicant in the proceedings at issue.

156. When on 13 June 2008 the proceedings at issue were joined to the criminal proceedings in case no. Ko-3257/05 (see above, paragraph 80) the presiding judge relieved lawyer D.V.T. of his duties.

3. Conditions of the applicant's detention

157. The applicant alleged that since 19 June 2007 he had been placed in Zagreb Prison in a cell measuring 20.25 square metres, together with six other inmates, with a semi-secluded toilet, without ventilation or proper furniture. The window was barred with thick aluminium netting and let almost no air through. As a result the cell was constantly bed-smelling and airless, and in the summer unbearably hot. He was constantly confined in the cell.

II. RELEVANT DOMESTIC LAW AND PRACTICE

A. Relevant law

158. The relevant articles of the Croatian Constitution (Ustav Republike Hrvatske) provide as follows:

Article 23

“No one shall be subjected to any form of ill-treatment ...”

Article 25

“All detainees and convicted persons shall be treated in a human manner and with respect for their dignity.

...”

159. The relevant provisions of the Constitutional Act on the Constitutional Court (Ustavni zakon o Ustavnom sudu, Official Gazette no. 29/2002) read as follows:

Section 32

“The Constitutional Court shall declare inadmissible any request or complaints in respect of which it has no jurisdiction; which are lodged out of time; and in other situations where the conditions for examining the merits of a case are not met.”

Section 62

“1. Everyone may lodge a constitutional complaint with the Constitutional Court if he or she deems that a decision (pojedinačni akt) of a State body, a body of local and regional self-government, or a legal person with public authority, which has decided on his or her rights and obligations, or on a suspicion or accusation of a criminal act, has violated his or her human rights or fundamental freedoms, or his or her right to local and regional self-government guaranteed by the Constitution (hereinafter ‘constitutional right’) ...”

160. The relevant provisions of the Code of Criminal Procedure (Zakon o kaznenom postupku, Official Gazette nos. 110/1997, 27/1998, 58/1999, 112/1999, 58/2002, 143/2002, 63/2002, 62/2003 and 115/2006) read as follows:

Article 9

“(1) Court decisions shall not be based on evidence obtained in an unlawful manner (unlawful evidence).

(2) Unlawful evidence is that obtained in a manner which infringes the defence rights guaranteed ... by international law ...”

Article 101

“(1) Detention may be imposed only if the same purpose cannot be achieved by another [preventive] measure.

(2) The detention measure shall be lifted and the detainee released as soon as the grounds for detention cease to exist.

(3) When deciding on detention, in particular its duration, the court shall take into consideration the proportionality between the gravity of the offence, the sentence which ... may be expected, and the need to order and determine the duration of the detention.

(4) The judicial authorities conducting the criminal proceedings shall proceed with particular urgency when the defendant is being held in detention and shall review as a matter of course whether the grounds and legal conditions for detention have ceased to exist, in which case the custodial measure shall immediately be lifted.”

Article 102

“(1) Where a reasonable suspicion exists that a person has committed an offence, that person may be placed in detention:

1. where circumstances justify a risk of absconding ...

...

3. special circumstances justify the suspicion that the person concerned might reoffend

...”

Article 109

“(1) Until the delivery of the first-instance judgment, detention on remand may last for a maximum of:

...

- 2. one year for offences carrying a sentence of a statutory maximum of five years’ imprisonment;

...

(2) In cases where a judgment has been delivered but has not yet entered into force, the maximum term of detention on remand may be extended for one sixth of the term referred to in subparagraphs 1 to 3 of paragraph 1 of this provision until the judgment becomes

final, and for one quarter of the term referred to in subparagraphs 4 and 5 of paragraph 1 of this provision.

(3) Where the first-instance judgment has been quashed on appeal, following an application by the State Attorney and where important reasons exist, the Supreme Court may extend the term of detention referred to in subparagraphs 1 to 3 of paragraph 1 of this provision for another six months and the term referred to in subparagraphs 4 and 5 of paragraph 1 of this provision for a further year.

(4) Following the delivery of a second-instance judgment against which an appeal lies, detention may last until the judgment becomes final, for a maximum period of three months.

(5) A defendant placed in detention and sentenced to a prison term by a final judgment shall remain in detention until he is committed to prison, but for no longer than the duration of his prison term.”

Article 367

“ ...

(2) A grave infringement of the Criminal Code shall be constituted where a conviction is based on evidence as defined under Article 9(2) of the present Code.

...”

Article 425

“(1) A defendant who has been finally sentenced to a prison term ... may lodge a request for the extraordinary review of a final judgment on account of infringements of this Act.

(2) A request for the extraordinary review of a final judgment shall be lodged within a month after the final judgment has been served on the defendant.

...”

Article 426

“The Supreme Court shall decide on requests for the extraordinary review of a final judgment.”

Article 427

“A request for the extraordinary review of a final judgment may be lodged [in respect of]:

...”

2. An infringement of the rules of criminal procedure under ... Article 367(2) of the present Code ...”

Pursuant to Article 430 of the Code of Criminal Procedure, where the defendant requests an amendment of a final judgment following a finding by the European Court of Human Rights of a violation of, inter alia, the right to a fair trial, the rules governing retrial shall apply.

161. The relevant provisions of the Criminal Code (Kazneni zakon Republike Hrvatske, Official Gazette 110/1997) read as follows:

THEFT

“Anyone who takes property belonging to another person with the intention of unlawfully keeping it shall be fined or sentenced to imprisonment for a term not exceeding three years.

...”

Article 217 provides that aggravated theft is punished with a term of imprisonment of between six months and five years.

162. The relevant provisions of the Civil Obligations Act (Zakon o obveznim odnosima, Official Gazette nos. 35/2005 and 42/2008) read as follows:

Section 19

“(1) Every legal entity and every natural person has the right to respect for their personal integrity under the conditions prescribed by this Act.

(2) The right to respect for one’s personal integrity within the meaning of this Act includes, inter alia, the right to life, physical and mental health, good reputation and honour, the right to be respected, and the right to respect for one’s name and for the privacy of personal and family life and freedom.

...”

Section 1046

“Damage is ... infringement of the right to respect for one’s personal integrity (non-pecuniary damage).”

163. The relevant part of section 186(a) of the Civil Procedure Act (Zakon o parničnom postupku, Official Gazette nos. 53/91, 91/92, 58/93, 112/99, 88/01 and 117/03) reads as follows:

“A person intending to bring a civil suit against the Republic of Croatia shall first submit a request for a settlement to the competent State Attorney’s Office.

...

Where the request has been refused or no decision has been taken within three months of its submission, the person concerned may file an action with the competent court.

...

164. The relevant provisions of the Enforcement of Prison Sentences Act (Zakon o izvršavanju kazne zatvora, Official Gazette nos. 128/1999 and 190/2003), under the heading “Judicial Protection Against Acts and Decisions of the Prison Administration”, read as follows:

Section 17

“(1) An inmate may lodge a request for judicial protection against any acts or decisions unlawfully refusing him, or limiting, any of the rights guaranteed by this Act.

(2) Requests for judicial protection shall be decided by the judge responsible for the execution of sentences.”

165. The relevant provisions of the Courts Act (Zakon o sudovima, Official Gazette nos. 150/2005; 16/2007; 113/2008; 153/2009) read as follows:

Section 14

“ ...

The Supreme Court of the Republic of Croatia is the highest court in Croatia.

”

...

Section 22

“The Supreme Court of the Republic of Croatia:

- ensures uniform implementation of laws;
- considers current issues concerning judicial practice;

”

...

B. Relevant practice

166. In its decision of 17 March 2009 (nos. U-III/4182/2008 and U-III/678/2009) in the case of Robert Peša, concerning, inter alia, the conditions of the pre-trial detention of the applicant in that case in Zagreb Prison, the Constitutional Court found a violation of Mr Peša’s right to humane treatment and to respect for his dignity and also ordered the Government to adjust the facilities at Zagreb Prison to the needs of detainees within a reasonable time, not exceeding five years. It further held that a complaint about the prison conditions to a judge responsible for the execution of sentences under the Enforcement of Prison Sentences Act was also to be used by persons in pre-trial detention. The relevant part of this decision reads:

“20. ... the Constitutional Court established the following binding legal opinion:

- the courts are obliged to apply the same procedures, concerning requests for the protection of the rights of convicted prisoners submitted to the judges responsible for the execution of sentences, where such requests are lodged by persons placed in pre-trial detention ...

...

22. For the reasons set out in points ... 17 [of this decision] the Constitutional Court finds that the general conditions of the applicant’s detention amount to degrading treatment and thus infringe his constitutional rights guaranteed under Article 23 and Article 25(1) of the Constitution, and also his rights under Article 3 of the Convention.

The Constitutional Court has not addressed the possibility of granting the applicant just satisfaction for the above infringements of his constitutional and Convention rights because in the Croatian legal system there exists another, effective legal remedy in that respect (see the Constitutional Court’s decision no. U-III-1437/07 of 23 April 2008).”

167. In decision no. U-III-1437/2007 of 23 April 2008, the Constitutional Court found that the conditions of detention of a prisoner, P.M., in Lepoglava State Prison amounted to inhuman treatment. It also addressed the question of P.M.'s claim for just satisfaction. The relevant parts of the decision read:

"In particular, the Constitutional Court finds unacceptable the [lower] courts' opinion that in this case a claim for non-pecuniary damage cannot be awarded under section 200 of the Civil Obligations Act on the ground that such a compensation claim is unfounded in law.

...

Section 1046 of the Civil Obligations Act defines non-pecuniary damage as infringement of the right to respect for one's personal integrity. In other words, every infringement of a person's right to personal integrity amounts to non-pecuniary damage.

Section 19(2) of the Civil Obligations Act defines the right to personal integrity for the purposes of that Act as: the right to life, physical and mental health, reputation, honour, respect for one's dignity and name, privacy of personal and family life, freedom and other aspects.

... it is to be concluded that in this case there has been a violation of human, constitutional and personal values because the applicant was in prison conditions which were incompatible with the standards prescribed by the Enforcement of Prison Sentences Act and also with the legal standards under Article 25 § 1 of the Constitution. For that reason the courts are obliged to award compensation for the infringement of the applicant's dignity. ..."

THE LAW

I. ALLEGED VIOLATION OF ARTICLE 3 OF THE CONVENTION

168. The applicant complained that the conditions of his detention in Zagreb Prison where he had been placed since 19 June 2007 had been inhuman. He relied on Article 3 of the Convention, which reads as follows:

"No one shall be subjected to torture or to inhuman or degrading treatment or punishment."

Admissibility

1. The parties' arguments

169. The Government argued that the applicant had not exhausted available domestic remedies. They maintained that he had not complained about the conditions of his detention to a Zagreb County Court judge responsible for the execution of sentences, to the prison authorities or to the Central Prison Administration.

170. The applicant argued that he did not need to exhaust domestic remedies because the Constitutional Court had found that the conditions in Zagreb Prison were inhuman and that the prison was overcrowded, and that therefore no remedy would be effective.

2. The Court's assessment

(a) General principles

171. The Court reiterates that the machinery for the protection of fundamental rights established by the Convention is subsidiary to the national systems safeguarding human rights. The Convention does not lay down for the Contracting States any given manner for ensuring within their internal law the effective implementation of the Convention. The choice as to the most appropriate means of achieving this is in principle a matter for the domestic authorities, who are in continuous contact with the vital forces of their countries and are better placed to assess the possibilities and resources afforded by their respective domestic legal systems (see *Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden*, 6 February 1976, § 50, Series A no. 20; *Chapman v. the United Kingdom* [GC], no. 27238/95, § 91, ECHR 2001-I; and *Sisojeva and Others v. Latvia* [GC], no. 60654/00, § 90, ECHR 2007-II).

172. In accordance with Article 35 § 1 of the Convention, the Court may only deal with a matter after all domestic remedies have been exhausted. The purpose of Article 35 is to afford the Contracting States the opportunity of preventing or putting right the violations alleged against them before those allegations are submitted to the Court (see, for example, *Hentrich v. France*, 22 September 1994, § 33, Series A no. 296-A, and *Remli v.*

France, 23 April 1996, § 33, Reports 1996-II). Thus, the complaint submitted to the Court must first have been made to the appropriate national courts, at least in substance, in accordance with the formal requirements of domestic law and within the prescribed time-limits. To hold otherwise would not be compatible with the subsidiary character of the Convention system (see *Gavril Yosifov v. Bulgaria*, no. 74012/01, § 42, 6 November 2008). Nevertheless, the obligation to exhaust domestic remedies requires only that an applicant make normal use of remedies which are effective, sufficient and accessible in respect of his Convention grievances (see *Balogh v. Hungary*, no. 47940/99, § 30, 20 July 2004, and *John Sammut and Visa Investments Limited v. Malta (dec.)*, no. 27023/03, 28 June 2005).

(b) Application of these principles in the present case

173. The Court notes that in its decision of 17 March 2009, case nos. U-III/4182/2008 and U-III/678/2009, the Constitutional Court established that the remedies under the Execution of Prison Sentences Act, namely a complaint to a judge responsible for the execution of sentences, applied equally to convicted prisoners and to persons in detention on remand.

174. Furthermore, in the same decision the Constitutional Court itself found a violation of the right of a detained person not to be exposed to inhuman and degrading treatment as regards the prison conditions in Zagreb Prison, the same one where the applicant is placed. Owing to the conditions the Constitutional Court found to be in violation of Article 3 of the Convention, it ordered the immediate release of the person concerned, who then had the right to seek compensation from the State.

175. In its judgment *Peša v. Croatia* (no. 40523/08, 8 April 2010) the Court accepted that the findings of the Constitutional Court together with a possibility of seeking compensation from the State deprived the applicant in that case of his victim status in connection with his complaint about the conditions in Zagreb Prison under Article 3 of the Convention.

176. The Court thus finds that, irrespective of the overcrowding of Zagreb Prison, individual measures are available under the national law and that therefore the available remedies have to be exhausted.

177. The Court notes that the applicant failed to submit his complaint about the prison conditions to a judge responsible for the execution of sentences or to the prison administration and in the case of an unfavourable outcome he could have used further available remedies, including a constitutional complaint in this respect (see *Peša v. Croatia*, cited above, §§ 78-80). He therefore, contrary to the principle of subsidiarity, failed to afford the national authorities the possibility of remedying the situation he has complained of to the Court.

178. It follows that this complaint must be rejected under Article 35 §§ 1 and 4 of the Convention for non-exhaustion of domestic remedies.

II. ALLEGED VIOLATION OF ARTICLE 5 § 1 OF THE CONVENTION

179. The applicant complained that on 19 June 2008 the statutory maximum period for his detention had expired and that his detention after that date had been unlawfully and arbitrarily extended, contrary to Article 5 § 1 of the Convention, the relevant part of which reads:

“1. Everyone has the right to liberty and security of person. No one shall be deprived of his liberty save in the following cases and in accordance with a procedure prescribed by law:
(a) the lawful detention of a person after conviction by a competent court;

...

(c) the lawful arrest or detention of a person effected for the purpose of bringing him before the competent legal authority on reasonable suspicion of having committed an offence or when it is reasonably considered necessary to prevent his committing an offence or fleeing after having done so;

...”

A. Admissibility

180. The Court notes that this complaint is not manifestly ill-founded within the meaning of Article 35 § 3(a) of the Convention. It further notes that it is not inadmissible on any other grounds. It must therefore be declared admissible.

B. Merits

1. The parties' arguments

181. The applicant argued that the pre-trial detention ordered against him in both sets of criminal proceedings at issue should be viewed as a whole and that already on 19 June 2008 the maximum period of pre-trial detention allowed under national law had expired.

182. The Government argued that the detention from 19 June 2007 to 19 June 2008 had been ordered in connection with the criminal proceedings conducted under case file no. 2403/07 and that the maximum period of detention expired on 19 June 2008 when the judge presiding over the trial in these proceedings ordered the applicant's immediate release. However, he had remained in detention on the basis of a detention order issued in the context of the other set of criminal proceedings against him, conducted under case file no. 3257/05. In respect of this detention order the maximum statutory period of detention had not expired.

2. The Court's assessment

(a) General principles

183. The Court first observes that this case falls to be examined under sub-paragraph (c) of Article 5 § 1, since the purpose of the detention was to bring him before the competent legal authority on reasonable suspicion of having committed an offence.

184. The Court reiterates that Article 5 of the Convention guarantees the fundamental right to liberty and security. That right is of primary importance in a "democratic society" within the meaning of the Convention (see *De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*, 18 June 1971, § 65, Series A no. 12, and *Winterwerp v. the Netherlands*, 24 October 1979, § 37, Series A no. 33). Its key purpose is to prevent arbitrary or unjustified deprivations of liberty (see *McKay v. the United Kingdom* [GC], no. 543/03, § 30, ECHR 2006-... and *Ladent v. Poland*, no. 11036/03, § 45, ECHR 2008-... (extracts)).

185. All persons are entitled to the protection of that right, that is to say, not to be deprived or continue to be deprived of their liberty (see *Weeks v. the United Kingdom*, 2 March 1987, § 40, Series A no. 114), save in accordance with the conditions specified in paragraph 1 of Article 5. The list of exceptions set out in Article 5 § 1 is an exhaustive one and only a narrow interpretation of those exceptions is consistent with the aim of that provision, namely to ensure that no one is arbitrarily deprived of his or her liberty (see *Amuur v. France*, 25 June 1996, § 42, Reports 1996-III; *Labita v. Italy* [GC], no. 26772/95, § 170, ECHR 2000-IV; and *Assanidze v. Georgia* [GC], no. 71503/01, § 170, ECHR 2004-II).

186. The Court reiterates that the expressions "lawful" and "in accordance with a procedure prescribed by law" in Article 5 § 1 essentially refer back to national law and enshrine the obligation to conform to substantive and procedural rules thereof. Although it is in the first place for the national authorities, notably the courts, to interpret and apply domestic law, under Article 5 § 1 failure to comply with domestic law entails a breach of the Convention and the Court can and should review whether this law has been complied with (see, among many other authorities, *Benham v. the United Kingdom*, 10 June 1996, § 41, Reports 1996-III, and *Assanidze v. Georgia*, cited above, § 171).

187. This primarily requires any arrest or detention to have a legal basis in domestic law but also relates to the quality of the law, requiring it to be compatible with the rule of law, a concept inherent in all the Articles of the Convention (see *Stafford*, cited above, § 63, and *Kafkaris*, cited above, § 116). "Quality of the law" in this sense implies that where a national law authorises deprivation of liberty it must be sufficiently accessible, precise and foreseeable in its application, in order to avoid all risk of arbitrariness (see *Amuur v. France*, 25 June 1996, § 50, Reports 1996-III; *Nasrulloev v. Russia*, no. 656/06, § 71, 11 October 2007; and *Mooren v. Germany* [GC], no. 11364/03, § 76, 9 July 2009). The standard of "lawfulness" set by the Convention thus requires that all law be sufficiently precise to allow the person – if need be, with appropriate advice – to foresee, to a degree that is reasonable in the circumstances, the consequences which a given action may entail (see *Steel and Others v. the United Kingdom*, 23 September 1998, § 54, Reports 1998-VII, and *Baranowski v. Poland*, no. 28358/95, § 52, ECHR 2000-III).

188. Compliance with national law is not, however, sufficient: Article 5 § 1 requires in addition that any deprivation of liberty should be in keeping with the purpose of protecting the individual from arbitrariness (see, among many other authorities, *Winterwerp*, cited above § 37; *Amuur*, cited above, § 50; and *Witold Litwa v. Poland*, no. 26629/95, § 78, ECHR 2000-III). It is a fundamental principle that no detention which is arbitrary can be compatible with Article 5 § 1 and the notion of “arbitrariness” in Article 5 § 1 extends beyond lack of conformity with national law, so that a deprivation of liberty may be lawful in terms of domestic law but still arbitrary and thus contrary to the Convention (see *Saadi v. the United Kingdom* [GC], no. 13229/03, § 67, ECHR 2008-...).

(b) Application of these principles in the present case

189. In the instant case, the Court will first consider whether the applicant’s detention was “lawful” and effected “in accordance with a procedure prescribed by law”, as required by Article 5 § 1 of the Convention. It notes that the first detention order was issued on 20 November 2006. However, the applicant was not placed in detention pursuant to that order but remained at large. The order was not served on the applicant because he was considered to be of an unknown address. As long as the applicant was at large this detention order could not come into effect.

190. The applicant was arrested on 19 June 2007 in connection with a different set of criminal proceedings pending against him before the same Municipal Court, also on charges on theft. A second detention order was issued on the same day and the applicant was placed in pre-trial detention pursuant to that second detention order, which thus immediately came into effect.

191. The first detention order, issued on 20 November 2006, was served on the applicant’s defence counsel on 17 March 2008. However, it did not come into effect as long as the detention order of 19 June 2007, although issued later, remained in effect.

192. Despite the fact that only one of these two detention orders was in effect, a situation was nevertheless created where two different detention orders were issued in respect of the applicant in parallel criminal proceedings pending against him before the same court, all on charges of different counts of theft or aggravated theft.

193. When on 19 June 2008 the statutory maximum period for the applicant’s detention under the detention order, issued on 19 June 2007, expired, the judge conducting the criminal proceedings in connection with which this order had been issued, gave a decision stating that the maximum statutory period of detention had been reached and ordered the applicant’s immediate release. However, the applicant was not released because the detention order issued on 20 November 2006 then immediately came into effect.

194. Turning to the relevant provisions of the applicable domestic law, the Court notes that the Code of Criminal Procedure contains no explicit provision regulating such a situation. While section 109 governs statutory maximum periods of detention for different offences, depending on the sentence prescribed, it contains no provisions concerning the maximum detention period on the basis of detention orders adopted in parallel criminal proceedings.

195. Furthermore, although the Government were explicitly asked to provide the Supreme Court’s practice regarding the situation at issue, they have not submitted any such material. The Court therefore concludes that the lack of statutory regulation has not been remedied by the practice of the Supreme Court.

196. The absence of any statutory regulation of such a situation and any relevant practice of the Croatian Supreme Court leaves open the possibility for the applicable legislation on the maximum statutory periods of detention to be circumvented.

197. The Court considers that to detain a person after the maximum statutory period for his detention has expired, on the basis of a detention order issued in parallel criminal proceedings, without such detention being based on a specific statutory provision or clear judicial practice, is incompatible with the principle of legal certainty and arbitrary, and runs counter to the fundamental aspects of the rule of law.

198. The Court accordingly finds that the applicant’s detention between 19 June 2008 and 10 March 2009 was unlawful, in breach of the provisions of Article 5 § 1 of the Convention.

III. ALLEGED VIOLATION OF ARTICLE 5 § 3 OF THE CONVENTION

199. The applicant complained about the grounds for his detention and the inefficient conduct of the proceedings by the national courts. He relied on Article 5 § 3 of the Convention, the relevant part of which reads:

“Everyone arrested or detained in accordance with the provisions of paragraph 1 (c) of this Article shall be ... entitled to trial within a reasonable time or to release pending trial. Release may be conditioned by guarantees to appear for trial.”

A. Admissibility

1. Detention in connection with the criminal proceedings conducted under nos. 219/06; 2965/06; 2403/07; and 824/08

200. The Court notes that in these proceedings the applicant was arrested on 19 June 2007 and placed in pre-trial detention. On 11 December 2007 he was found guilty and sentenced to one year and three months’ imprisonment.

201. The first-instance judgment was partly quashed on 4 March 2008 and the case was in that part remitted to the first-instance court, which delivered a fresh judgment on 3 April 2009. However, in the meantime, on 19 June 2008 the applicant’s detention in connection with these proceedings was terminated.

202. The present application was lodged with the Court on 25 March 2009, that is to say more than six months after the applicant’s pre-trial detention had ended.

203. It follows that all complaints concerning the applicant’s detention in connection with the proceedings at issue have been introduced out of time and must be rejected in accordance with Article 35 §§ 1 and 4 of the Convention.

2. Detention in connection with the criminal proceedings conducted under nos. 2730/07 and 3257/05

204. The Court notes that this part of the application is not manifestly ill-founded within the meaning of Article 35 § 3(a) of the Convention. It further notes that it is not inadmissible on any other grounds. It must therefore be declared admissible.

B. Merits

1. The parties’ arguments

205. The applicant argued that the national courts had repeatedly relied on the same grounds for ordering and extending his detention without taking into account new developments and that the conduct of the proceedings by the national courts was not in accordance with the requirements of Article 5 § 3 of the Convention.

206. The Government argued that the reasons put forward by the national authorities for ordering and extending the applicant’s detention had been relevant and sufficient and thoroughly explained.

2. The Court’s assessment

207. The Court notes that the issue to be examined under Article 5 § 3 of the Convention is whether the grounds relied on by the national authorities in the order for the applicant’s detention of 20 November 2006, which came into effect on 19 June 2008, and in all subsequent decisions extending his detention, were relevant and sufficient. However, the Court notes that it has already found that the applicant’s detention after 19 June 2008 was arbitrary and in contravention of Article 5 § 1 of the Convention. That finding makes it redundant for the Court to further examine whether the grounds for such detention were relevant and sufficient.

208. Against that background and in view of the violation found under Article 5 § 1 of the Convention, the Court finds that it is not necessary to examine further any complaint under Article 5 § 3 of the Convention.

III. ALLEGED VIOLATION OF ARTICLE 5 § 4 OF THE CONVENTION

209. The applicant further complained that the proceedings concerning his constitutional complaints against the detention orders issued against him had not met the requirements of Article 5 § 4 of the Convention, which reads as follows:

“Everyone who is deprived of his liberty by arrest or detention shall be entitled to take proceedings by which the lawfulness of his detention shall be decided speedily by a court and his release ordered if the detention is not lawful.”

A. Admissibility

210. The Court notes that this part of the application is not manifestly ill-founded within the meaning of Article 35 § 3(a) of the Convention. It further notes that it is not inadmissible on any other grounds. It must therefore be declared admissible.

B. Merits

1. The parties' arguments

211. The applicant argued that the Constitutional Court had not examined three of his constitutional complaints on the merits only because, in the meantime, a fresh decision extending his detention had been adopted. He further argued that the national courts had never addressed his complaint that his detention after 19 June 2008 had been unlawful because the statutory maximum period had expired.

212. The Government maintained that the applicant's detention had been frequently reviewed by the competent courts of their own motion and that the applicant had also had the possibility under domestic law of applying for his detention order to be lifted. The applicant had always been able to lodge an appeal with the Zagreb County Court against each decision extending his detention and his appeals had been speedily decided on.

213. The applicant had also lodged several constitutional complaints. Pursuant to section 32 of the Constitutional Court Act, the Constitutional Court did not examine the merits of constitutional complaints against decisions which were no longer in effect at the time when it came to examine the complaints.

214. As regards the complaint that the national courts had not addressed the applicant's arguments concerning the lawfulness of his detention after 19 June 2008, the Government contended that the proceedings before the Constitutional Court fell outside the scope of Article 5 § 4 of the Convention because the Constitutional Court was not a "court" within the meaning of that provision.

215. Furthermore, the applicant's constitutional complaint of 22 July 2008 had been lodged only two days before a fresh decision extending the applicant's detention had been adopted.

2. The Court's assessment

216. At the outset the Court reiterates that in a number of its decisions and judgments concerning Croatia it has already examined various issues about the fairness of the proceedings before the Constitutional Court as well as issues concerning the rights guaranteed under Article 5 of the Convention (see, for example, *Janković v. Croatia* (dec.), no. 43440/98, ECHR 2000-X; *Olujić v. Croatia*, no. 22330/05, §§ 36 and 37, 5 February 2009; *Oršuš and Others v. Croatia* [GC], no. 15766/03, §§ 108- 110, ECHR 2010-...; *Peša v. Croatia*, no. 40523/08, §§ 112-126, 8 April 2010; and *Hađi v. Croatia*, no. 42998/08, §§ 43-47, 1 July 2010). The Court does not see any reason to deviate from this case-law in the circumstances of the present case.

(a) Inadmissibility of the applicant's constitutional complaints

(i) General principles

217. The Court reiterates that the purpose of Article 5 § 4 is to assure to persons who are arrested and detained the right to judicial supervision of the lawfulness of the measure to which they are thereby subjected (see, *mutatis mutandis*, *De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*, 18 June 1971, § 76, Series A no. 12, and *Ismoilov and Others v. Russia*, no. 2947/06, § 145, 24 April 2008). A remedy must be made available during a person's detention to allow that person to obtain speedy judicial review of the lawfulness of the detention, capable of leading, where appropriate, to his or her release. The existence of the remedy required by Article 5 § 4 must be sufficiently certain, not only in theory but also in practice, failing which it will lack the accessibility and effectiveness required for the purposes of that provision (see, *mutatis mutandis*, *Stoichkov v. Bulgaria*, no. 9808/02, § 66 in fine, 24 March 2005, and *Vachev v. Bulgaria*, no. 42987/98, § 71, ECHR 2004-VIII). The accessibility of a remedy implies, *inter alia*, that the circumstances voluntarily created by the authorities must be such as to afford applicants a realistic possibility of using the remedy (see, *mutatis mutandis*, *Čonka v. Belgium*, no. 51564/99, §§ 46 and 55, ECHR 2002-I).

(ii) Application of these principles in the present case

218. The Court firstly notes that under the relevant domestic law, after an indictment has been lodged, detention must be judicially reviewed every two months. The Court notes that in the present case the lawfulness of the applicant's detention was considered by the Zagreb County Court and the Constitutional Court on many occasions.

219. However, three of the applicant's constitutional complaints were not examined on the merits. Thus, the constitutional complaint of 22 July 2008 was declared inadmissible on 21 October 2008; the constitutional complaint of 17 December 2008 was declared inadmissible on 19 February 2009; and the constitutional complaint of 17 April 2009 was declared inadmissible on 8 July 2009, each time on the ground that the impugned decision was no longer in effect since, in the meantime, a fresh decision extending detention had been adopted. The Court therefore has to address the question of the compliance of the above-mentioned Constitutional Court's decisions with the requirements of Article 5 § 4 of the Convention.

220. In this connection the Court reiterates that, according to its case-law, Article 5 § 4 enshrines, as does Article 6 § 1, the right of access to a court, which can only be subject to reasonable limitations that do not impair its very essence (see *Shishkov v. Bulgaria*, no. 38822/97, §§ 82-90, ECHR 2003-I, and *Bochev*, cited above, § 70).

221. Furthermore, Article 5 § 4 does not compel the Contracting States to set up a second level of jurisdiction for the examination of applications for release from detention.

Nevertheless, a State which institutes such a system must in principle accord detainees the same guarantees on appeal as at first instance (see *Toth v. Austria*, 12 December 1991, § 84, Series A no. 224; *Rutten v. the Netherlands*, no. 32605/96, § 53, 24 July 2001; *Lanz v. Austria*, no. 24430/94, § 42, 31 January 2002; and *Svipsta v. Latvia*, no. 66820/01, § 129, ECHR 2006-III). The Court considers that the same applies in a system which provides for a constitutional complaint against decisions ordering and extending detention.

222. However, the Croatian system, although allowing for a constitutional complaint, leaves it to the Constitutional Court to await a fresh decision on extension of detention and then to declare the complaint against the previous decision on detention inadmissible. Thus, although the applicant lodged a constitutional complaint against three above-mentioned decisions of the Zagreb County Court, the Constitutional Court did not decide on the merits of any of these complaints but declared them all inadmissible because each time a fresh decision on the applicant's detention had been adopted in the meantime.

223. In the Court's opinion, the Constitutional Court's failure to decide on the applicant's constitutional complaints on the merits made it impossible to ensure the proper and meaningful functioning of the system for the review of his detention, as provided for by the national law. By declaring the applicant's constitutional complaints inadmissible simply because a fresh decision extending his detention had been adopted in the meantime, the Constitutional Court did not satisfy the requirement "that the circumstances voluntarily created by the authorities must be such as to afford applicants a realistic possibility of using the remedy" (see *Peša v. Croatia*, no. 40523/08, § 126, 8 April 2010, and *Hađi v. Croatia*, no. 42998/08, § 47, 1 July 2010). Thus, that court fell short of its obligation under Article 5 § 4 of the Convention to review the lawfulness of the applicant's detention. There has accordingly been a violation of that provision.

(b) Failure of the appeal court and the Constitutional Court to respond to the applicant's arguments

224. The Court reiterates that arrested or detained persons are entitled to a review bearing upon the procedural and substantive conditions which are essential for the "lawfulness", in the sense of the Convention, of their deprivation of liberty. This means that the competent court has to examine "not only compliance with the procedural requirements set out in [domestic law] but also the reasonableness of the suspicion grounding the arrest and the legitimacy of the purpose pursued by the arrest and the ensuing detention" (see the *Brogan and Others v. the United Kingdom*, 29 November 1988, § 65, Series A no. 145-B, and *Nikolova v. Bulgaria* [GC], no. 31195/96, § 58, ECHR 1999-II).

225. Turning to the facts of the present case, the Court notes that in his appeal of 1 September 2008, and in his constitutional complaint of 21 September 2008, both lodged in respect of the decision by the Zagreb Municipal Court of 29 August 2008 extending his detention, the applicant, relying on Article 5 of the Convention, argued that the statutory maximum period for his detention had expired already on 19 June 2008 and that the conduct of the criminal proceedings against him by the lower court had fallen short of the requirement of efficiency.

226. He put forward these same arguments in his appeal of 16 October 2008 and his constitutional complaint of 5 November 2008, both in respect of a decision by the Zagreb Municipal Court of 10 October 2008 extending his detention.

227. He repeated the same arguments also in his appeal of 15 January 2009 and his constitutional complaint of 30 January 2009, both in respect of a decision by the Municipal Court of 12 January 2009 extending his detention.

228. However, although in each of these instances both the Zagreb County Court on appeal and the Constitutional Court examined the applicant's appeals and constitutional complaints on the merits, they never made any comments on the above-stated arguments concerning the lawfulness of the applicant's detention.

229. While Article 5 § 4 of the Convention does not impose an obligation on a judge examining an appeal against detention to address every argument contained in the appellant's submissions, its guarantees would be deprived of their substance if the judge, relying on domestic law and practice, could treat as irrelevant, or disregard, concrete facts invoked by the detainee and capable of putting in doubt the existence of the conditions that are essential for the "lawfulness", in the sense of the Convention, of the deprivation of liberty (see Nikolova, cited above, § 61, and Farhad Aliyev v. Azerbaijan, no. 37138/06, § 209, 9 November 2010).

230. The applicant's submissions in the above-mentioned appeals and constitutional complaints contained arguments connected with his rights guaranteed under Article 5 of the Convention, namely that the statutory maximum period for his detention had expired on 19 June 2008 and that the lower courts had failed to conduct the proceedings with the requisite speediness. These arguments did not appear implausible or frivolous. By not taking these submissions into account the appeal court and the Constitutional Court failed to provide judicial review of the scope and nature required by Article 5 § 4 of the Convention.

231. There has therefore been a violation of Article 5 § 4 of the Convention also in the above respect.

IV. ALLEGED VIOLATION OF ARTICLE 6 §§ 1 and 3(c) OF THE CONVENTION

232. The applicant further complained that on two occasions he had been questioned by the police without the presence of a defence lawyer and that his trial had been unfair because his conviction had been based to a decisive degree on the confession he had made to the police. He relied on Article 6 §§ 1 and 3 (c) of the Convention, the relevant part of which reads:

"1. In the determination of ... any criminal charge against him, everyone is entitled to a fair ... hearing ... by an independent and impartial tribunal established by law. ...

3. Everyone charged with a criminal offence has the following minimum rights:

...

(c) to defend himself in person or through legal assistance of his own choosing or, if he has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require;

..."

A. Admissibility

1. As regards the applicant's questioning by the police on 20 June 2007

233. The Court notes that the applicant was arrested on 19 June 2007 at 9.30 p.m. in order to be interviewed by the police in connection with twenty-five counts of theft.

However, the record of his questioning states that it started on 20 June 2007 at 3 p.m. At a hearing held on 22 September 2008 the applicant also stated that he had been questioned on the second day after his arrest, without specifying the time of his

questioning. In his later statements and appeals the applicant repeatedly stated that he had been questioned by the police on 20 June 2007 without the presence of a defence lawyer. In support of his arguments he claimed that the lawyer S.S. had said that the questioning lasted about an hour, but in the applicant's view this could not have been sufficient for him to consult with a lawyer and give his defence orally in respect of twenty-five counts of theft and for the police officer to dictate and the typist to type the written record of his questioning.

234. However, the applicant never explained what, according to him, was the exact duration and manner of his questioning.

235. Furthermore, the lawyer S.S. expressly said that he had been present during the entire questioning on 20 June 2007, which had lasted for about an hour.

236. In these circumstances the Court finds that the applicant's complaint that on 20 June 2007 he had been questioned by the police without the presence of defence counsel is insufficiently substantiated.

237. Thus, in the light of all the material in its possession the Court finds that this part of the application does not disclose any appearance of a violation of the rights and freedoms set out in the Convention or its Protocols.

238. It follows that this complaint is manifestly ill-founded and must be rejected in accordance with Article 35 §§ 3(a) and 4 of the Convention.

2. As regards the applicant's questioning by the police on 9 November 2005

(a) Exhaustion of domestic remedies

(i) The parties' arguments

239. The Government argued that the applicant had failed to exhaust domestic remedies because he had not lodged a complaint against the police officers in question, including a criminal complaint, or a complaint to the Croatian Bar Association in respect of the lawyers concerned.

240. The applicant maintained that he had exhausted all domestic remedies available in the context of the criminal proceedings against him.

(ii) The Court's assessment

241. The Court points to the general principles as stated in paragraphs 173 and 174 above.

242. The Court further notes that in respect of all issues pertaining to the fairness of criminal proceedings the defendants may lodge an appeal with an appeal court and a request for extraordinary review of a final judgment. In its judgment in *Maresti v. Croatia* (no. 55759/07, §§ 23-28, 25 June 2009) the Court accepted that such a request was a remedy to be exhausted, where it was allowed under the relevant provisions of the Code of Criminal Procedure, on the same grounds as those that an applicant is presenting before the Court. The relevant part of that judgment reads:

"23. The Court firstly observes that the actual name given to the proceedings in the domestic legal system or the fact that the national jurisdictions have considered them as an extraordinary remedy cannot be considered determinant: what is decisive is the nature and the scope of the proceedings at issue (see *San Leonard Band Club v. Malta*, no. 77562/01, § 41, ECHR 2004-IX). Furthermore, it is the Court's well-established practice that the proceedings following an appeal on points of law or an appeal for cassation fall within the scope of Article 6 § 1 of the Convention (see, for example, *H.E. v. Austria*, no. 33505/96, §§ 14 and 18, 11 July 2002, and *Cobianchi v. Italy* (no. 1), no. 43434/98, §§ 8 and 11, 9 November 2000).

...

25. ... As to the nature of the proceedings following a request for extraordinary review of a final judgment in a criminal case, the Court observes that the Croatian Supreme Court may, if it finds the request well-founded, quash the lower courts' judgments and remit the case, or in certain cases even decide the case itself. The reasons justifying extraordinary review of a final judgment are expressly enumerated in Article 427 of the Code of Criminal Procedure and are not subject to any discretionary decision of the court. The remedy is available only to the defendant (not to the prosecution) for strictly limited errors of law that

operate to the defendant's detriment and is subject to a strict one-month time limit following the service of the judgment on the defendant.

26. The request for extraordinary review has its equivalent in civil proceedings in the form of an appeal on points of law to the Supreme Court (revizija), which is also lodged against a final judgment. In this connection, the Court notes that it has already found that Article 6 is applicable to proceedings concerning such an appeal (see *Debelić v. Croatia*, no. 2448/03, §§ 21 and 22, 26 May 2005). As to the criminal-law remedy at issue, the Court has in a previous case (*Kovač v. Croatia* (no. 503/05, 12 July 2007)) taken into consideration proceedings before the Supreme Court concerning a request for extraordinary review of a final judgment by a defendant in a criminal case.

27. ... The Court notes that the applicant's request was made on one of the prescribed grounds for finding an infringement of the Criminal Code ..."

243. As regards the present case, the Court notes that the applicant lodged an appeal against the first-instance judgment of the Zagreb Municipal Court. After his appeal had been dismissed by the Zagreb County Court, the applicant lodged a request for an extraordinary review of a final judgment with the Supreme Court.

244. In his request for an extraordinary review, the applicant complained that his statements given to the police on two occasions constituted unlawful evidence because he had been questioned without the presence of a lawyer and that, as such, those statements should not have been used by the trial court. In this connection the Court notes that one of the grounds under Article 427 of the Code of Criminal Procedure, together with Article 367(2) and Article 9 of the same Code, for lodging such a request exists when a conviction has been based on unlawfully obtained evidence, and that this was exactly the applicant's claim.

245. In these circumstances, the Court concludes that the proceedings following the request for extraordinary review of the final judgment were decisive for the determination of a criminal charge against the applicant and so fall within the scope of Article 6 § 1 and that the applicant has properly exhausted regular domestic remedies that were available in the context of the criminal proceedings against him. He, therefore, did not need to exhaust any further remedies. Accordingly, the Government's objection must be dismissed.

246. The Court notes that this part of the application is not manifestly ill-founded within the meaning of Article 35 § 3(a) of the Convention. It further notes that it is not inadmissible on any other grounds. It must therefore be declared admissible.

B. Merits

1. The parties' submissions

247. The applicant argued that he had been questioned by the police without the assistance of a lawyer and that his confession thus obtained had been fabricated by the police. Despite the fact that he had repeatedly complained about that situation before the national courts, showing that the lawyer E.Č. had not been present at his questioning by the police, as was apparent from the discrepancy between the time when the police record had been drawn up and the time when he, the applicant, had been taken from Zagreb Prison to the police interview, the national courts had nevertheless based his conviction on his alleged confession.

248. The Government argued that the applicant had had a fair trial and that the applicant's confession before the police had not been the only evidence proving his guilt, since the trial court had heard evidence from a number of injured parties and their statements had been consistent with the applicant's confession.

249. The trial court had also heard evidence from the police officers and the lawyer implicated and had established that the applicant had been questioned by the police on 2 November 2005 in the presence of lawyer E.Č.

2. The Court's assessment

(a) Questioning of the applicant by the police

(i) General principles

250. The relevant principles have been set forth in the Grand Chamber judgment in *Salduz v. Turkey* ([GC], no. 36391/02, 27 November 2008), as follows:

“50. The Court reiterates that, even if the primary purpose of Article 6, as far as criminal proceedings are concerned, is to ensure a fair trial by a ‘tribunal’ competent to determine ‘any criminal charge’, it does not follow that the Article has no application to pre-trial proceedings. Thus, Article 6 - especially paragraph 3 – may be relevant before a case is sent for trial if and so far as the fairness of the trial is likely to be seriously prejudiced by an initial failure to comply with its provisions (*Imbrioscia*, cited above, § 36). As the Court has already held in its previous judgments, the right set out in paragraph 3 (c) of Article 6 of the Convention is one element, amongst others, of the concept of a fair trial in criminal proceedings contained in paragraph 1 (*Imbrioscia*, cited above, § 37, and *Brennan*, cited above, § 45).

51. The Court further reiterates that although not absolute, the right of everyone charged with a criminal offence to be effectively defended by a lawyer, assigned officially if need be, is one of the fundamental features of fair trial (*Poitrinol v. France*, 23 November 1993, § 34, Series A no. 277-A, and *Demebukov v. Bulgaria*, no. 68020/01, § 50, 28 February 2008). Nevertheless, Article 6 § 3 (c) does not specify the manner of exercising this right. It thus leaves to the Contracting States the choice of the means of ensuring that it is secured in their judicial systems, the Court’s task being only to ascertain whether the method they have chosen is consistent with the requirements of a fair trial. In this respect, it must be remembered that the Convention is designed to ‘guarantee not rights that are theoretical or illusory but rights that are practical and effective’ and that assigning counsel does not in itself ensure the effectiveness of the assistance he may afford an accused (*Imbrioscia*, cited above, § 38).

52. National laws may attach consequences to the attitude of an accused at the initial stages of police interrogation which are decisive for the prospects of the defence in any subsequent criminal proceedings. In such circumstances, Article 6 will normally require that the accused be allowed to benefit from the assistance of a lawyer already at the initial stages of police interrogation. However, this right has so far been considered capable of being subject to restrictions for good cause. The question, in each case, has therefore been whether the restriction was justified and, if so, whether, in the light of the entirety of the proceedings, it has not deprived the accused of a fair hearing, for even a justified restriction is capable of doing so in certain circumstances (see *John Murray*, cited above, § 63; *Brennan*, cited above, § 45, and *Magee*, cited above, § 44).

53. These principles, outlined in paragraph 52 above, are also in line with the generally recognised international human rights standards (see paragraphs 37-42 above) which are at the core of the concept of a fair trial and whose rationale relates in particular to the protection of the accused against abusive coercion on the part of the authorities. They also contribute to the prevention of miscarriages of justice and the fulfilment of the aims of Article 6, notably equality of arms between the investigating or prosecuting authorities and the accused.

54. In this respect, the Court underlines the importance of the investigation stage for the preparation of the criminal proceedings, as the evidence obtained during this stage determines the framework in which the offence charged will be considered at the trial (*Can v. Austria*, no. 9300/81, Commission’s report of 12 July 1984, § 50, Series A no. 96). At the same time, an accused often finds himself in a particularly vulnerable position at that stage of the proceedings, the effect of which is amplified by the fact that legislation on criminal procedure tends to become increasingly complex, notably with respect to the rules governing the gathering and use of evidence. In most cases, this particular vulnerability can only be properly compensated for by the assistance of a lawyer whose task it is, among other things, to help to ensure respect of the right of an accused not to incriminate himself. This right indeed presupposes that the prosecution in a criminal case seek to prove their case against the accused without resort to evidence obtained through methods of coercion or oppression in defiance of the will of the accused (see *Jalloh v. Germany* [GC], no. 54810/00, § 100, ECHR 2006-..., and *Kolu v. Turkey*, no. 35811/97, § 51, 2 August 2005). Early access to a lawyer is part of the procedural safeguards to which the Court will have particular regard when examining whether a procedure has extinguished the very essence of the privilege against self-incrimination (see, *mutatis*

mutandis, Jalloh, cited above, § 101). In this connection, the Court also notes the recommendations of the CPT (paragraphs 39-40 above), in which the committee repeatedly stated that the right of a detainee to have access to legal advice is a fundamental safeguard against ill-treatment. Any exception to the enjoyment of this right should be clearly circumscribed and its application strictly limited in time. These principles are particularly called for in the case of serious charges, for it is in the face of the heaviest penalties that respect for the right to a fair trial is to be ensured to the highest possible degree by democratic societies.

55. Against this background, the Court finds that in order for the right to a fair trial to remain sufficiently 'practical and effective' (see paragraph 51 above) Article 6 § 1 requires that, as a rule, access to a lawyer should be provided as from the first interrogation of a suspect by the police, unless it is demonstrated in the light of the particular circumstances of each case that there are compelling reasons to restrict this right. Even where compelling reasons may exceptionally justify denial of access to a lawyer, such restriction - whatever its justification - must not unduly prejudice the rights of the accused under Article 6 (see, mutatis mutandis, Magee, cited above, § 44). The rights of the defence will in principle be irretrievably prejudiced when incriminating statements made during police interrogation without access to a lawyer are used for a conviction."

(ii) Application of the above principles in the present case

251. The Court notes that the record of the applicant's questioning bears the date 2 November 2005. However, according to the findings of the national courts the questioning took place on 9 November 2005 and the date 2 November 2005 was a clerical error (see above, paragraph 138).

252. The Court further notes that in the written record of the applicant's questioning it is recorded that lawyer E.Č. was called by the police at 12.30 p.m. and that the interview ended on 1.30 p.m. on 2 November 2005, which should presumably read 9 November 2005.

253. However, whichever was the case, whether the lawyer E.Č. was allegedly present between 12.30 p.m. and 1.30 p.m. either on 2 or 9 November 2005, the Court finds that he could not have attended the applicant's questioning by the police for the following reasons.

254. According to the letter of 16 February 2009 from the Zagreb Prison Governor, the applicant, who was in Zagreb Prison at the time, was taken out of that prison for questioning in the Fifth Police Station on 9 November 2005 between 9.25 a.m. and 11.25 a.m. (see above, paragraph 134). This was also accepted by the national courts. Thus it follows that lawyer E.Č. was not present during the applicant's questioning, since he was called by the police at 12.30 p.m., and even assuming that he arrived immediately at the Fifth Police Station, at that time the applicant had already been returned to Zagreb Prison.

255. The question now remains whether the applicant waived his right to legal counsel. In this connection the Court reiterates that neither the letter nor the spirit of Article 6 of the Convention prevents a person from waiving of his own free will, either expressly or tacitly, the entitlement to the guarantees of a fair trial (see *Kwiatkowska v. Italy* (dec.), no. 52868/99, 30 November 2000). However, if it is to be effective for Convention purposes, a waiver of the right to take part in the trial must be established in an unequivocal manner and be attended by minimum safeguards commensurate to its importance (see *Sejdovic v. Italy* [GC], no. 56581/00, § 86, ECHR 2006-...; *Kolu*, cited above, § 53; and *Colozza v. Italy*, 12 February 1985, § 28, Series A no. 89).

256. In this connection the Court first observes that the applicant in the present case complained from the initial stages of the proceedings about the lack of legal assistance during his initial police questioning. Furthermore, the Government have not claimed that the applicant waived his right to be legally represented during the police questioning. The Court therefore concludes that the applicant did not waive his right to legal assistance during the police interview.

257. Against this background the Court finds that there has been a violation of Article 6 §§ 1 and 3(c) of the Convention on account of the applicant's questioning by the police on 9 November 2005 without the presence of a defence lawyer.

(b) Use of the applicant's alleged confession to the police in his criminal trial

258. The applicant further complained that the fact that his conviction was based on his alleged confession given to the police without the presence of defence counsel ran counter to the guarantees of a fair trial under Article 6 § 1 of the Convention.

259. The Court reiterates that its duty, according to Article 19 of the Convention, is to ensure the observance of the engagements undertaken by the Contracting States to the Convention. In particular, it is not its function to deal with errors of fact or law allegedly committed by a national court unless and in so far as they may have infringed rights and freedoms protected by the Convention. While Article 6 guarantees the right to a fair hearing, it does not lay down any rules on the admissibility of evidence as such, which is primarily a matter for regulation under national law (see *Schenk v. Switzerland*, 12 July 1988, §§ 45-46, Series A no. 140).

260. It is therefore not the role of the Court to determine, as a matter of principle, whether particular types of evidence - for example, evidence obtained unlawfully in terms of domestic law - may be admissible or, indeed, whether the applicant was guilty or not. The question which must be answered is whether the proceedings as a whole, including the way in which the evidence was obtained, were fair. This involves an examination of the "unlawfulness" in question ... (see *Khan v. the United Kingdom*, no. 35394/97, § 34, ECHR 2000-V, and *Lisica v. Croatia*, no. 20100/06, § 48, 25 February 2010).

261. In the light of the above principles, the Court must determine whether the domestic courts' admission of statements obtained in the absence of a lawyer during the applicant's questioning by the police impaired his right to a fair hearing.

262. The Court notes that during the entire criminal proceedings in question the applicant was unequivocal in his defence submissions that the content of his alleged confession to the police had been fabricated by the police. The Government denied these allegations and invoked the national courts' findings. The national courts based their conclusion that the applicant was questioned in a lawyer's presence on the fact that a statement to this effect had been given by State officials who had a duty to act in accordance with the laws well known to them. However, the Court cannot endorse such a conclusion in the light of the fact that the national courts failed to examine the obvious discrepancy between the alleged time of the presence of lawyer E.Č. and the time of the applicant's actual questioning (see above, paragraphs 255 and 256).

263. The applicant had access to a lawyer after being remanded in custody and during the ensuing criminal proceedings; he thus had the opportunity to challenge the prosecution's arguments. Nevertheless, as noted above, in convicting the applicant the domestic courts admitted in evidence statements which the applicant had subsequently retracted and which had been obtained during police custody in the absence of a lawyer. They based the applicant's conviction to a significant degree on this evidence. Thus, in the present case, the applicant was undoubtedly affected by the restrictions on his access to a lawyer. Neither the assistance provided subsequently by a lawyer, nor the adversarial nature of the ensuing proceedings, could remedy the defects which had occurred during the applicant's custody (see *Salduz*, cited above, § 58; *Amutgan v. Turkey*, no. 5138/04, § 18, 3 February 2009; and *Dayanan v. Turkey*, no. 7377/03, § 33, ECHR 2009-...).

264. In view of the foregoing, even though the applicant had the opportunity to challenge the evidence against him at the trial and subsequently on appeal, the admission of dubious evidence into the case file affected the applicant's right to a fair trial to a degree incompatible with the requirements of Article 6 of the Convention.

265. There has accordingly also been a violation of Article 6 § 1 of the Convention on account of the admission of evidence given by the applicant to the police without the presence of defence counsel and the reliance on that evidence for the applicant's conviction.

V. OTHER ALLEGED VIOLATIONS OF THE CONVENTION

266. Lastly, the applicant complained under Article 6 § 2 of the Convention that, by ordering his detention, the national courts had shown that they had actually considered him guilty of the offences he had been charged with, and under Article 14 of the

Convention that he was discriminated against on the basis of his social status, alleging that the measure of detention had been ordered against him because he had no property. 267. In the light of all the material in its possession, and in so far as the matters complained of are within its competence, the Court considers that this part of the application does not disclose any appearance of a violation of the Convention. It follows that it is inadmissible under Article 35 § 3(a) as manifestly ill-founded and must be rejected pursuant to Article 35 § 4 of the Convention.

VI. APPLICATION OF ARTICLE 41 OF THE CONVENTION

268. Article 41 of the Convention provides:

“If the Court finds that there has been a violation of the Convention or the Protocols thereto, and if the internal law of the High Contracting Party concerned allows only partial reparation to be made, the Court shall, if necessary, afford just satisfaction to the injured party.”

A. Damage

269. The applicant claimed 20,000 euros (EUR) in respect of non-pecuniary damage.

270. The Government considered that claim unfounded and in any event excessive.

271. The Court considers that the applicant suffered non-pecuniary damage as a result of the violations found. The damage cannot be sufficiently compensated for by a finding of a violation. Making its assessment on an equitable basis, the Court awards the applicant EUR 9,000 in respect of non-pecuniary damage, plus any tax that may be chargeable on this amount.

272. The Court also considers it necessary to point out that a judgment in which it finds a violation of the Convention or its Protocols imposes on the respondent State a legal obligation not just to pay those concerned the sums awarded by way of just satisfaction, but also to choose, subject to supervision by the Committee of Ministers, the general and/or, if appropriate, individual measures to be adopted in its domestic legal order to put an end to the violation found by the Court and make all feasible reparation for the consequences of its violation in such a way as to restore as far as possible the situation existing before the breach. In the case of a violation of Article 6 of the Convention, applicants should, to the fullest extent possible, be put in the position they would have been in had the requirements of the Convention not been disregarded (see *Yanakiev v. Bulgaria*, no. 40476/98, § 89, 10 August 2006, and *Putter v. Bulgaria*, no. 38780/02, § 61, 2 December 2010).

273. The Court notes that Article 430 of the Code of Criminal Procedure provides for the possibility of reopening domestic proceedings if the Court has found a violation of the Convention.

B. Costs and expenses

274. The applicant also claimed EUR 2,000 for the costs and expenses incurred before the Court.

275. The Government considered that claim excessive.

276. According to the Court's case-law, an applicant is entitled to the reimbursement of costs and expenses only in so far as it has been shown that these have been actually and necessarily incurred and are reasonable as to quantum. In the present case, regard being had to the documents in its possession and the above criteria, the Court considers it reasonable to award in full the sum claimed for the proceedings before the Court, plus any tax that may be chargeable on this amount.

C. Default interest

277. The Court considers it appropriate that the default interest should be based on the marginal lending rate of the European Central Bank, to which should be added three percentage points.

FOR THESE REASONS, THE COURT UNANIMOUSLY

1. Declares the complaint under Articles 5 §§ 1, 3, and 4, and the complaints under Article 6 §§ 1 and 3(c) of the Convention, admissible, and the remainder of the application inadmissible;

2. Holds that there has been a violation of Article 5 § 1 of the Convention;

3. Holds that it is not necessary to examine the complaint under Article 5 § 3 of the Convention;

4. Holds that there has been a violation of Article 5 § 4 of the Convention, both in respect of the Constitutional Court's decisions declaring the applicant's constitutional complaints about his detention inadmissible and in respect of the failure of the appeal court and the Constitutional Court to address the applicant's arguments that the statutory maximum period for his detention had expired and that the conduct of the proceedings by the lower courts was inefficient;

5. Holds that there has been a violation of Article 6 §§ 1 and 3 (c) of the Convention on account both of the applicant's questioning by the police on 2 or 9 November 2005 without the presence of a defence lawyer and of the use of his confession thus obtained in his criminal trial;

6. Holds

(a) that the respondent State is to pay, within three months from the date on which the judgment becomes final in accordance with Article 44 § 2 of the Convention, the following amounts, to be converted into Croatian kunas at the rate applicable at the date of settlement:

(i) EUR 9,000 (nine thousand euros), plus any tax that may be chargeable, in respect of non-pecuniary damage;

(ii) EUR 2,000 (two thousand euros), plus any tax that may be chargeable to the applicant, in respect of costs and expenses;

(b) that from the expiry of the above-mentioned three months until settlement simple interest shall be payable on the above amounts at a rate equal to the marginal lending rate of the European Central Bank during the default period plus three percentage points;

7. Dismisses the remainder of the applicant's claim for just satisfaction.

Done in English, and notified in writing on 28 June 2011, pursuant to Rule 77 §§ 2 and 3 of the Rules of Court.

Søren Nielsen Anatoly Kovler

RegistrarPresident

Bijlage V: Arrest Navone e.a./Monaco

AFFAIRE NAVONE ET AUTRES c. MONACO (Requêtes nos 62880/11, 62892/11 et 62899/11)

ARRÊT
STRASBOURG
24 octobre 2013

DÉFINITIF

24/01/2014

Cet arrêt est devenu définitif en vertu de l'article 44 § 2 de la Convention. Il peut subir des retouches de forme.

En l'affaire Navone et autres c. Monaco,
La Cour européenne des droits de l'homme (première section), siégeant en une chambre composée de :
Elisabeth Steiner, présidente,
Isabelle Berro-Lefèvre,
Khanlar Hajiyev,
Mirjana Lazarova Trajkovska,
Julia Laffranque,
Linos-Alexandre Sicilianos,
Erik Møse, juges,
et de Søren Nielsen, greffier de section,
Après en avoir délibéré en chambre du conseil le 1er octobre 2013,
Rend l'arrêt que voici, adopté à cette date :

PROCÉDURE

1. A l'origine de l'affaire se trouvent trois requêtes (nos 62880/11, 62892/11 et 62899/11) dirigées contre la Principauté de Monaco et dont trois ressortissants italiens, MM. Davide Navone, Guglielmo Lafleur et Danilo Re (« les requérants »), ont saisi la Cour le 6 octobre 2011 en vertu de l'article 34 de la Convention de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales (« la Convention »).
 2. Les requérants ont été représentés par Me F. Michel, avocat à Monaco. Le gouvernement monégasque (« le Gouvernement ») a été représenté par son agent, M. Jean-Laurent Ravera.
 3. Les requérants allèguent la violation de l'article 6 de la Convention en raison du déroulement de leur garde à vue.
 4. Le 23 janvier 2012, les requêtes ont été communiquées au Gouvernement. Les requérants étant de nationalité italienne, le gouvernement italien a également été invité à présenter des observations écrites (articles 36 § 1 de la Convention et 44 du règlement).
- EN FAIT

I. LES CIRCONSTANCES DE L'ESPÈCE

5. Les requérants sont nés respectivement en 1981, 1980 et 1979. Le premier requérant réside à Canale, les deux autres à Savone.
6. Le 3 décembre 2010, à 16 heures 37, un véhicule automobile, dont la plaque d'immatriculation paraissait suspecte, fut signalé. Le conducteur refusa d'obtempérer aux injonctions des policiers. Finalement bloqués par un embouteillage, les trois occupants du véhicule descendirent du véhicule et abandonnèrent deux sacs à dos dans leur fuite.
7. Un dispositif de surveillance conduisit à l'arrestation des trois requérants, à 16 heures 46 pour D. Navone, 16 heures 49 pour G. Lafleur et 17 heures 20 pour D. Re. Ils furent

conduits au poste de police et placés en garde à vue. La notification de leurs droits fut reportée jusqu'à l'arrivée de trois interprètes de langue italienne.

8. Les investigations permirent d'établir que le véhicule était équipé de fausses plaques d'immatriculation, qu'il appartenait à un autre ressortissant italien défavorablement connu des services de police et que les objets retrouvés provenaient de vols.

A. Déroulement de la garde à vue de D. Navone

9. D. Navone fut placé en garde à vue le 3 décembre 2010 à 18 heures. Le requérant ne comprenant pas le français, la notification intervint à 21 heures 20 en présence d'un interprète en italien. Il ne souhaita pas faire prévenir quiconque et demanda à voir un médecin.

10. S'agissant de la possibilité de s'entretenir avec un avocat, un procès-verbal d'interrogatoire, rédigé à 22 heures, indique que le requérant déclara ce qui suit : « Vous me demandez de vous dire le déroulement de cette journée du 3 décembre 2010. Je refuse de vous répondre et je ne dirai rien tant que je n'aurai pas vu mon avocat ». Un procès-verbal rédigé le lendemain, à 10 heures, rapporte quant à lui les propos suivants : « Je n'ai pas souhaité voir un avocat hier mais suis prêt à m'expliquer sur les faits qui me sont reprochés ». Dans le cadre de l'audition qui suivit, D. Navone fit des déclarations en réponse à des questions des policiers sur ses relations avec les autres requérants et le déroulement de la journée. Il reconnut avoir été le seul à commettre les vols, sur lesquels il donna des détails, désignant G. Lafleur comme ayant été le conducteur et l'accusant, ainsi que D. Re, d'avoir fait le guet pendant ses deux cambriolages.

11. La prolongation de sa garde à vue lui fut notifiée à 17 heures 45, en présence d'un interprète en italien. Le requérant déclara ne pas souhaiter s'entretenir avec un avocat à cette occasion. A nouveau interrogé de 20 heures 45 à 21 heures 15, puis de 23 heures 30 à 23 heures 40, il précisa le déroulement des faits et réagit à des déclarations faites par D. Re, au sujet de trois montres découvertes près du lieu de son interpellation, ainsi que par G. Lafleur, concernant des bijoux volés.

12. La fin de la garde à vue lui fut notifiée le 5 décembre à 15 heures 20.

B. Déroulement de la garde à vue concernant G. Lafleur

13. G. Lafleur fut placé en garde à vue le 3 décembre 2010 à 17 heures 50. Le requérant ne comprenant pas le français, la notification intervint à 20 heures en présence d'un interprète en italien. Il souhaita faire prévenir son épouse, demanda à voir un médecin et déclara ne pas souhaiter consulter d'avocat. Il ressort d'un procès-verbal qu'il fut interrogé une première fois le 3 décembre de 20 heures 15 à 21 heures, pour s'expliquer sur le déroulement de la journée du 3 décembre, ainsi que sur les objets volés et retrouvés dans des sacs jetés au sol durant la fuite. Durant le second interrogatoire, qui se déroula le 4 décembre de 9 heures 40 à 11 heures, il répondit aux questions des enquêteurs, pour détailler certains faits et réagir à sa mise en cause par D. Navone.

14. La prolongation de sa garde à vue lui fut notifiée à 17 heures 32, en présence d'un interprète en italien. Informé de son droit de s'entretenir avec un avocat pendant une durée ne pouvant excéder une heure, il déclara vouloir en bénéficier. Une avocate de Monaco, Me Filippi, fut contactée à 18 heures 35 concernant tant G. Lafleur que D. Re. Un procès-verbal indique son arrivée à 19 heures, suivie d'un entretien pendant une durée non établie, entre 19 heures 10 et 20 heures, à l'issue duquel Me Filippi fit observer qu'elle n'avait pu avoir accès au dossier.

15. Un procès-verbal rédigé à 21 heures 30 indique la reprise de l'interrogatoire du requérant, sans la présence de l'avocate. D. Navone fut interrogé jusqu'à 23 heures 10 pour apporter des précisions sur les faits. Après avoir déclaré « c'est vrai que nous avons fait ces deux vols », il déclara avoir été le seul conducteur du véhicule durant la journée et répondit aux questions des policiers.

16. La fin de la garde à vue lui fut notifiée le 5 décembre à 14 heures 55.

C. Déroulement de la garde à vue de D. Re

17. D. Re fut placé en garde à vue le 3 décembre 2010 à 18 heures 10. Le requérant ne comprenant pas le français, la notification intervint à 20 heures 05 en présence d'un interprète en italien. Le requérant souhaita faire prévenir son épouse et se faire examiner par un médecin. Informé de son droit de s'entretenir avec un avocat pendant une durée

ne pouvant excéder une heure, il désigna Me A. Di Blasio, avocat italien exerçant à Savone, ville située à environ 135 kilomètres de Monaco.

18. A 21 heures 10, le premier interrogatoire du requérant débuta, pour se terminer à 22 heures 45. Au cours de cette audition, à 21 heures 40, l'épouse du requérant, qui avait été jointe par téléphone une première fois à 20 heures 25, communiqua les coordonnées téléphoniques de Me Di Blasio. Les policiers tentèrent de joindre ce dernier entre 21 heures 40 et 21 heures 50, sans succès. Informé de cette difficulté à 21 heures 55, le requérant indiquant vouloir attendre le lendemain matin, afin que les services de police ou son épouse contactent cet avocat.

19. Pendant ce premier interrogatoire, le requérant indiqua ses antécédents judiciaires et expliqua le déroulement de sa journée, jusqu'à l'arrivée à Monaco et l'intervention d'un agent de police pour faire arrêter le véhicule dans lequel il était passager. Tout en précisant, en réponse aux questions posées, que durant tout le voyage, du départ de Savone, jusqu'à leur arrestation, les deux autres requérants et lui étaient restés ensemble, il indiqua ne pas savoir qui avait mis de fausses plaques sur la voiture et n'être au courant ni du cambriolage dans une villa d'Eze ni des sacs abandonnés en sortant de la voiture. Il déclara se souvenir uniquement de ce que leur véhicule avait heurté une voiture lors de la fuite.

20. Le requérant fut à nouveau entendu le 4 décembre de 10 heures à 11 heures 45. Il déclara maintenir l'intégralité de ses premières explications, avant d'être invité à indiquer s'il connaissait les deux autres requérants et à raconter leur rencontre, ainsi qu'à décrire de manière précise sa journée du 3 décembre. Il précisa ne plus savoir qui conduisait le véhicule, tout en relevant que les policiers lui indiquaient que les caméras de surveillance permettaient de savoir qu'il s'agissait de G. Lafleur, qui avait également été désigné par D. Navone. Il raconta ensuite le déroulement des faits concernant le refus d'obtempérer et la fuite, tout en s'expliquant sur sa mise en cause par D. Navone. Les policiers tentèrent à nouveau de joindre Me Di Blasio à 12 heures 30, sans succès.

21. La prolongation de sa garde à vue, décidée par le juge des libertés à 17 heures, lui fut notifiée à 17 heures 58, en présence d'un interprète en italien et, suite à la nouvelle notification de ses droits à 17 heures 32, il déclara vouloir faire prévenir son épouse. Informé de son droit de s'entretenir avec un avocat pendant une durée ne pouvant excéder une heure, et Me Di Blasio ne pouvant être joint, il décida de s'entretenir avec un avocat commis d'office.

22. L'interrogatoire du requérant reprit à 18 heures 30, jusqu'à 19 heures 15. Déclarant avoir beaucoup de choses à compléter par rapport à ses précédentes déclarations il nia les faits, tout en précisant, en réponse à l'une des questions relative au point de savoir s'il pouvait affirmer qu'il n'était porteur d'aucun objet volé : « je pense que non ». Interrogé sur la présence de trois montres découvertes à proximité du lieu de son arrestation, il déclara que D. Navone les lui avait données dans la voiture.

23. L'avocate de Monaco, Me Filippi, qui avait également été contactée pour G. Lafleur à 18 heures 35 (paragraphe 14 ci-dessus), eut un entretien avec le requérant pendant une durée non établie, entre 19 heures 10 et 20 heures, à l'issue duquel elle fit observer qu'elle n'avait pu avoir accès au dossier.

24. La fin de la garde à vue fut notifiée à D. Re le 5 décembre à 14 heures 30.

D. Sur la procédure ultérieure concernant les trois requérants

25. Le 5 décembre 2010, une information judiciaire fut ouverte sur les réquisitions du procureur général à l'encontre des trois requérants des chefs de vols, recels de biens découverts dans le véhicule, établissement d'un certificat faisant état de faits matériellement inexacts (fausse plaque d'immatriculation) et usage, ainsi que des chefs de refus d'obtempérer, défaut de maîtrise et délit de fuite pour G. Lafleur et de recel de montres pour D. Re.

26. Les trois requérants furent inculpés et mis en détention provisoire le même jour.

27. Le 24 décembre 2010, ils déposèrent trois requêtes aux fins de nullité et de mise en liberté, visant notamment l'article 6 §§ 1 et 3 de la Convention. Ils invoquèrent le droit de soulever les nullités à l'instar du droit reconnu au procureur général, en raison du défaut d'information sur leur droit de garder le silence et de l'impossibilité pour leurs avocats

d'avoir accès au dossier et d'assister à leurs auditions. D. Navone et G. Lafleur contestèrent avoir renoncé à l'assistance d'un avocat. D. Re soutint qu'il avait été interrogé avant que les policiers n'aient tenté de joindre l'avocat désigné par lui, et que si celui-ci n'avait pu être finalement contacté, il n'avait pas été informé de la possibilité de demander la désignation d'un avocat commis d'office. Ils soulevèrent également l'absence d'indication de l'identité des interprètes et le défaut de serment par ces derniers.

28. Par un arrêt du 13 janvier 2011, la chambre du conseil de la cour d'appel déclara les requêtes en nullité recevables. Sur le moyen tiré de l'absence d'entretien avec un avocat, la cour releva qu'après avoir d'abord renoncé à s'entretenir avec un avocat, D. Navone et G. Lafleur avaient ensuite demandé qu'un avocat soit commis d'office, ce qui fut immédiatement réalisé, une avocate s'étant rendue sur place pour s'entretenir avec eux. Concernant D. Re, elle estima que les difficultés à joindre l'avocat désigné par lui ne pouvaient faire obstacle à son audition par l'officier de police judiciaire et que, par ailleurs, la même avocate commise d'office s'était finalement entretenue avec lui. La Cour releva en outre que l'identité des interprètes apparaissait sur les procès-verbaux et qu'ils n'avaient légalement pas à prêter serment dans le cadre d'une garde à vue. S'agissant du défaut de notification du droit de garder le silence et de l'impossibilité pour l'avocat d'avoir accès au dossier, de préparer l'audition et d'y assister, la cour d'appel rejeta les arguments des requérants en s'exprimant comme suit :

« Attendu que les requérants se fondent sur l'arrêt rendu le 14 octobre 2010 par la Cour européenne des Droits de l'Homme (arrêt BRUSCO c/ France) pour, qu'appliquant en l'espèce les principes qui s'en dégageraient, la Chambre du conseil constate que le droit de garder le silence n'a pas été notifié aux gardés à vue et qu'ils n'ont pu bénéficier de l'assistance effective d'un avocat ayant accès au dossier d'enquête et pouvant ainsi les conseiller utilement en vue de leurs auditions qui auraient dû se dérouler en sa présence ; Attendu qu'il convient d'observer que l'arrêt BRUSCO a été rendu dans un cas d'espèce bien particulier, l'intéressé ayant été entendu pendant sa garde à vue sous la foi du serment alors qu'il existait déjà contre lui des charges importantes, ce qui n'est pas le cas dans la présente affaire ;

Que cet arrêt n'était pas définitif au moment des débats devant la Chambre du conseil ; Attendu que si le texte même des articles 6 § 1 et 6 § 3 de la Convention Européenne des Droits de l'Homme s'impose bien aux Etats adhérant à cette convention, et donc à la principauté de Monaco, en ce que « tout accusé a notamment droit à l'assistance d'un défenseur de son choix », l'extension jurisprudentielle qui conduirait à appliquer ce principe et ses modalités pratiques si largement déclinées dès la phase d'enquête, en amont du processus judiciaire, doit par contre être examinée avec circonspection ; Qu'en effet, cette interprétation très extensive, par des décisions d'espèce, récentes et non encore définitives, susceptibles d'évolution, voire de revirement, n'est pas de nature à constituer un corpus de normes juridiques qui puisse être appliqué immédiatement de façon abrupte et précipitée par les juridictions de l'ordre interne au risque de bouleverser, par la seule voie jurisprudentielle, le droit procédural positif et de porter ainsi atteinte à la sécurité juridique et à la bonne administration de la justice ;

Attendu qu'il est notable de constater à cet égard que l'un des pays adhérant à la Convention Européenne des Droits de l'Homme s'est empressé de modifier sa législation relative à la motivation des arrêts de la Cour d'Assises à la suite d'un arrêt rendu le 13 janvier 2009 par la formation simple de la chambre de la Cour Européenne des Droits de l'Homme alors que par un arrêt du 16 novembre 2010 de la Grande chambre de cette Cour l'exigence d'une telle motivation a été réduite à celle des « questions précises posées au Jury en termes non équivoques » (arrêt TAXQUET c/ Belgique) ; Attendu que la prudence commande en conséquence de ne pas faire en l'espèce application des recommandations préconisées par l'arrêt BRUSCO et de rejeter les moyens invoqués sur ce fondement par les requérants (...) ».

29. Les requérants formèrent une déclaration de pourvoi au greffe général le 18 janvier 2011 et ils déposèrent leurs requêtes le 2 février 2011.

30. Par un arrêt du 7 avril 2011, la Cour de révision cassa et annula l'arrêt du 13 janvier 2011 en ce qu'il avait jugé que l'audition de D. Re par l'officier de police judiciaire pouvait intervenir en raison des difficultés à joindre l'avocat, alors que le requérant aurait dû se voir notifier son droit de ne faire aucune déclaration et en dehors de l'assistance, qu'il avait demandée, d'un avocat, fut-il commis d'office, par application de l'article 6 § 3 de la Convention européenne des droits de l'homme. Elle renvoya la cause à l'une de ses prochaines sessions, devant une formation autrement composée.

31. Concernant les deux autres requérants, la Cour de révision rejeta leurs pourvois dans les termes suivants :

« (...) d'une part, (...) le libre exercice du droit de se défendre seul, conféré par l'article 6 § 3 c de la convention européenne de sauvegarde des droits de l'homme et des libertés fondamentales à tout accusé au sens de cette convention, est exclusif de celui de ne faire aucune déclaration et rend dès lors inutile la notification expresse de ce dernier droit ; que l'arrêt constate que MM. Lafleur et Navone ont tout d'abord renoncé à s'entretenir avec un avocat lors de la notification de leur placement en garde à vue, puis ont demandé qu'un avocat soit commis d'office, ce qui a été immédiatement réalisé, maître Sarah Filippi s'étant rendue dans les locaux de la sûreté publique et ayant pu s'entretenir avec les intéressés ;

(...) d'autre part, (...) il ne résulte pas du dossier de la procédure qu'après avoir été informée, le 4 décembre 2010 à 19 heures, de l'existence de raisons plausibles de soupçonner M. Lafleur d'avoir commis ou tenté de commettre les délits de vols, recels de vol, faux et usage, maître Filippi ait demandé, avant de s'entretenir avec son client en vue d'assurer sa défense, communication d'un dossier (...) ».

32. Quant au moyen des requérants relatif aux interprètes, la Cour de révision le déclara non fondé en confirmant la position de la cour d'appel.

33. Le 1er mars 2011, le tribunal correctionnel rejeta la demande de mise en liberté présentée par les requérants.

34. Par un jugement du 12 avril 2011, suite à une ordonnance de renvoi du juge d'instruction en date du 24 février 2011, le tribunal correctionnel déclara G. Lafleur et D. Navone coupables des faits reprochés au regard de leurs déclarations concordantes. Il les condamna à dix-huit mois d'emprisonnement pour les délits, outre quarante-cinq euros d'amende pour la contravention de défaut de maîtrise d'un véhicule commise par G. Lafleur. L'affaire fut renvoyée au 7 juin 2011 concernant D. Re, le tribunal ayant fait droit à une demande de disjonction de la procédure présentée par l'avocat des requérants.

35. Par un arrêt du 18 mai 2011, faisant suite à celui du 7 avril 2011, la Cour de révision jugea que le procès-verbal rédigé le 3 décembre 2010 dans le cadre du premier interrogatoire de M. Re devait être déclaré nul et retiré de la procédure. Elle rejeta la demande de nullité des actes postérieurs.

36. Le 7 juin 2011, le tribunal correctionnel déclara D. Re coupable des faits reprochés, compte tenu notamment de sa mise en cause par les autres requérants après leur arrestation et de sa fuite à travers la Principauté, à l'exception de ceux relatifs à la fausse plaque d'immatriculation. Il le condamna à dix-huit mois d'emprisonnement.

37. Les requérants interjetèrent appel de ces jugements.

38. Par un arrêt du 27 juin 2011, la cour d'appel confirma pour l'essentiel les jugements, compte tenu du fait, d'une part, que D. Navone et G. Lafleur avaient reconnu avoir commis les faits qui leur étaient reprochés, des objets volés ayant par ailleurs été retrouvés dans leur voiture ou près du lieu de leur arrestation et, d'autre part, que D. Re était mis en cause de manière concordante par les deux autres prévenus et qu'il n'avait pu donner d'explication sérieuse sur la présence de trois montres, dont une déclarée volée par une victime identifiée, à proximité du lieu de son arrestation. Elle condamna les trois requérants à une peine de dix-huit mois d'emprisonnement.

II. LE DROIT ET LA PRATIQUE INTERNES PERTINENTS

39. Les dispositions pertinentes du code de procédure pénale, créées par la loi no 1.343 du 26 décembre 2007, se lisaient comme suit à l'époque des faits :

Article 60-5

« En lui notifiant la garde à vue, l'officier de police judiciaire fait connaître à la personne concernée les droits qui lui sont reconnus par les articles 60-6 à 60-9. À cette fin, il lui remet copie des dits articles, au besoin en les faisant traduire dans une langue qu'elle comprend.

Procès-verbal de l'accomplissement de cette formalité est signé par l'officier de police judiciaire et l'intéressé. Si ce dernier ne sait ou ne veut signer, il en est fait mention au procès-verbal.

L'officier de police judiciaire met aussitôt l'intéressé en état de faire usage de ses droits. »

Article 60-6

« Toute personne gardée à vue est immédiatement avisée par l'officier de police judiciaire des faits objet des investigations sur lesquels elle a à s'expliquer et de la nature de l'infraction.

Le deuxième alinéa de l'article 60-5 reçoit application. »

Article 60-7

« La personne placée en garde à vue a le droit de faire prévenir aussitôt par téléphone de la mesure dont elle est l'objet la personne avec laquelle elle vit habituellement, l'un de ses parents en ligne directe, l'un de ses frères et sœurs ou son employeur.

Si l'officier de police judiciaire estime que cette communication est de nature à nuire aux investigations, il en réfère au procureur général ou au juge d'instruction qui décide s'il y a lieu, ou non, de faire droit à cette demande.

Le deuxième alinéa de l'article 60-5 reçoit application. »

Article 60-9

« Dès le début de la garde à vue, la personne peut demander à s'entretenir avec un avocat. Si elle n'est pas en mesure d'en désigner un ou si l'avocat choisi ne peut être contacté, elle peut demander qu'il lui en soit commis un d'office par le Président du tribunal sur la base d'un tableau de roulement établi par le Bâtonnier. L'avocat désigné est informé par l'officier de police judiciaire de la nature et de la cause de l'infraction.

Procès-verbal de l'accomplissement de cette formalité est signé par l'officier de police judiciaire et l'avocat. À l'issue de l'entretien qui doit pouvoir se dérouler dans des conditions garantissant la confidentialité et qui ne peut excéder une heure, l'avocat présente, le cas échéant, des observations écrites qui sont jointes à la procédure.

Lorsque la garde à vue fait l'objet d'une prolongation, et dès le début de celle-ci, la personne peut également demander à s'entretenir avec un avocat, dans les conditions et selon les modalités prévues à l'alinéa précédent. »

40. Une note du Procureur général en date du 30 mai 2011, donnant instruction, dans l'attente d'une future révision du droit applicable aux gardes à vue, de suivre des dispositions complémentaires, était rédigée dans les termes suivants :

« Objet : Mesures concernant la garde à vue

Les récentes décisions des cours et des tribunaux, tenant compte de la jurisprudence de la CEDH, conduisent à anticiper une future modification de la loi portant sur la garde à vue.

Ainsi, et dans un souci de sécurité juridique des procédures, il y a lieu de compléter l'exécution des mesures de garde à vue par les dispositions suivantes.

1/ L'assistance d'un avocat

Dès le début de la garde à vue, la personne a le droit de bénéficier de l'assistance d'un avocat.

L'avocat, désigné ou commis d'office, est informé par l'Officier de police judiciaire (OPJ) de la nature et des circonstances de l'infraction. Ces informations seront communiquées dès son arrivée à l'avocat.

Dès le début de la mesure, l'avocat peut s'entretenir avec la personne gardée à vue dans des conditions qui garantissent la confidentialité de l'entretien et dont la durée ne peut excéder une heure.

L'avocat peut assister la personne gardée à vue tout au long de la mesure. Il peut consulter les procès-verbaux d'audition de la personne qu'il assiste.

Si l'avocat ne se présente pas dans un délai d'une heure après avoir été avisé, l'OPJ peut décider de débiter l'audition.

Toutefois, si l'avocat se présente après l'expiration de ce délai, et que l'audition a déjà débuté, celle-ci est interrompue à la demande de la personne gardée à vue afin de lui permettre de s'entretenir avec son avocat. Si la personne gardée à vue ne souhaite pas l'entretien, l'avocat peut assister à l'audition en cours, dès son arrivée.

Le procès-verbal d'audition mentionnera la présence de l'avocat, et, le cas échéant, les interventions de ce dernier qui devront être conformes aux dispositions du second alinéa de l'article 174 du Code de Procédure Pénale. ^[1]

L'OPJ rendra compte sans délai au magistrat mandant de toute difficulté survenant dans l'exécution de la mesure.

2/ Le droit de ne faire aucune déclaration

La personne gardée à vue est également informée qu'elle a « le droit de ne faire aucune déclaration ».

La mention de l'information de ce droit, formulée comme suit : « Vous m'informez que j'ai le droit de ne faire aucune déclaration » figurera dans le procès-verbal de placement en garde à vue sans qu'il soit besoin de faire ensuite figurer la réponse.

Le procès-verbal de fin de garde à vue fera apparaître également l'information donnée par l'OPJ de ces droits, ainsi que l'exécution de ceux-ci.

Ces mesures se rajoutent à celles déjà en vigueur pour l'organisation de la garde à vue.

A cet égard, il est rappelé que le délai légal de 24 heures court à compter de l'instant à partir duquel le suspect ne dispose plus de sa liberté d'aller et venir.

La présente note sera mise en œuvre dès sa diffusion. »

41. Une loi no 1.399 portant réforme du code de procédure pénale en matière de garde à vue, adoptée le 25 juin 2013, a notamment modifié l'article 60-9 dudit code et ajouté les articles 60-9 bis, 60-9 ter et 60-9 quater, qui se lisent comme suit :

Article 60-9

« La personne gardée à vue est informée qu'elle a le droit de ne faire aucune déclaration. Mention en est faite dans le procès-verbal.

Elle est également informée que si elle renonce au droit mentionné au premier alinéa, toute déclaration faite au cours de la garde à vue pourra être utilisée comme élément de preuve.

La personne gardée à vue a le droit de bénéficier de l'assistance d'un avocat dès le début de la garde à vue. Toutefois, elle peut toujours renoncer à cette assistance de manière expresse, à la condition d'avoir été préalablement informée de son droit de ne faire aucune déclaration. Mention en est faite dans le procès-verbal.

Si la personne gardée à vue n'est pas en mesure de désigner un avocat ou si l'avocat choisi ne peut être joint, elle peut demander qu'il lui en soit commis un d'office par le président du tribunal de première instance sur la base d'un tableau de roulement établi par le Bâtonnier de l'ordre des avocats-défenseurs et avocats de Monaco.

L'avocat est informé par l'officier de police judiciaire de la qualification juridique et des circonstances de l'infraction. Procès-verbal en est dressé par l'officier de police judiciaire et signé par l'avocat.

Si l'avocat ne se présente pas dans un délai d'une heure après avoir été avisé, l'officier de police judiciaire peut décider de débiter l'audition.

Si l'avocat se présente après l'expiration de ce délai, alors qu'une audition est en cours, celle-ci est interrompue à la demande de la personne gardée à vue afin de lui permettre de s'entretenir avec son avocat dans les conditions prévues à l'article 60-9 bis et que celui-ci prenne connaissance des documents prévus à l'article 60-9 bis alinéa 2. Il incombe à l'officier de police judiciaire d'informer la personne gardée à vue du droit d'interrompre l'audition. Si la personne gardée à vue ne demande pas à s'entretenir avec son avocat, celui-ci peut assister à l'audition en cours dès son arrivée. »

Article 60-9 bis

« Dès le début de la garde à vue l'avocat peut s'entretenir avec la personne gardée à vue dans des conditions qui garantissent la confidentialité de l'entretien dont la durée ne peut excéder une heure.

L'avocat peut assister la personne gardée à vue tout au long des auditions en vue de la manifestation de la vérité. Il peut consulter les procès-verbaux d'audition de la personne qu'il assiste, ainsi que le procès-verbal établi en application de l'article 60-5 et se faire délivrer copie de celui-ci.

En cas d'atteinte manifeste au bon déroulement de l'audition, l'officier de police peut, à tout moment, y mettre un terme. Il en avise le procureur général ou le juge d'instruction qui peut saisir, le cas échéant, le président du tribunal de première instance aux fins de désignation immédiate d'un nouvel avocat choisi ou commis d'office.

Si la victime est confrontée à la personne gardée à vue, elle peut se faire assister d'un avocat désigné par elle-même, ou d'office, dans les conditions de l'article 60-9.

Sans préjudice de l'exercice des droits de la défense, il ne peut être fait état auprès de quiconque des informations recueillies pendant la durée de la garde à vue.

Le procès-verbal d'audition visé à l'article 60-11 mentionne la présence de l'avocat aux actes auxquels il assiste. »

Article 60-9 ter

« La personne gardée à vue ne peut être retenue plus de vingt-quatre heures. Toutefois, cette mesure peut être prolongée pour un nouveau délai de vingt-quatre heures.

Dans ce cas, le procureur général ou le juge d'instruction doit requérir l'approbation de la prolongation de la garde à vue par le juge des libertés, en motivant sa demande en y joignant tous documents utiles.

Le juge des libertés statue par ordonnance motivée immédiatement exécutoire et insusceptible d'appel après s'être fait présenter, s'il l'estime nécessaire, la personne gardée à vue.

Sa décision doit être notifiée à la personne gardée à vue avant l'expiration des premières vingt-quatre heures du placement en garde à vue.

Une nouvelle prolongation de quarante-huit heures peut être autorisée dans les mêmes conditions, lorsque les investigations concernent, soit le blanchiment du produit d'une infraction, prévu et réprimé par les articles 218 à 219 du Code pénal, soit une infraction à la législation sur les stupéfiants, soit les infractions contre la sûreté de l'État prévues et réprimées par les articles 50 à 71 du Code pénal, soit les actes de terrorisme prévus et réprimés par les articles 391-1 à 391-9 du Code pénal, ainsi que toute infraction à laquelle la loi déclare applicable le présent alinéa. »

Article 60-9 quater

« Si une personne a déjà été placée en garde à vue pour les mêmes faits, la durée des précédentes périodes de garde à vue s'impute sur la durée de la mesure. »

EN DROIT

I. SUR LA JONCTION DES REQUÊTES

42. La Cour constate que les trois requêtes concernent le même complexe de faits. Dès lors, dans l'intérêt d'une bonne administration de la justice, il y a lieu, en application de l'article 42 § 1 du Règlement de la Cour, de les joindre.

II. SUR LA VIOLATION ALLÉGUÉE DE L'ARTICLE 6 §§ 1 et 3 DE LA CONVENTION

43. MM. Navone et Lafleur se plaignent du défaut de notification de leur droit de garder le silence et d'avoir été privés du droit à l'assistance d'un avocat durant leur garde à vue. M. Re se plaint de ne pas avoir bénéficié de l'assistance d'un avocat dès le début de sa garde à vue, malgré sa demande, et de ce que cela n'a pas entraîné l'annulation de l'ensemble de la procédure. Ils invoquent l'article 6 §§ 1 et 3 c) de la Convention, ainsi libellé :

« 1. Toute personne a droit à ce que sa cause soit entendue équitablement, (...) par un tribunal (...) qui décidera (...) du bien-fondé de toute accusation en matière pénale dirigée contre elle. (...)

3. Tout accusé a droit notamment à :

(...)

c) se défendre lui-même ou avoir l'assistance d'un défenseur de son choix et, s'il n'a pas les moyens de rémunérer un défenseur, pouvoir être assisté gratuitement par un avocat d'office, lorsque les intérêts de la justice l'exigent ;

(...) »

44. Le Gouvernement s'oppose à cette thèse.

A. Sur la recevabilité

1. Thèses des parties

a) Le Gouvernement

45. Le gouvernement défendeur soulève une exception d'irrecevabilité tirée du défaut d'épuisement des voies de recours internes concernant MM. Navone et Lafleur. Il estime que ces derniers devaient exercer tous les recours disponibles au plan interne et, partant, soulever l'irrégularité de leurs auditions au garde à vue non seulement devant les juridictions d'instruction, mais également devant les juridictions de jugement.

46. Par ailleurs, le Gouvernement considère que M. Re a perdu la qualité de victime au sens de l'article 34 de la Convention, la Cour de révision ayant annulé le procès-verbal de son premier interrogatoire par la police en l'absence d'un avocat. Ce procès-verbal a été retiré de la procédure avant que les juges du fond ne se soient prononcés et n'en aient eu connaissance. Le Gouvernement ajoute que les actes postérieurs ne devaient quant à eux pas être annulés, dès lors que les déclarations litigieuses n'ont pas vicié l'ensemble de la procédure et affecté la ligne de défense du requérant, celui-ci ayant maintenu la même version des faits tout au long de la procédure.

b) Les requérants

47. Les requérants soutiennent avoir rempli les conditions tenant à la recevabilité de leur requête. MM. Navone et Lafleur soulignent que les dispositions internes leur permettent d'invoquer les nullités d'instruction ou de la procédure préalable soit au cours de l'information, soit devant les juridictions de jugement. Ils ont ainsi fait valoir leurs griefs, exactement dans les mêmes termes que devant la Cour, au stade de l'instruction, griefs auxquels il a été répondu par la chambre du conseil de la cour d'appel le 13 janvier 2011 et par la Cour de révision du 7 avril 2011. La Cour de révision étant la plus haute juridiction judiciaire de la Principauté de Monaco, il n'existe aucune voie de recours contre ses décisions. Les requérants estiment dès lors que le fait qu'ils n'aient pas repris la même exception devant les juridictions de jugement n'a aucune incidence puisqu'ils n'étaient plus recevables à le faire à ce stade.

c) Le gouvernement italien

48. Le gouvernement italien estime que la question de la qualité de victime de M. Re est étroitement liée à l'examen du fond de l'affaire. Il note, d'une part, que le procès-verbal a été annulé mais qu'il n'a eu aucune incidence sur la validité des actes postérieurs étant donné que le requérant a maintenu la même version des faits tout au long de la procédure et, d'autre part, que le premier interrogatoire n'était pas le seul acte entaché par l'absence des garanties pour la défense, d'autres actes également importants et étroitement liés à la déclaration annulée ayant été versés au dossier.

49. Concernant MM. Navone et Lafleur, il estime que la question de l'absence d'épuisement des voies de recours internes ne se pose pas, les requérants ayant invoqué la violation de la Convention, ce qui résulte des arrêts de la chambre du conseil de la cour d'appel et de la Cour de révision, et l'Etat défendeur ayant l'obligation de convaincre la Cour que le recours qu'il invoque était effectif et disponible tant en théorie qu'en pratique à l'époque des faits.

2. Appréciation de la Cour

50. La Cour rappelle qu'aux termes de l'article 35 § 1 de la Convention, elle ne peut être saisie qu'après l'épuisement des voies de recours internes. La finalité de cette règle est de ménager aux Etats contractants l'occasion de prévenir ou de redresser – normalement par la voie des tribunaux – les violations alléguées contre eux avant qu'elles ne soient soumises à la Cour (voir, entre autres, *Cardot c. France*, 19 mars 1991, § 36, série A no 200). Cette règle se fonde sur l'hypothèse, objet de l'article 13 de la Convention – et avec lequel elle présente d'étroites affinités – que l'ordre interne offre un recours effectif quant à la violation alléguée (*Selmouni c. France* [GC], no 25803/94, § 74, CEDH 1999-V).

51. L'article 35 de la Convention ne prescrit toutefois l'épuisement que des recours à la fois relatifs aux violations incriminées, disponibles et adéquats. Ces recours doivent exister à un degré suffisant de certitude, non seulement en théorie mais aussi en pratique,

sans quoi leur manquent l'effectivité et l'accessibilité voulues ; il incombe à l'Etat défendeur de démontrer que ces exigences se trouvent réunies (voir, notamment, Vernillo c. France, 20 février 1991, § 27, série A no 198, et Selmouni, précité, § 75). Rien n'impose d'user de recours qui ne sont ni adéquats ni effectifs (Raninen c. Finlande, 16 décembre 1997, § 41, Recueil des arrêts et décisions 1997-VIII, et Micallef c. Malte [GC], no 17056/06, § 55, CEDH 2009).

52. Par ailleurs, la simple considération que le requérant aurait pu tenter d'obtenir le redressement de la violation alléguée par d'autres moyens au cours des différentes étapes de la procédure ou qu'il ait attendu jusqu'à la fin de la procédure pour présenter un tel recours, comme le droit interne le permettait, ne modifie en rien cette conclusion : selon la jurisprudence constante de la Cour, lorsqu'une voie de recours a été utilisée, l'usage d'une autre voie dont le but est pratiquement le même n'est pas exigé (voir, entre autres, Kozacioğlu c. Turquie [GC], no 2334/03, § 40, 19 février 2009, Micallef, précité, § 58, et Canali c. France, no 40119/09, 25 avril 2013).

53. En l'espèce, la Cour constate que MM. Navone et Lafleur ont soumis l'examen de leur grief, comme le droit interne le leur permettait, à la chambre du conseil de la cour d'appel puis, dans le cadre d'un pourvoi, à la Cour de révision. La Cour note que le recours choisi par les requérants était disponible et adéquat. Les deux juridictions internes saisies se sont en effet expressément prononcées sur la demande en nullité des requérants, pour la rejeter, au regard notamment des dispositions de l'article 6 §§ 1 et 3 de la Convention : la cour d'appel, tout d'abord, qui, s'exprimant au sujet de ces dispositions et de la jurisprudence de la Cour, a estimé devoir conclure à l'absence d'un corpus de normes juridiques qui puisse être appliqué par les juges internes sans risque de porter atteinte à la sécurité juridique et à la bonne administration de la justice ; la Cour de révision, ensuite, qui a considéré que le libre exercice du droit de se défendre seul, prévu par l'article 6 § 3 c), est exclusif de celui de ne faire aucune déclaration et rend dès lors inutile la notification de ce dernier droit.

54. Partant, eu égard à ce qui précède et des termes pour le moins exempts d'ambiguïté utilisés par les juges internes, la Cour estime qu'il serait excessif de demander aux requérants d'introduire la voie de recours mentionnée par le Gouvernement, laquelle est similaire et, en tout état de cause, aboutit à nouveau, en fin de procédure, à une saisine de la Cour de révision, alors qu'ils ont utilisé une voie de droit effective et suffisante leur permettant de dénoncer la violation alléguée.

55. La Cour rejette donc l'exception de non-épuisement soulevée par le Gouvernement concernant MM. Navone et Lafleur.

56. S'agissant ensuite de la perte de qualité de victime alléguée de M. Re, la Cour considère que cette question se confond avec le fond de l'affaire, le grief du requérant concernant précisément la question du redressement adéquat suite au constat, par la Cour de révision, de la violation de l'article 6 § 3 de la Convention.

57. La Cour estime dès lors, à la lumière de l'ensemble des arguments des parties, que les griefs de MM. Navone, Lafleur et Re posent de sérieuses questions de fait et de droit qui ne peuvent être résolues à ce stade de l'examen de la requête, mais nécessitent un examen au fond ; il s'ensuit qu'ils ne sauraient être déclarés manifestement mal fondés, au sens de l'article 35 § 3 a) de la Convention. Aucun autre motif d'irrecevabilité n'a été relevé.

B. Sur le fond

1. Thèses des parties

a) Les requérants

58. MM. Navone et Lafleur estiment que l'arrêt Brusco c. France (no 1466/07, § 62, 14 oct. 2010) confirme une position ancienne et logique : l'objectif poursuivi par l'article 6 est de faire en sorte que la personne gardée à vue et interrogée soit informée de son droit de garder le silence et de ne pas s'incriminer elle-même. Cette garantie essentielle ne se confond pas avec le droit à être assisté par un avocat dès le début de l'interrogatoire : il s'agit d'une garantie distincte et autonome. Il ressort de l'arrêt Brusco que l'obligation de notifier à la personne gardée à vue son droit de conserver le silence est d'autant plus forte

que la personne n'est pas assistée par un avocat ; dans le cas contraire, l'avocat pourrait lui-même en informer son client.

59. Or, en l'espèce, les requérants soulignent qu'il n'y a eu ni assistance d'un avocat ni notification du droit au silence. Ils en déduisent deux conséquences : d'une part, la prétendue renonciation à l'assistance d'un avocat n'est pas univoque et dépourvue d'ambiguïté, étant rappelé à cet égard que MM. Navone et Lafleur sont italiens, ne parlent pas français et qu'il n'est pas possible de savoir dans quelles conditions l'entretien a été traduit ; d'autre part, à supposer qu'une renonciation valable soit retenue, la violation de l'article 6 demeure, les requérants n'ayant pas renoncé à se voir notifier leur droit de garder le silence puisqu'ils ignoraient l'existence de ce droit.

60. M. Re considère que l'annulation de toute la procédure subséquente à son interrogatoire sans avocat lors de la garde à vue, et non seulement du procès-verbal dressé pour cet interrogatoire, était justifiée par le fait que ses déclarations ont aggravé sa situation pénale et compromis l'équité de la procédure pénale. Il estime tout d'abord que, lors de l'interrogatoire réalisé sans l'assistance d'un avocat, il a nié les faits d'une manière particulièrement maladroite, ce qu'il n'aurait sans doute pas fait s'il avait pu s'entretenir avec un avocat. En outre, il a fait de telles déclarations circonstanciées que ses propres dénégations devenaient impossibles à croire. Ses propos ont ensuite été repris par le juge d'instruction, qui n'a pas manqué de les relever durant les interrogatoires qui ont suivi. Or M. Re n'a pas bénéficié de l'assistance d'un avocat, que ce soit avant ou pendant les interrogatoires eux-mêmes.

61. Par ailleurs, le requérant soutient qu'il est inexact d'affirmer que les juges du fond n'ont pas eu accès au procès-verbal annulé par la Cour de révision : non seulement ils y ont tous eu accès, mais de surcroît ses déclarations ont été reprises par le juge d'instruction durant les interrogatoires qui ont fait l'objet de procès-verbaux, lesquels ont été versés au dossier dont ont disposé les juges du fond. Il ajoute que l'attitude d'un prévenu est déterminante pour la suite du procès, les déclarations faites dans un tel contexte équivalent à un « suicide procédural ». Il en conclut que l'annulation d'un seul procès-verbal en l'espèce n'est qu'une application théorique de la Convention.

b) Le Gouvernement

62. Le gouvernement défendeur soutient tout d'abord, concernant MM. Navone et Lafleur, que lors de leur placement en garde à vue, les requérants ont renoncé de manière non équivoque à leur droit d'être assistés par un avocat et que cette renonciation a été entourée d'un minimum de garanties. Au vu du déroulement des faits, il estime indiscutable que le droit d'être assisté par un avocat leur a été signifié par un officier de police judiciaire, en présence d'un interprète. M. Navone a ainsi répondu qu'il ne désirait pas d'avocat tant la première fois que lors de la prolongation de la garde à vue par le juge des libertés ; M. Lafleur a quant à lui d'abord répondu dans le même sens, avant de solliciter l'assistance d'un avocat lors de la prolongation de sa garde à vue. Les procès-verbaux ont été lus et signés par les deux requérants. Ainsi, ils ont clairement, librement et volontairement refusé de se faire assister par un avocat pendant toute la garde à vue pour M. Navone et pendant les premières vingt-quatre heures pour M. Lafleur.

63. Le Gouvernement estime dès lors normal que les juges internes aient tiré les conséquences d'un tel refus, à savoir que lorsqu'une personne poursuivie refuse d'être assistée par un avocat, c'est qu'elle refuse toutes les garanties qui y sont liées, comme l'a jugé la Cour de révision. Le Gouvernement soutient ainsi que l'interprétation de l'arrêt Brusco (précité) par les requérants est inexacte. Selon lui, la jurisprudence de la Cour signifie que l'officier de police judiciaire doit informer la personne du droit de se taire uniquement si celle-ci a accepté le droit à un avocat et si l'avocat n'est pas présent dès le début de la garde à vue ; en revanche, si la personne gardée à vue a refusé d'être assistée par un avocat, elle renonce également au bénéfice des conseils d'un avocat, notamment concernant le droit de se taire.

64. En tout état de cause, le Gouvernement souligne que cette question n'est plus d'actualité à Monaco, puisqu'une note du procureur général du 30 mai 2011, reprise dans un projet de loi sur la garde à vue, prévoit désormais que « la personne gardée à vue est

informée qu'elle a le droit de ne faire aucune déclaration » dès le début de sa garde à vue, qu'elle ait souhaité de bénéficier d'un avocat ou non.

65. Le Gouvernement relève au surplus que les déclarations de MM. Navone et Lafleur n'ont pas été déterminantes quant à la décision de culpabilité, puisqu'ils ont reconnu les vols et confirmé leurs aveux tout au long de la procédure pénale, que ce soit devant le juge d'instruction ou à l'audience du tribunal et de la cour d'appel. Les juges du fond se sont en outre basés, au-delà des déclarations des requérants, sur d'autres éléments concordants.

66. Concernant M. Re, le Gouvernement souligne en premier lieu qu'en droit monégasque, l'attitude d'un prévenu pendant la garde à vue n'est pas déterminante pour les perspectives de défense ultérieure, la personne poursuivie ayant la faculté de discuter des éléments de preuve devant les juges du fond. Il estime ensuite avéré que le premier interrogatoire, établi avant que l'avocat choisi soit prévenu, a été retiré de la procédure et que les juges du fond n'ont pu en prendre connaissance. Il note que le requérant a nié les faits tout au long de la procédure et qu'il a pu présenter sa défense, en concertation avec son avocat, devant les juges du fond. Compte tenu de sa persistance à nier les faits, ces derniers ont retenu d'autres motifs que ses interrogatoires en garde à vue pour le condamner.

c) Le gouvernement italien

67. Le gouvernement italien, après avoir rappelé les principales étapes des gardes à vue pour les requérants, le contenu des procès-verbaux, ainsi que la jurisprudence de la Cour, note que les requérants n'ont reçu aucune information sur leur droit de se taire et qu'aucun avocat choisi librement ou désigné d'office n'a assisté aux interrogatoires durant la garde à vue.

68. Il constate que des éléments sérieux attestent de leur souhait d'être assistés d'un avocat, ce qui contredit une renonciation de leur part, renonciation qui doit être non équivoque et entourée de garanties. Il relève que lorsqu'un avocat a pu intervenir, pour MM. Lafleur et Ré, il n'a pu ni être présent aux interrogatoires ni avoir accès au dossier. Enfin, le gouvernement italien note que l'activité d'investigation pendant la garde à vue a été particulièrement approfondie et dynamique, avec de nombreux interrogatoires détaillés et cadencés de telle sorte qu'il existe un lien étroit entre eux, ce qui a été déterminant pour condamner les trois requérants, comme en attestent les décisions sur le fond.

2. Appréciation de la Cour

a) Sur l'absence de notification à MM. Navone et Lafleur de leur droit de garder le silence

69. La Cour rappelle que si l'article 6 de la Convention a pour finalité principale, au pénal, d'assurer un procès équitable devant un « tribunal » compétent pour décider du « bien-fondé de l'accusation », il n'en résulte pas qu'il se désintéresse des phases qui se déroulent avant la procédure de jugement. En particulier, l'article 6 – spécialement son paragraphe 3 – peut jouer un rôle avant la saisine du juge du fond si, et dans la mesure où, son inobservation initiale risque de compromettre gravement l'équité du procès (Imbrioscia c. Suisse, 24 novembre 1993, § 36, série A no 275). Ainsi qu'il est établi dans la jurisprudence de la Cour, le droit énoncé au paragraphe 3 c) de l'article 6 constitue un élément parmi d'autres de la notion de procès équitable en matière pénale contenue au paragraphe 1 (ibidem, § 37).

70. La Cour a maintes fois souligné l'importance du stade de l'enquête pour la préparation du procès, dans la mesure où les preuves obtenues durant cette phase déterminent le cadre dans lequel l'infraction imputée sera examinée au procès (Salduz c. Turquie [GC], no 36391/02, § 54, CEDH 2008). Parallèlement, un accusé se trouve souvent dans une situation particulièrement vulnérable à ce stade de la procédure, effet qui se trouve amplifié par le fait que la législation en matière de procédure pénale tend à devenir de plus en plus complexe, notamment en ce qui concerne les règles régissant la collecte et l'utilisation des preuves. Dans la plupart des cas, cette vulnérabilité particulière ne peut être compensée de manière adéquate que par l'assistance d'un avocat, dont la tâche consiste notamment à faire en sorte que soit respecté le droit de tout accusé de ne pas s'incriminer lui-même.

71. S'agissant plus particulièrement du droit de ne pas contribuer à sa propre incrimination et du droit de garder le silence lors d'un interrogatoire de police, la Cour rappelle qu'il s'agit de normes internationales généralement reconnues et qui sont au cœur de la notion de procès équitable. Ils ont notamment pour finalité de protéger l'accusé contre une coercition abusive de la part des autorités et, ainsi, d'éviter les erreurs judiciaires et d'atteindre les buts de l'article 6 de la Convention (voir, notamment, *Bykov c. Russie* [GC], no 4378/02, § 92, 10 mars 2009, et *John Murray c. Royaume-Uni* [GC], no 18731/91, § 45, Recueil 1996-I). Le droit de ne pas s'incriminer soi-même concerne le respect de la détermination d'un accusé à garder le silence et présuppose que, dans une affaire pénale, l'accusation cherche à fonder son argumentation sans recourir à des éléments de preuve obtenus par la contrainte ou des pressions, au mépris de la volonté de l'accusé (voir, notamment, *Saunders c. Royaume-Uni*, 17 décembre 1996, §§ 68-69, Recueil 1996-VI, *Allan c. Royaume-Uni*, no 48539/99, § 44, CEDH 2002-IX, *Jalloh c. Allemagne* [GC], no 54810/00, §§ 94-117, CEDH 2006-IX, *O'Halloran et Francis c. Royaume-Uni* [GC] nos 15809/02 et 25624/02, §§ 53-63, CEDH 2007-VIII, *Brusco*, précité, § 44, et *Süzer c. Turquie*, no 13885/05, § 75, 23 avril 2013).

72. En l'espèce, la Cour constate d'emblée qu'il n'est pas contesté qu'à aucun moment, durant leur garde à vue, les requérants ne se sont vus notifier leur droit de garder le silence.

73. Certes, le Gouvernement estime que le refus de MM. Navone et Lafleur d'être assisté par un avocat doit être interprété comme entraînant automatiquement un refus de bénéficier de toutes les autres garanties, notamment le droit au silence ; selon lui, l'officier de police judiciaire n'aurait dû informer les requérants de leur droit de se taire que dans l'hypothèse où ils auraient décidé de demander l'assistance d'un avocat. La Cour ne saurait partager cette analyse.

74. En effet, elle rappelle qu'il ressort de sa jurisprudence précitée qu'une personne gardée à vue bénéficie, d'une part, du droit de ne pas contribuer à sa propre incrimination et de garder le silence et, d'autre part, du droit à l'assistance d'un avocat pendant tous les interrogatoires. Ainsi, contrairement à ce que soutient le Gouvernement, il s'agit de droits distincts : dès lors, une éventuelle renonciation à l'un d'eux n'entraîne pas renonciation à l'autre. Par ailleurs, la Cour souligne que ces droits n'en sont pas moins complémentaires, puisqu'elle a déjà jugé que la personne gardée à vue doit a fortiori bénéficier de l'assistance d'un avocat lorsqu'elle n'a pas été préalablement informée par les autorités de son droit de se taire (*Brusco*, précité, § 54). Elle rappelle en outre que l'importance de la notification du droit au silence est telle que, même dans l'hypothèse où une personne consent délibérément à faire des déclarations aux policiers après avoir été informée que ses propos pourront servir de preuve contre elle, ce qui n'a pas davantage été le cas en l'espèce, son choix ne saurait être considéré comme totalement éclairé dès lors qu'aucun droit à garder le silence ne lui a été expressément notifié et qu'elle pris sa décision sans être assistée par un conseil (*Stojkovic c. France et Belgique*, no 25303/08, § 54, 27 octobre 2011).

75. La Cour prend note de la réforme du droit monégasque, lequel prévoit, désormais, que la personne gardée à vue est informée dès le début de sa garde à vue qu'elle a le droit de ne faire aucune déclaration, et ce qu'elle ait choisi de bénéficier d'un avocat ou non (paragraphe 40, 41 et 64 ci-dessus). Tel n'était cependant pas le cas à l'époque des faits.

76. Partant, l'absence de notification à MM. Navone et Lafleur de leur droit de garder le silence pendant la garde à vue a emporté violation de l'article 6 § 1 de la Convention.

b) Sur le droit de MM. Navone, Lafleur et Re à l'assistance d'un avocat durant leur garde à vue

77. La Cour rappelle que la personne placée en garde à vue doit bénéficier du droit à l'assistance d'un avocat dès le début de cette mesure, ainsi que pendant les interrogatoires, et ce a fortiori, comme cela vient d'être rappelé, lorsqu'elle n'a pas été informée par les autorités de son droit de se taire (voir, notamment, *Salduz*, précité, §§ 50-62, *Dayanan c. Turquie*, no 7377/03, §§ 30-34, 13 octobre 2009, *Boz c. Turquie*, no

2039/04, §§ 33-36, 9 février 2010, Adamkiewicz c. Pologne, no 54729/00 §§ 82-92, 2 mars 2010, et Brusco, précité, §§ 45 et 54).

78. Elle a ainsi jugé que l'équité de la procédure requiert que l'accusé puisse obtenir toute la vaste gamme d'interventions qui sont propres au conseil (Dayanan, précité, § 32). A cet égard, l'absence d'un avocat lors de l'accomplissement des actes d'enquêtes constitue un manquement aux exigences de l'article 6 (voir, en particulier, İbrahim Öztürk c. Turquie, no 16500/04, §§ 48-49, 17 février 2009, et Karadag c. Turquie, no 12976/05, § 46, 29 juin 2010).

79. La Cour souligne à ce titre qu'elle a plusieurs fois précisé que l'assistance d'un avocat durant la garde à vue doit notamment s'entendre, au sens de l'article 6 de la Convention, comme l'assistance « pendant les interrogatoires » (Karabil c. Turquie, no 5256/02, § 44, 16 juin 2009, Ümit Aydın c. Turquie, no 33735/02, § 47, 5 janvier 2010, et Boz, précité, § 34), et ce dès le premier interrogatoire (Salduz, précité, § 55, et Brusco, précité, § 54).

80. Par ailleurs, elle a déjà jugé qu'une application systématique de dispositions légales pertinentes qui excluent la possibilité d'être assisté par un avocat pendant les interrogatoires suffit, en soi, à conclure à un manquement aux exigences de l'article 6 de la Convention (voir, en premier lieu, Salduz, précité, §§ 56 et 61-62).

81. Or, en l'espèce, nul ne conteste qu'à l'époque des faits, le droit monégasque ne permettait pas aux personnes gardées à vue de bénéficier d'une assistance d'un avocat pendant les interrogatoires : une telle assistance était donc automatiquement exclue en raison des dispositions légales pertinentes. La Cour relève en effet que le droit interne ne prévoyait qu'une consultation avec un avocat au début de la garde à vue ou de la prolongation de celle-ci, pendant une heure maximum, l'avocat étant en tout état de cause exclu des interrogatoires dans tous les cas (paragraphes 14, 21 et 39 ci-dessus).

82. La Cour note que la situation a depuis été modifiée, dans un premier temps par une note du Procureur général en date du 30 mai 2011 (paragraphe 40 ci-dessus), puis par l'adoption de la loi no 1.399 portant réforme du code de procédure pénale en matière de garde à vue, adoptée le 25 juin 2013 (paragraphe 41 ci-dessus). Aux termes de celles-ci, l'avocat peut dorénavant assister la personne gardée à vue tout au long de la mesure, y compris pendant les interrogatoires. Force est cependant de constater que les requérants, dont la garde à vue était antérieure, n'ont pu bénéficier ni des mesures transitoires instituées par la note du 30 mai 2011 ni des nouvelles dispositions législatives.

83. Par conséquent, la Cour ne peut que constater que les requérants ont été automatiquement privés de l'assistance d'un conseil au sens de l'article 6 lors de leur garde à vue, la loi en vigueur à l'époque pertinente faisant obstacle à leur présence durant les interrogatoires (voir, parmi d'autres, Salduz, précité, §§ 27-28, Dayanan, précité, § 33, et Boz, précité, § 35). Dans ces conditions, la question de la renonciation au droit à l'assistance d'un avocat est sans objet.

84. La Cour rappelle enfin qu'elle a déjà jugé que, du fait de l'automaticité de la privation d'un tel droit en raison de la loi, la violation de l'article 6 est acquise, y compris lorsque le requérant a gardé le silence au cours de sa garde à vue (Dayanan, précité). Un tel constat vaut donc, a fortiori, lorsque la personne gardée à vue a fait des déclarations circonstanciées, fut-ce pour nier les faits qui lui sont reprochés, à l'instar de M. Re en l'espèce, et ce même si le requérant a eu l'occasion de contester les preuves à charge à son procès devant les juridictions nationales (Savaş c. Turquie, no 9762/03, § 70, 8 décembre 2009). Il s'ensuit, concernant M. Re, qu'il ne saurait lui être opposé la perte de la qualité de victime du fait de l'annulation du procès-verbal de premier interrogatoire par la police, la possibilité d'une assistance d'un avocat durant les interrogatoires ultérieurs - détaillés et cadencés de telle sorte qu'il existe un lien étroit entre eux comme le relève le gouvernement italien - n'ayant pas été prévue par le droit interne applicable. Il convient donc de rejeter l'exception soulevée par le Gouvernement à ce titre.

85. Partant, la Cour conclut qu'il y a eu violation de l'article 6 § 3 c) de la Convention combiné avec l'article 6 § 1.

III. SUR L'APPLICATION DE L'ARTICLE 41 DE LA CONVENTION

86. Aux termes de l'article 41 de la Convention,

« Si la Cour déclare qu'il y a eu violation de la Convention ou de ses Protocoles, et si le droit interne de la Haute Partie contractante ne permet d'effacer qu'imparfaitement les conséquences de cette violation, la Cour accorde à la partie lésée, s'il y a lieu, une satisfaction équitable. »

87. Les requérants n'ont pas formulé, conformément aux dispositions de l'article 60 du règlement de la Cour, de demande spécifique à cet effet, en soumettant leurs prétentions, chiffrées et ventilées par rubrique et accompagnées des justificatifs pertinents, dans le délai qui leur a été imparti pour la présentation de leurs observations sur le fond.

88. La Cour estime dès lors qu'il n'y a pas lieu de leur octroyer de somme à ce titre.

PAR CES MOTIFS, LA COUR, À L'UNANIMITÉ,

1. Décide de joindre les requêtes ;

2. Joint au fond l'exception préliminaire soulevée par le Gouvernement relative à la perte de qualité de victime alléguée de M. Re et la rejette ;

3. Déclare les requêtes recevables ;

4. Dit qu'il y a eu violation de l'article 6 § 1 de la Convention en raison de l'absence de notification à MM. Navone et Lafleur de leur droit de garder le silence pendant la garde à vue ;

5. Dit qu'il y a eu violation de l'article 6 § 3 c) de la Convention combiné avec l'article 6 § 1, faute pour les trois requérants d'avoir bénéficié en garde à vue de l'assistance d'un avocat durant leurs interrogatoires ;

6. Dit qu'il n'y a pas lieu d'octroyer de somme aux requérants au titre de la satisfaction équitable.

Fait en français, puis communiqué par écrit le 24 octobre 2013, en application de l'article 77 §§ 2 et 3 du règlement.

Søren Nielsen Elisabeth Steiner
GreffierPrésidente

Bijlage VI: Interview mr. W.B.M. Bos

Datum interview: 11 april 2016
Geïnterviewde persoon: Mr. W.B.M. Bos
Aantal jaren advocaat: 9 jaar
Aantal strafzaken per jaar: 200 tot 250 per jaar
Naam in scriptie of anoniem: Naam mag genoemd worden

Deelvragen

- Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?
- Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?

Interview vragen

1. Bent u bekend met het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015 waarin is bepaald dat een aangehouden verdachte vanaf 1 maart 2016 recht heeft op een raadsman/vrouw tijdens het politieverhoor? Vindt u dit een goede of een slechte ontwikkeling en waarom?

Ik ben bekend met het arrest en ik vind het een goede ontwikkeling. De aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor zorgt voor meer balans tussen de recherche en de verdachte.

2. Komt het, sinds de uitspraak van de Hoge Raad, vaak voor dat u aanwezig dient te zijn bij politieverhoren om verhoorbijstand te verlenen? Zo ja, kunt u inschatten hoe vaak dit gemiddeld is per week of per maand?

Ja, dat komt wel regelmatig voor. Ik denk ongeveer vijf keer per maand. Het is nu nog redelijk vers, dus het zal zich nog moeten bewijzen, maar tot nu toe ongeveer vijf keer per maand. In de toekomst zal dit naar verwachting nog meer gaan worden.

3. Hoe wordt uw rol als raadsman/vrouw ingevuld tijdens zo'n politieverhoor? Wat mag u wel en niet doen en op welke wijze is het voor een raadsman/vrouw mogelijk om invloed uit te oefenen tijdens een politieverhoor?

Volgens de richtlijn mag een raadsman erg weinig doen, namelijk hij bij het verhoor zitten, mooi zijn en vooraf en achteraf overleggen met zijn cliënt. In de praktijk heeft een raadsman vaak meer vrijheden. Dit is uiteraard wel afhankelijk van welke rechercheur je treft. In de praktijk mag een raadsman ook vaak verduidelijkingsvragen stellen of verzoeken om te onderbreken om even met zijn cliënt te overleggen.

Verder is het voor een raadsman mogelijk om invloed uit te oefenen tijdens het politieverhoor door het verhoor te onderbreken en te overleggen met de cliënt als het de verkeerde kant op dreigt te gaan of door verduidelijkingsvragen te stellen.

Soms staat iets wel op papier, maar geeft het niet echt weer wat de cliënt wil zeggen. In zo'n geval stelt de raadsman een ander soort vraagstelling voor.

4. Denkt u dat de aanwezigheid van een raadsman/vrouw bij een politieverhoor het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de mogelijk daaruit volgende rechterlijke dwalingen kan verminderen of zelfs voorkomen? Waarom wel/niet?

Als het goed is kan de aanwezigheid van een raadsman bij een politieverhoor het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de rechterlijke dwalingen wel verminderen ja. Ik mag aannemen dat de advocaat ingrijpt wanneer dit nodig is. Voorkomen kan je nooit, maar verminderen moet met deze nieuwe regel zeker kunnen.

5. Op welke wijze zou de verhoorbijstand volgens u ingericht moeten worden om meer invloed uit te kunnen oefenen als raadsman/vrouw?

Door de advocaat en de recherche gelijkwaardig te maken, zou een raadsman meer invloed uit kunnen oefenen tijdens een verhoor. Ook is het noodzakelijk om een advocaat te allen tijde het recht te geven om in te kunnen grijpen. Dit moet uiteraard wel binnen redelijke grenzen gebeuren. Het zou ook al schelen als de advocaat de beschikking krijgt over het dossier, zodat hij zijn cliënt beter kan adviseren en meer kennis heeft. Op dit moment heb je als advocaat meestal geen informatie over de cliënt en de zaak op het moment dat je naar de cliënt gaat. Soms word je wel gedeeltelijk ingelicht door de recherche, maar dit gebeurt lang niet altijd. Het zou voor een raadsman absoluut verschil maken als hij voorafgaand aan de verhoorbijstand het dossier tot zijn beschikking heeft.

6. Welke (juridische) knelpunten verwacht u (of heeft u in de praktijk al meegemaakt) wanneer de raadsman/vrouw aanwezig mag zijn bij het politieverhoor? Kunt u deze knelpunten nader toelichten?

Sommige rechercheurs leven heel strikt de richtlijn na. Het gevolg hiervan is dat je als raadsman bijna niets mag, waardoor er geen sprake meer is van effectieve bijstand. Je bent voor spek en bonen bij het verhoor aanwezig. Andere juridische knelpunten zou ik op dit moment niet weten.

Daarnaast is een praktisch bezwaar nog dat je als raadsman niet overal tegelijk kunt zijn.

Bijlage VII: Interview mr. J.M.A. Loevendie

Datum interview:	28 april 2016
Geïnterviewde persoon:	Mr. J.M.A. Loevendie
Aantal jaren advocaat:	34 jaar
Aantal strafzaken per jaar:	Ongeveer 50
Naam in scriptie of anoniem:	Naam mag genoemd worden

Deelvragen

- Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?
- Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?

Interview vragen

1. Bent u bekend met het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015 waarin is bepaald dat een aangehouden verdachte vanaf 1 maart 2016 recht heeft op een raadsman/vrouw tijdens het politieverhoor? Vindt u dit een goede of een slechte ontwikkeling en waarom?

Dat vind ik een hele goede ontwikkeling. Het enige probleem is dat ze dit per 1 maart in hebben laten gaan en niet meteen. Dat vind ik merkwaardig, maar ik vind het op zich wel een goede ontwikkeling. Een raadsman kan namelijk meer invloed uitoefenen door aanwezig te zijn. Wat mij betreft zitten er geen nadelen aan de ontwikkeling. Voor de politie is het natuurlijk wel lastig, maar vanuit de verdediging gezien is deze ontwikkeling alleen maar goed. Een praktisch nadeel is wel dat het heel veel tijd gaat kosten.

2. Komt het, sinds de uitspraak van de Hoge Raad, vaak voor dat u aanwezig dient te zijn bij politieverhoren om verhoorbijstand te verlenen? Zo ja, kunt u inschatten hoe vaak dit gemiddeld is per week of per maand?

Ja dat komt wel vaak voor. Al moet ik daar wel bij zeggen dat we inmiddels pas twee maanden verder zijn, na 1 maart. Je hebt er natuurlijk vooral mee te maken in de piketfase. Dat is eigenlijk het belangrijkste. Als je nu piketdienst hebt, moet je vrijwel altijd bij de verhoren aanwezig zijn.

Het is lastig te zeggen hoe vaak het gemiddeld voor komt dat ik aanwezig moet zijn bij een verhoor. Ik heb sinds 1 maart nog geen piket gehad. In april is het denk ik vijf keer voorgekomen dat ik aanwezig moest zijn bij een verhoor. Dit is buiten de piketzaken om. Met piketzaken er bij zal dit vaker voorkomen. Dit is wel afhankelijk van hoe vaak je een piketdienst hebt. Bij jeugdzaken gebeurt het nog wel eens dat de ouders van de jeugdige aanwezig zijn bij het verhoor. De raadsman hoeft dan niet aanwezig te zijn. De ouders kunnen echter niet met de politie omgaan zoals wij als raadslieden dat kunnen. Ouders weten vaak minder van het recht. Vanuit educatief oogpunt geef ik het ook wel de voorkeur dat ouders aanwezig zijn bij het verhoor. De ouders weten wat hun kind gedaan heeft. Voor de jeugdige is dit misschien even moeilijk, maar uiteindelijk is het beter als de ouders er bij zijn. Kinderen hebben namelijk ook vaak steun aan hun ouders.

3. Hoe wordt uw rol als raadsman/vrouw ingevuld tijdens zo'n politieverhoor? Wat mag u wel en niet doen en op welke wijze is het voor een raadsman/vrouw mogelijk om invloed uit te oefenen tijdens een politieverhoor?

Ik mag eigenlijk alles doen tijdens een verhoor. Ik hoor veel collega's klagen dat ze niks mogen zeggen en dat ze schuin achter de cliënt moeten zitten. Ik zit altijd naast de cliënt, het liefst zelfs aan de zijkant van het bureau zodat ik de gezichten kan zien van de verbalisanten en de cliënt. De body language van de cliënt is ook tamelijk belangrijk. Je ziet bijvoorbeeld de verbazing, de schuld of de brutaliteit van de cliënt. Als raadsman moet je wel redelijk zijn, die redelijkheid verwacht ik ook van verbalisanten. Over het algemeen ben je voordat het echte verhoor begint al snel vijf à tien minuten

verder. Zo krijg je een soort kennismaking met de verbalisanten en merk je van elkaar hoe je erin staat. Als raadsman moet je denk ik niet al te hard op je strepen gaan staan, want dan krijg je van de andere kant ook geen medewerking. Dan gaan zij ook met de hakken in het zand staan en dat wil je juist voorkomen. In de praktijk blijkt deze manier goed te werken. Volgens de richtlijnen mogen we vrijwel niets als raadsman, maar in de praktijk mag ik alles doen wat ik wil.

4. Denkt u dat de aanwezigheid van een raadsman/vrouw bij een politieverhoor het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de mogelijk daaruit volgende rechterlijke dwalingen kan verminderen of zelfs voorkomen? Waarom wel/niet?

Verminderen kan zeker. Of je het kan voorkomen weet ik niet, dat is lastig. Voor zover dwaling bestaat uit valse bekentenissen denk ik dat je dit zeker kunt voorkomen. Er zijn natuurlijk ook dwalingen die niets te maken hebben met een valse bekentenis of met het verhoor van de verdachte. Verminderen kan zeker door de aanwezigheid van de raadsman bij het verhoor. Ik ben er van overtuigd dat vooral in zwaardere zaken, maar ook in minder zware zaken, de druk van de politie zo erg kan zijn voor een onervaren verdachte dat hij wordt verleid tot het doen van een valse bekentenis. Daarnaast krijg je als raadsman door de vraagstelling van de politie in een heel vroeg stadium informatie over wat zij aan bewijs hebben. Daarop kun je als raadsman meteen anticiperen en vragen om aanvullend onderzoek.

5. Op welke wijze zou de verhoorbijstand volgens u ingericht moeten worden om meer invloed uit te kunnen oefenen als raadsman/vrouw?

Invloed uitoefenen werkt in ieder geval niet met die rare instructie zoals die er nu ligt. Die moet gewoon van tafel. Dat betekent niet dat je de verbalisanten moet kunnen laten vragen wat ze te vragen hebben. Je moet bijvoorbeeld wel bezwaar kunnen maken tegen de formulering van een bepaalde vraag, tegen de manier van optreden en de toonzetting of in mogen grijpen als het pressieverbod wordt overtreden.

Eigenlijk zou het noodzakelijk zijn dat alle verhoren worden opgenomen. We zien vaak dat een vraag op papier staat die uiteindelijk anders gesteld is. De formulering van een vraag, dus of het een open of een gesloten vraag is, is van belang. Ook wordt er regelmatig heel sturend gevraagd tijdens een verhoor, zonder dat je dat op papier terugziet. Door het verhoor terug te kijken kan er gecontroleerd en eventueel ingegrepen worden. Door de aanwezigheid van een raadsman worden verbalisanten in de meeste gevallen ook al zorgvuldiger. Ze zetten dingen beter op papier, waardoor je een beter proces-verbaal van verhoor krijgt. Als raadsman heb je meteen zicht op de verklaring voordat de cliënt ondertekent en wanneer iets verkeerd is opgenomen kan dit gelijk gecorrigeerd worden.

Verder denk ik dat de opstelling tijdens het verhoor zo moet zijn dat de raadsman niet naast de cliënt, maar tussen de verbalisant en de cliënt in zit, zodat je alle gezichtsuitdrukkingen, lichaamstaal etc. kunt zien. Ook moet je als raadsman een soort time-out kunnen vragen om of te overleggen met je cliënt, of met de verbalisanten. De ego's van de verbalisanten, maar ook van sommige raadslieden, mogen wat mij betreft wat minder worden. Uiteindelijk gaat het om waarheidsvinding. Wij als raadslieden zijn er niet om waarheidsvinding te blokkeren, wij zijn er primair in het belang van de verdachte. Als dat betekent dat wij moeten zeggen of tot het advies komen dat het beter is als de verdachte niet verklaart, dan is dat in het belang van de verdachte. Het kan ook juist wel in het belang van de verdachte zijn dat hij verklaart. Dat moet je altijd goed afwegen, omdat je ontzettend afhankelijk bent van de informatie die je krijgt van je cliënt. Als je een cliënt nog niet zo goed kent, weet je ook niet goed wat je aan die cliënt hebt. Niet iedere cliënt is even betrouwbaar.

Ik verwacht eigenlijk niet dat de inrichting van het politieverhoor zal veranderen of strenger zal worden als de instructies die er nu liggen worden doorgezet. Ik heb geen enkele reden om te veronderstellen dat de verbalisanten waar ik mee te maken heb in de

praktijk zaken zullen blokkeren. Tot nu toe is het ook altijd goed gegaan. Het komt zelfs voor dat ik nog een aantal vragen stel aan de cliënt als de verbalisanten klaar zijn met vragen. Vaak zijn dat vragen over dezelfde onderwerpen die zij al bevraagd hebben, alleen zijn de vragen dan anders geformuleerd. De ervaring is dat verbalisanten daar ook aan willen meewerken en dat dit ook in het verslag komt van het verhoor. Voor mijzelf verwacht ik dat er niet veel zal veranderen als de huidige instructies worden doorgezet, maar op het moment dat breed geaccepteerd wordt dat de huidige instructie zoals het er nu voor ligt wordt ingevoerd, dan kan dat leiden tot eigenwijze verbalisanten die strikt de instructies willen volgen. Het kan dan heel lastig worden.

6. Welke (juridische) knelpunten verwacht u (of heeft u in de praktijk al meegemaakt) wanneer de raadsman/vrouw aanwezig mag zijn bij het politieverhoor? Kunt u deze knelpunten nader toelichten?

Een praktisch knelpunt is de agendering. Als je piket hebt en je hebt zes meldingen, dan zou je in beginsel bij zes verhoren aanwezig moeten zijn. Dat wordt wel erg lastig, omdat je jezelf niet kunt splitsen. Daar zal een oplossing voor bedacht moeten worden. Een ander praktisch knelpunt zou de vergoeding kunnen zijn. Als de verhoren een stuk efficiënter zouden gaan verlopen, dan zou dat ook al kunnen helpen. Kleine zaken moet je niet groter maken dan ze zijn.

Behalve de beperking van de rol van de raadsman zou ik geen andere juridische knelpunten kunnen noemen. Er zijn wel een aantal 'mogelijk' juridische knelpunten. Je zou je kunnen afvragen in hoeverre het arrest van de Hoge Raad toch nog terugwerkende kracht zou kunnen hebben. Je hebt ook te maken met behoorlijke beginselen van de procesorde. Als je dan een aaneenschakeling hebt van missers, dan zou dat ook nog invloed kunnen hebben. Het is echter nog niet duidelijk wat er in zo'n situatie zou gebeuren. De jurisprudentie daarover moet zich nog vormen.

Daarnaast kun je je voorstellen dat wanneer een cliënt midden in de nacht verhoord gaat worden en een raadsman er bij wil hebben, de kans klein is dat de raadsman ook daadwerkelijk komt. Dit komt heel incidenteel wel voor. Wat er in deze situatie moet gebeuren, weten we ook nog niet. Ik denk dat je als raadsman hele duidelijke afspraken met je cliënt moet maken dat er geen vragen beantwoord worden als je er niet bij bent. Als je als raadsman niet aanwezig bent, moet de cliënt zich beroepen op zijn zwijgrecht. Ook moeten we zien te voorkomen dat verbalisanten verkeerde inlichtingen geven. Het gebeurt wel eens dat zij bijvoorbeeld zeggen dat een cliënt veel langer moet blijven als hij gebruik maakt van een raadsman. Daar zou een verbod op moeten komen. Je mag namelijk geen valse toezeggingen doen als verbalisant. Bovendien treedt de verbalisant dan in de vertrouwenspositie van de cliënt en de raadsman en daar dient hij buiten te blijven.

Bijlage VIII: Interview mr. R.W.J.H.A. Neijndorff

Datum interview:	9 mei 2016
Geïnterviewde persoon:	Mr. R.W.J.H.A. Neijndorff
Aantal jaren advocaat:	Bijna 9 jaar
Aantal strafzaken per jaar:	Ongeveer 120
Naam in scriptie of anoniem:	Naam mag genoemd worden

Deelvragen

- Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?
- Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?

Interview vragen

1. Bent u bekend met het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015 waarin is bepaald dat een aangehouden verdachte vanaf 1 maart 2016 recht heeft op een raadsman/vrouw tijdens het politieverhoor? Vindt u dit een goede of een slechte ontwikkeling en waarom?

Ja, ik ben bekend met het arrest. Ik vind dit deels een goede ontwikkeling en deels een slechte ontwikkeling. Een goede ontwikkeling, omdat een advocaat nu wel bij het verhoor mag zijn, zodat hij in ieder geval mee kan schrijven. Ook al mag je als advocaat vrijwel niets zeggen, ik schrijf wel altijd mee. Voor en na het verhoor mag je nu opmerkingen maken die vastgelegd moeten worden in het proces-verbaal van verhoor. Dat is allemaal positief. Ook kun je als advocaat controleren of er ongeoorloofde druk wordt uitgeoefend op de cliënt.

Een ander voordeel is ook dat je weet wie de zaak onder zich heeft. Je weet de namen van de verbalisanten die het verhoor afnemen. Ook kun je het proces-verbaal van verhoor direct meevragen. Normaal gesproken moest je dat opvragen. Vaak weet je ook wie de zaaksofficier is. Je kunt dus heel snel informatie over de zaak krijgen en contact opnemen met degenen die met de zaak te maken hebben.

Ook wordt geprobeerd snel de eerste stukken van het dossier te verstrekken. Dat kan soms zelfs voor het eerste verhoor zijn. Wij willen een goed advies geven aan onze cliënten, maar dan moeten we wel kunnen zien wat er aan bewijs ligt. We krijgen nu ook vaak een e-mailadres, zodat we kunnen mailen naar een contactpersoon.

Ik vind het dus goed dat we nu bij het verhoor mogen zijn, maar aan de andere kant ook niet, omdat wij maar een beperkt aantal rechten hebben volgens de richtlijnen die het Openbaar Ministerie heeft gemaakt. Dit zijn eigenlijk niet eens echte rechten. We hebben alleen het recht om er bij te zitten, maar alles wat daar omheen zit, zijn slechts wat aanwijzingen van het OM. Daarnaast heb ik ook mijn eigen richtlijnen. Dat is met name als ik zie dat er rare dingen gebeuren. Volgens de richtlijnen mag ik niets zeggen, maar in zo'n geval doe ik dat toch. Ik leg wel uit waarom ik er iets over zeg, maar loop hiermee wel het risico om een waarschuwing te krijgen en bij de volgende waarschuwing eruit te worden gezet. Dit risico neem ik op de koop toe, anders zit ik voor niets naast mijn cliënt en mag ik alleen maar meeschrijven. Mijn taak als advocaat is om mijn cliënt te adviseren en te kijken of alles volgens de regels gaat. Als ik vind dat ik moet ingrijpen, dat doe ik dat ook. Vooraf spreek ik met de cliënt af dat hij stopt met verklaren als ik uit het verhoor wordt gezet, totdat ik er weer bij ben. Het probleem daarbij is dat sommige cliënten een zodanig laag intelligentieniveau hebben dat ze toch verder verklaren zonder dat ik daarbij ben.

Aan de ene kant ben ik dus blij dat ik er bij mag zijn, mee kan schrijven en kan zien wat er gebeurt. Ook geef ik wel eens aan dat de emoties goed beschreven moeten worden. De rechter leest alles op papier, maar weet niet hoe het verhoor zich heeft afgespeeld in de verhoorkamer qua emoties en gevoelens, zoals spanningen. Als je als advocaat niet bij het verhoor bent, kun je dit ook niet aangeven.

Daarnaast denk ik dat er niet is voorzien hoeveel macht wij als advocaten hebben. Een cliënt heeft het recht op bijstand van een advocaat tijdens het verhoor en heeft dus ook het recht om een gekozen advocaat te hebben. Als ik uit het verhoor wordt gezet, zal ik tegen mijn cliënt zeggen dat hij ten eerste moet zwijgen totdat ik er weer bij ben en ten tweede moet volhouden dat hij alleen 'Neijndorff' als advocaat wil. De politie kan sowieso niet verder met verhoren, want de cliënt heeft recht op een advocaat en wil alleen dat ik er bij ben. In die zin heb ik alle macht, zolang de cliënt bij zijn beslissing blijft, om het OM en de politieagenten er toe te bewegen om verder te gaan met het verhoor met mij erbij als advocaat.

2. Komt het, sinds de uitspraak van de Hoge Raad, vaak voor dat u aanwezig dient te zijn bij politieverhoren om verhoorbijstand te verlenen? Zo ja, kunt u inschatten hoe vaak dit gemiddeld is per week of per maand?

Ja, dit komt nu voor bij bijna alle zaken, want iedereen wil nu dat zijn advocaat bij het verhoor is. Het komt niet elke dag voor dat mijn cliënten worden aangehouden en ik bij hun verhoor moet zijn, maar dit is soms wel wekelijks. In sommige weken komt het een paar keer per week voor, in sommige weken helemaal niet. Vooral als ik piketdienst heb, komt het vaak voor. Als ik bijvoorbeeld drie meldingen krijg en twee cliënten willen een advocaat bij het verhoor, dan heb ik al een probleem. De verhoren vinden soms tegelijk plaats en vaak op verschillende locaties. Je verliest hierdoor zaken, omdat je collega's in moet gaan schakelen.

3. Hoe wordt uw rol als raadsman/vrouw ingevuld tijdens zo'n politieverhoor? Wat mag u wel en niet doen en op welke wijze is het voor een raadsman/vrouw mogelijk om invloed uit te oefenen tijdens een politieverhoor?

Wat ik in de praktijk wel en niet mag doen, ligt aan de verbalisant. De verbalisanten zijn op de hoogte van de richtlijnen en proberen die te volgen denk ik. Tot nu toe heb ik alleen bij een paar kleine zaken het verhoor bijgewoond. Tijdens die verhoren was er heel veel mogelijk. Dat is denk ik wel afhankelijk van de zaak. Bij kleine zaken is er meer mogelijk dan bij grote zaken. Bij grote zaken is het belang van de politie veel groter en proberen zij zich strikt aan de richtlijnen te houden. Verbalisanten hebben een verhoorschema of een stappenplan en zijn bang dat een advocaat dit in de war schopt door bijvoorbeeld opmerkingen te maken.

Ook moeten agenten stoppen met een advocaat zien als iemand die de boel wil frustreren. Als agenten normaal met ons omgaan, gaan wij ook normaal met hen om. Als zij vervelend doen, kan ik ook heel vervelend zijn. Dit is in feite een wisselwerking. Als advocaat mag ik ook ingrijpen als er veel ongeoorloofde druk wordt gezet op de cliënt. Dit verschilt ook weer per feit. Bij zwaardere feiten mogen verbalisanten namelijk wat meer doorzagen om antwoorden te krijgen. Ook mag ik onderbreking vragen als de gemoedstoestand van cliënt zodanig slecht is dat hij niet verder kan met het verhoor. Volgens de wet is het enige verschil dat ik nu bij het verhoor aanwezig mag zijn. Conform de richtlijnen mag je tussendoor bijvoorbeeld wel vragen om een time-out. Tot nu toe kan ik wel overweg met de agenten die het verhoor hebben afgenomen, maar dit ligt ook aan hoe je je opstelt in het begin van een verhoor.

4. Denkt u dat de aanwezigheid van een raadsman/vrouw bij een politieverhoor het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de mogelijk daaruit volgende rechterlijke dwalingen kan verminderen of zelfs voorkomen? Waarom wel/niet?

Ik denk wel dat het gaat verminderen. Er zijn echter wel veel dwalingen die nooit uitkomen. Ik verwacht dat er meer dwalingen zijn dan dat er bekend worden gemaakt en in de publiciteit komen. Een advocaat die aanwezig is bij een verhoor en zich tevens kritisch opstelt, kan dit probleem wel deels voorkomen. Er zijn echter ook advocaten die normaal zaken binnen andere rechtsgebieden doen en daarnaast piketdienst draaien in het strafrecht. Bij sommige algemene kantoren dient elke advocaat namelijk piketdiensten te draaien. Er zijn zelfs advocaten die geen interesse hebben in het strafrecht en van mening zijn dat elke crimineel in de cel thuishoort. Wanneer zo'n totaal ongemotiveerde

advocaat wordt opgeroepen, of een advocaat die tijdens het verhoor niet ingrijpt, kan de politie doen wat hij wil. Niet iedere advocaat die aanwezig is bij het verhoor helpt dus om het onder druk afleggen van verklaringen te verminderen. Honderd procent voorkomen kan denk ik niet. Rechterlijke dwalingen kunnen ook andere oorzaken hebben buiten het verhoor om. Het zou echter wel schelen als alleen advocaten die op jaarbasis een redelijk aantal strafzaken doen aanwezig mogen zijn bij het verhoor.

5. Op welke wijze zou de verhoorbijstand volgens u ingericht moeten worden om meer invloed uit te kunnen oefenen als raadsman/vrouw?

Het zou beter zijn als advocaten gewoon alles kunnen en mogen zeggen. Wij zitten tenslotte vast aan de advocatenwet en als wij het te bont maken kan er zelfs een klacht tegen ons worden ingediend. We mogen ons niet onbehoorlijk gedragen, maar ik denk wel dat we alle vrijheid moeten hebben om de belangen van een cliënt te kunnen verdedigen, ook tijdens een verhoor. We moeten opmerkingen kunnen maken over bijvoorbeeld een opmerking van een agent, een vraag of over hoe iets is vastgelegd in het proces-verbaal. Natuurlijk hebben de politieagenten de regie, want zij nemen het verhoor af. Als er dingen gebeuren die niet mogen, kun je of een klacht indienen, of er in het proces-verbaal een notitie van maken en dan kan de rechter daar verder over oordelen.

6. Welke (juridische) knelpunten verwacht u (of heeft u in de praktijk al meegemaakt) wanneer de raadsman/vrouw aanwezig mag zijn bij het politieverhoor? Kunt u deze knelpunten nader toelichten?

Vooraf de beperkingen voor de raadsman zie ik als een knelpunt. Ik wil graag actief zijn tijdens een verhoor, maar ik moet wel opletten dat ik de politie de mogelijkheid geef om mijn cliënt te horen. Ik wil echter wel iets kunnen zeggen als ik iets verkeerd hoor en niet pas achteraf opmerkingen mogen maken. Het is nodig om gelijk in te kunnen grijpen en niet pas twee of drie uur later als de cliënt en de agent hetgene waar de opmerking over gaat al lang weer vergeten zijn. Ik houd me dus niet vaak aan de richtlijnen, want ik maak toch een opmerking als ik dit nodig vind. Ik zit daar voor het belang van mijn cliënt en moet dus ingrijpen. Anders krijg ik weer een tuchtrechtelijke klacht van de cliënt.

Een praktisch knelpunt is vooral de logistiek. Naast alle afspraken komen ook de verhoren er nog bij. Hierdoor komen we echt in de problemen met onze dagelijkse werkzaamheden, want heel onze agenda staat vol. Ook de agenten moeten beschikbaar zijn, want er zijn natuurlijk meerdere verdachten. Logistiek is het echt een groot probleem om alles in goede banen te leiden. Wij zijn vaak meer dan een halve dag bezig met een verhoor. Vaak is het eerste verhoor voor een deel 'sociaal' verhoor en wordt het pas bij het tweede 'inhoudelijke' verhoor interessanter. Het tweede verhoor is in veel gevallen pas later op de dag of zelfs pas de volgende dag. De verhoren gaan ook vaak voor op andere afspraken. Dit leidt ertoe dat ik andere afspraken moet afzeggen en cliënten boos worden. We kunnen er zelfs cliënten door verliezen.

Daarnaast duren de verhoren langer sinds een advocaat aanwezig mag zijn bij het verhoor. Een goede kritische advocaat heeft namelijk opmerkingen over het verhoor, wil extra dingen vast laten leggen of aanpassen en alles opnieuw doorlezen. Verder is er veel onbegrip vanuit de politie. Verhoren en zittingen zijn ook vaak tegelijk. Er wordt hier geen rekening mee gehouden, dus kun je maar bij één van de twee komen opdagen. Er is geen enkel begrip voor onze situatie als raadsman. Alle partijen, met name ook de rechtbanken, zullen begrip voor elkaar moeten tonen.

Een ander praktisch knelpunt is de lage vergoeding die we krijgen. Anderhalve punt voor normale zaken en drie punten in grote zaken schiet je niets mee op. Je moet echter toch aanwezig zijn, want de cliënt kan een vaste klant van je zijn en die wil je ook niet kwijtraken. De vergoedingen zouden dus omhoog moeten gaan.

Bijlage IX: Interview mr. L. van den Oever

Datum interview: 29 april 2016
Geïnterviewde persoon: Mr. L. van den Oever
Functie: Officier van Justitie
Naam in scriptie of anoniem: Naam mag genoemd worden

Deelvragen

- Op welke wijze kan een raadsman daadwerkelijk invloed uitoefenen tijdens een politieverhoor?
- Wat zijn de grootste complicaties die optreden door de aanwezigheid van de raadsman bij het politieverhoor?

Interview vragen

1. Wat is precies uw functie bij het Openbaar Ministerie?

Ik ben coördinerend ZSM-officier. Ik ben dus officier van justitie en daarnaast coördineer ik het ZSM-proces.

2. Bent u bekend met het arrest van de Hoge Raad van 22 december 2015 waarin is bepaald dat een aangehouden verdachte vanaf 1 maart 2016 recht heeft op een raadsman/vrouw tijdens het politieverhoor? Vindt u dit persoonlijk een goede of een slechte ontwikkeling en waarom?

Ik vind het prima dat de ontwikkeling er is dat verdachten verhoorbijstand krijgen, maar ik vind wel dat dit te snel is ingevoerd. De politie was er al op voorbereid om het per november te doen. Ik vind dat de Hoge Raad weinig praktisch inzicht heeft laten zien door dit nu al per 1 maart in te voeren.

3. Wat is de visie van het Openbaar Ministerie op de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor? Kan dit vanuit het OM gezien worden als een positieve ontwikkeling?

Voor het OM is dit denk ik ook een positieve ontwikkeling. Wij zijn wel voorstander van de verhoorbijstand. Iedere verdachte zou op elk moment rechtsbijstand moeten kunnen krijgen als hij dat wil. Dat komt de strafzaak alleen maar ten goede.

4. Is er een verband tussen de ZSM-werkwijze en de consultatie- en verhoorbijstand door de raadsman? Hoe worden de consultatiebijstand en de verhoorbijstand geregeld binnen de ZSM-werkwijze?

De verhoorbijstand wordt op zich niet door ZSM geregeld. Dat is echt aan de politie en de advocaten om dat onderling af te stemmen. Het kan wel eens zijn dat er gebeld wordt dat het lang gaat duren en wat er dan moet gebeuren, maar het is niet onze taak om daar iets voor te doen. Binnen ZSM worden wel de consultatiebijstand en de ZSM-afdoening binnen de zes uur termijn geregeld. De verhoorbijstand is niet geregeld binnen ZSM, omdat een ZSM-raadsman niet weg kan tijdens zijn ZSM-dienst om verhoorbijstand te verlenen. Dat moet de ZSM-raadsman dan bijvoorbeeld afstemmen met kantoorgenoten of een andere raadsman, zodat een andere raadsman verhoorbijstand kan verlenen of de ZSM-raadsman vervangt.

5. Is een ZSM-raadsman altijd een raadsman die (buiten ZSM om) deelneemt aan de piketregeling of kan dit ook een raadsman zijn die niet staat ingeschreven als piketsraadsman?

De ZSM-raadslieden zijn allemaal raadslieden die ook piketdiensten doen.

6. Levert de ZSM-werkwijze knelpunten op voor de verhoorbijstand, aangezien er maar weinig tijd is om rechtsbijstand te verlenen?

Het levert voor ons niet echt een knelpunt op. Het verhoor vindt toch plaats, het duurt alleen lang. Wij zitten er niet alleen om een zaak zo snel mogelijk af te doen, maar ook om een zaak zo goed mogelijk af te doen. Het kan vervelend zijn dat een zaak door een verhoor langer duurt, maar voor ons maakt dat niet uit. Ik vind wel dat de verhoorbijstand te snel is ingevoerd. De wetswijziging om van de afdoeningstermijn van zes uur naar de negen uur termijn te gaan vindt namelijk ook pas in november plaats. Nu moet de politie heel veel binnen zes uur gaan doen, terwijl er binnenkort drie uur extra bij komt.

7. In hoeverre krijgt de ZSM-raadsman de beschikking over het dossier of informatie over een verdachte en het strafbare feit als er een melding wordt gedaan? Heeft hij al kennis over de zaak op het moment dat hij bijvoorbeeld consultatiebijstand dient te verlenen? (Zo nee, wanneer krijgt hij het dossier/overige informatie?)

Na de consultatiebijstand krijgt de raadsman de stukken als hij de verdachte daadwerkelijk bij gaat staan. Voorafgaand aan het gesprek en de consultatiebijstand krijgt de raadsman het proces-verbaal van aanhouding, het voorgeleidingsproces-verbaal en de justitiële documentatie.

8. Komen er nog andere knelpunten voor omtrent de verhoorbijstand binnen de ZSM-werkwijze?

Met name in het politieproces komen er knelpunten voor. Als een raadsman piketdienst heeft en hij neemt alle verdachten aan, dus bijvoorbeeld acht verdachten die hij allemaal wil bijstaan, dan krijg je acht verhoren die lang kunnen duren. Dit kan hij niet allemaal tegelijk doen. Alle verhoren moeten om de beurt plaatsvinden. De knelpunten zitten met name in het feit dat het nog niet helemaal is uitgewerkt voor de politie en de advocatuur. Het gaat dus vooral om de praktische uitvoering wat erg moeilijk is.

9. Verwacht u, naast de knelpunten binnen ZSM, ook nog andere knelpunten door de aanwezigheid van een raadsman bij het politieverhoor?

Nee, eigenlijk niet. Er was natuurlijk altijd al verhoorbijstand bij de A-zaken.

10. Wat is de visie van het Openbaar Ministerie op de wijze waarop de rol van een raadsman moet worden ingevuld tijdens een politieverhoor? Dient hij zich terughoudend op te stellen of moet hij zich juist met het verhoor en de cliënt bemoeien? Waarom vindt u/het Openbaar Ministerie dit?

Daar hebben wij als OM niet veel over te zeggen. Mijn idee is dat de beperkingen voor de raadsman wel op papier staan, maar in de praktijk komt het er op neer dat als de raadsman zich gewoon meewerkend opstelt, dat de politie hem ook alle ruimte geeft om vragen te stellen of dingen in te brengen. Onderling respect en respect voor elkaars rol is erg belangrijk. Pas op het moment dat een raadsman bijvoorbeeld lastig is en de verhouding hierdoor wordt verstoord, werkt dit door in het verhoor. Als ieder zijn eigen rol aanhoudt, zal het verhoor prima verlopen en is het echt niet zo dat de raadsman alleen aan het begin en aan het eind van het verhoor iets mag zeggen. Als ik zelf een verdachte hoor doe ik dat ook. Dan laat ik de raadsman ook inbreng hebben. Het verhoor moet eigenlijk een volwassen en normaal gesprek zijn.

Ik heb het meeste aan een raadsman die op een professionele wijze opkomt voor de belangen van zijn cliënt. Dat moet hij doen op de manier waarop de verdachte er het meeste aan heeft. Dat is de beste werkwijze. Als de raadsman het met fatsoen doet en professioneel optreedt, dan werkt dat prima. Vaak heb ik vooraf ook al overleg met de raadsman om te bespreken waar het over gaat, waar ik naar toe wil en welke belangen er besproken moeten worden. Dan werkt het veel vlotter.

11. Op welke wijze zou de verhoorbijstand volgens u ingericht moeten worden om een raadsman/vrouw meer invloed te kunnen laten uitoefenen?

Ik zou het wel goed vinden als alleen echte strafrechtsspecialisten de strafzaken en verhoorbijstand zouden doen. Zij hebben ervaring met hoe dossiers zijn opgebouwd en hoe alles werkt. Ik zou dus echt alleen maar strafrechtsspecialisten deze zaken laten doen. Nu wordt dit ook gedaan door raadslieden met een algemene praktijk, die niet gespecialiseerd zijn in het strafrecht.

12. Denkt u dat de aanwezigheid van een raadsman/vrouw bij een politieverhoor het aantal onder druk afgelegde verklaringen en de mogelijk daaruit volgende rechterlijke dwalingen kan verminderen of zelfs voorkomen? Waarom wel/niet?

Ja, dat mag ik wel hopen. Rechterlijke dwaling is natuurlijk pas helemaal aan de achterkant. Dat staat vaak los van het verhoor zelf en komt niet zo snel voor. Wat betreft verklaringen onder druk, voor zover daar al sprake van zou zijn, kunnen de raadslieden dat nu zelf toetsen. Ik denk dat dat wel zal verminderen. Er kan nu in ieder geval getoetst worden of er verklaringen onder druk worden afgelegd of niet.

13. Zijn er, naast de verhoorbijstand door een raadsman, nog andere mogelijkheden om onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen te verminderen of voorkomen?

Ja, ik weet niet of verklaringen echt onder druk worden afgelegd of dat dat alleen zo ervaren wordt door de verdachte. Een andere manier zou zijn om alle verhoren op te nemen, maar praktisch gezien lijkt dit me ook nog wel lastig. Verhoren opnemen kost heel veel tijd en geld. Alles moet bewaard en uitgewerkt worden. In het grootste deel van de zaken komen er ook geen onder druk afgelegde verklaringen voor. Het kan zijn dat er een bekende verdachte is of er wordt geen druk uitgeoefend. Verklaringen waarbij je het risico zou hebben dat ze onder druk zijn afgelegd, zijn meestal de zaken in categorie A. Hier mag je al verhoorbijstand hebben en die zaken worden vaak ook al audiovisueel geregistreerd.

Ik vind het op zich prima dat de verdachte het recht heeft op verhoorbijstand en dat hij samen met zijn raadsman bespreekt of hij hier wel of geen gebruik van maakt.

14. Wilt u zelf nog informatie inbrengen in dit interview dat van belang kan zijn voor de verhoorbijstand en het verminderen en voorkomen van onder druk afgelegde verklaringen en rechterlijke dwalingen?

Ik ben heel blij met een actieve rol van een raadsman in het hele strafproces, niet alleen binnen ZSM, maar ook daarbuiten. Ik vind het prettig dat er aan de voorkant iemand is die zich inzet voor de belangen van de verdachte. Ik houd zelf wel rekening met de belangen van de verdachte, maar het is niet mijn rol om me hiervoor in te zetten. De actieve rol van de raadsman draagt ertoe bij dat er beter gelet wordt op de rechten van de verdachte. Ook de aanpak van de zaak kan er op worden aangepast. Ik vind dat je eerst moet zorgen voor ander bewijs voordat je iemand gaat verhoren.

Ik denk ook dat het goed is om te zien dat er heus niet zoveel mis gaat als er altijd geroepen wordt. Enige druk of spanning is er natuurlijk altijd, dat betekent niet dat iemand niet in vrijheid een verklaring heeft kunnen afleggen. Het is gewoon fijn dat er iemand bij de verdachte is die uit kan leggen hoe alles werkt en er gewoon voor die persoon is. Dit kan al wat van de spanning weghalen voor de verdachte.

Wat de vergoedingen voor de verhoorbijstand betreft kan ik me heel goed voorstellen dat raadslieden hier niet blij mee zijn. Als je goede rechtsbijstand wilt hebben, dan moet daar ook voor betaald worden.

Ook het inzetten van strafrechtsspecialisten vind ik heel belangrijk. Ik vind het niet kunnen dat zomaar iemand met een algemene praktijk of iemand die normaal bijvoorbeeld huurrecht doet, in strafrechtzaken zomaar bij kan staan.

Verder moet er echt goede wetgeving komen die ruimte geeft om het verhoor praktisch in te vullen en dat iedereen respect toont voor elkaars rol. Raadslieden, de politie en het OM moeten geen vijanden van elkaar zijn. We hoeven niet samen te werken, maar we werken

uiteindelijk wel met hetzelfde idee voor ogen en dat is goede strafrechtspleging. Ik zit er niet om iemand een zo hoog mogelijke straf te geven. Een raadsman is er ook niet alleen om zijn cliënt vrij te spreken. Soms zijn de belangen van de verdachte anders en heeft de zaak iets anders nodig. Dat moet mogelijk zijn tijdens een verhoor.

Bijlage X: Observatie ZSM-bureaudienst

Observatie ZSM-bureaudienst op 22 april 2016

Op 22 april 2016 is een gedeelte van een dienst van een ZSM-raadsman geobserveerd om in kaart te brengen hoe de consultatie- en verhoorbijstand binnen de ZSM-werkwijze is geregeld en welke knelpunten hierdoor ontstaan. De volledige ZSM-dienst duurde van 09.00 uur tot 20.00 uur. De observatie voor deze scriptie duurde tot 14.30 uur en vond plaats op de ZSM-locatie van het Openbaar Ministerie te Breda.

Bevindingen observatie

Om in kaart te brengen hoe de consultatie- en verhoorbijstand is geregeld binnen de ZSM-werkwijze zal allereerst worden beschreven wat een ZSM-dienst inhoudt en welke rol een ZSM-raadsman hierin heeft. De letters 'ZSM' staan voor 'Zo Snel, Slim, Selectief, Simpel, Samen en Samenlevingsgericht Mogelijk'. ZSM is een nieuwe werkwijze van het Openbaar Ministerie om strafrechtprocedures te versnellen door een sneller afdoeningsproces. Om dit te kunnen realiseren, wordt samengewerkt met de politie, de reclassering, slachtofferhulp, de Raad voor de Kinderbescherming en de advocatuur. Voor de advocatuur betekent dit dat er altijd een raadsman aanwezig dient te zijn op de ZSM-locatie. Net als bij een reguliere piketdienst worden de 'ZSM-raadsliden' ingepland volgens een rooster. De diensthebbende ZSM-raadsman dient van 09.00 uur tot 20.00 aanwezig te zijn op de ZSM-locatie en mag de locatie niet verlaten zonder vervanging te regelen. Opvallend is dat de ZSM-diensten erg van elkaar kunnen verschillen. Er komen diensten voor waarin de ZSM-raadsman wordt overspoeld met meldingen, terwijl er ook diensten zijn waarin de ZSM-raadsman urenlang aanwezig moet zijn zonder dat er meldingen worden gedaan. Gedurende de periode waarin geobserveerd werd, werd er maar één melding gedaan.

In een normale strafrechtprocedure wordt een aangehouden verdachte voorafgaand aan het eerste politieverhoor gewezen op zijn consultatierecht en recht op verhoorbijstand. Indien een verdachte bij de politie afstand doet van deze rechten, wordt hij in contact gebracht met de raadsman die op dat moment aanwezig is op de ZSM. Dit gebeurt via een videoverbinding die aanwezig is op de ZSM-locatie. Een belangrijk aspect van de ZSM-werkwijze is dat de politie de ZSM-raadsman voorafgaand aan het gesprek kan informeren over de houding van de verdachte.

Het gesprek tussen de verdachte en de raadsman is vertrouwelijk en vindt plaats zonder (politie)toezicht. Tijdens het gesprek legt de raadsman aan de verdachte uit waarom hij in contact wordt gebracht met een ZSM-raadsman, terwijl hij afstand heeft gedaan van zijn rechten. Ook verifieert de ZSM-raadsman of de verdachte wel weet waar hij afstand van doet. Veel verdachten doen afstand van hun rechten omdat ze niet goed zijn ingelicht. Een veel voorkomende reden waardoor verdachten afstand doen van hun rechten is omdat ze er vanuit gaan dat het inschakelen van een advocaat erg duur is. De ZSM-raadsman legt tijdens het gesprek uit dat de rechtbijstand gratis wordt verleend, wat er voor zorgt dat veel verdachten terug willen komen op hun besluit.

Gedurende het gesprek kan de verdachte dus besluiten om alsnog gebruik te maken van zijn consultatierecht of het recht op verhoorbijstand. Tevens is het mogelijk dat de verdachte tijdens het gesprek afziet of afstand doet van zijn consultatie- en/of verhoorbijstand. De raadsman dient aan de politie mede te delen of er wel of geen consultatie- en/of verhoorbijstand zal worden verleend. Indien de verdachte er voor kiest om alsnog gebruik te maken van zijn consultatierecht, vindt er vervolgens een consultatiegesprek plaats via de videoverbinding. Anders dan in een normale strafrechtprocedure geldt er bij ZSM geen termijn van 30 minuten, maar is er sprake van een 20 minuten termijn. Het verlenen van verhoorbijstand is op dit moment nog een lastig punt binnen de ZSM-werkwijze. Het is niet mogelijk om verhoorbijstand te verlenen via een videoverbinding. Wanneer een verdachte gebruik wil maken van zijn recht op

verhoorbijstand heeft de ZSM-raadsman twee opties. Hij kan er voor kiezen om zelf naar de locatie te reizen waar het verhoor plaatsvindt om de verdachte in persoon bij te staan. De raadsman dient bij deze optie wel vervanging te regelen voor de ZSM-dienst. De tweede optie is het inlichten van de piketraadsman die op dat moment piketdienst heeft, zodat de piketraadsman de verdachte verhoorbijstand kan verlenen.

Knelpunten

Het feit dat er geen verhoorbijstand verleend kan worden via de videoverbinding, kan worden aangemerkt als een belangrijk knelpunt. Als gevolg hiervan dient de ZSM-raadsman een keuze te maken of hij de verdachte zelf bij gaat staan en vervanging regelt, of dat hij de diensthebbende piketraadsman inschakelt om de verdachte verhoorbijstand te verlenen. De tweede optie heeft als nadeel dat de piketraadsman ook de vergoeding voor het verlenen van verhoorbijstand krijgt en de ZSM-raadsman dus inkomsten misloopt. Dit leidt ertoe dat de ZSM-raadsman probeert om de verdachte zoveel mogelijk via de videoverbinding bij te staan, terwijl dit de kwaliteit van de rechtsbijstand vaak niet ten goede komt. Een persoonlijk gesprek wordt over het algemeen als prettiger ervaren door de verdachte en zorgt tevens voor het opbouwen van een vertrouwensband. Ondanks de meerwaarde van een persoonlijk gesprek kiest een ZSM-raadsman er toch regelmatig voor om de verdachte zoveel mogelijk zelf bij te staan, zodat er geen inkomsten worden misgelopen. Dit gaat ten koste van de kwaliteit van de rechtsbijstand.

Ook de verplichte aanwezigheid van de raadsman op de ZSM-locatie kan als knelpunt gezien worden. Doordat de raadsman de hele dag op de ZSM-locatie moet zijn, wordt hij beperkt in het verlenen van rechtsbijstand aan zijn andere cliënten. Hij mag de locatie niet verlaten zonder vervanging te regelen, dus kan hij op deze dag ook geen zittingen of andere afspraken plannen. Daarnaast komt het regelmatig voor dat er tijdens de ZSM-dienst zo weinig meldingen binnenkomen, dat de raadsman een groot gedeelte van de dag niets te doen heeft en toch aanwezig moet zijn.

Een ander knelpunt is de geringe informatie waar de ZSM-raadsman beschikking over heeft. Voorafgaand aan het gesprek of verhoor heeft de ZSM-raadsman in de regel geen beschikking over het dossier van de verdachte. In sommige gevallen wordt hij slechts mondeling op de hoogte gebracht over de verdachte en het strafbare feit. Toch dient de ZSM-raadsman, indien de verdachte hiervoor kiest, consultatiebijstand te verlenen, terwijl hij weinig kennis heeft van het dossier. Niet alleen de verleende consultatiebijstand, maar ook de verhoorbijstand zal hierdoor minder effectief zijn.